

**T.C.
ONDOKUZ MAYIS ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI**

KUR'ÂN'DA MUHABBET KAVRAMI

Yüksek Lisans Tezi

Hülya YÜCER

Danışman

Dr. Öğr. Üyesi Hatice ŞAHİN AYNUR

Samsun, 2019

**T.C.
ONDOKUZ MAYIS ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI**

KUR'ÂN'DA MUHABBET KAVRAMI

Yüksek Lisans Tezi

Hülya YÜCER

Danışman

Dr. Öğr. Üyesi Hatice ŞAHİN AYNUR

Samsun, 2019

BİLİMSEL ETİK BİLDİRİMİ

Hazırladığım yüksek lisans tezinin bütün aşamalarında bilimsel etiğe ve akademik kurallara riayet ettiğimi, çalışmada doğrudan ve dolaylı olarak kullandığım her alıntıya kaynak gösterdiğimi ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, yazımda enstitü yazım kılavuzuna uygun davranıldığını taahhüt ederim.

26/08/2019

Hülya YÜCER

ÖZET

KUR'ÂN'DA MUHABBET KAVRAMI

Hülya YÜCER

Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü

Temel İslâm Bilimleri Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans, Ağustos / 2019

Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Hatice ŞAHİN AYNUR

Günümüzde toplumlara baktığımızda bireyselliğin ön plana çıktığını ve buna bağlı olarak fertlerin birtakım psikolojik sorunlarla karşı karşıya kaldığını görmekteyiz. Bireyleri ve toplumu birbirine bağlayan başlıca unsurlar arasında şüphesiz ki ilk sırayı sevgi ve muhabbet almaktadır. Çünkü toplumun huzurlu olabilmesi için bireylerin birbirlerine sevgi ve muhabbetle muamele etmesi gerekmektedir. İşte burada Kur'ân devreye girerek kişiler arasındaki sevgi ve muhabbetin nasıl olması gerektiğini bildirmektedir.

Kur'ân'ın gayesi, sevgi ve şefkate dayanan insan eğitimi vermek ve bu eğitim yoluyla insanı aslına, yaratana, gerçek mahubuna yöneltmektir. “Kişileri birbirine bağlayan duygu olarak değerlendirilen ayrıca dışa akseden yönleriyle açıklanabilen” muhabbet, Kur'ân kavramları arasındaki önemini korumaktadır. Buna binaen tezimizin konusu “muhabbet” kavramı olmuştur.

Tezimizde Kur'ân'da “muhabbet” kavramı üzerinde çalışıldı. İlk olarak Kur'ân'da muhabbet kavramının tanımı ve semantik analizi yapıldı. Aynı şekilde hadislerde muhabbet kavramının hangi anlama geldiği üzerinde duruldu. Bunlara ilave olarak kavramın müterâdif ve zıt anlamları incelendi. Ayrıca “muhabbet” kavramının din bilimlerinde ve İslâm bilimlerindeki kullanımı ele alındı. Son olarak Allah'ın sevdiği ve sevmediği kişiler âyetler bağlamında incelendi.

Anahtar Sözcükler: Allah, Adil, Muhabbet, Meveddet, Buğz,

ABSTRACT

THE CONCEPT OF AFFECTION IN THE QUR'AN

Hülya YÜCER

Ondokuz Mayıs University, Institute Of Social Sciences

Basic Islamic Sciences, M.A., August / 2019

Advisor: Asst. Prof. Hatice ŞAHİN AYNUR

When the societies are examined, it is seen that individuality is at the forefront and individuals are faced with some psychological problems. Undoubtedly, love and affection take the first place among the main elements that connect individuals and society. Because, for the society to be peaceful, individuals must treat each other with love and affection. That is where the Qur'an comes into play and states how love and affection among people should be.

The affection, which is considered as the emotion that connects people, and which can be explained in terms of outward aspects, maintains its importance among the concepts of the Qur'an. Therefore, the subject of our thesis has been the concept of affection. The aim of the Qur'an is to give human education based on love and compassion and to direct human to his essence, his creator through this education.

In the thesis, I studied on the concept of affection in the Qur'an. The definition and semantic analysis of the concept of affection was performed in the Qur'an. What the concept of affection means in the hadiths was emphasized, in addition antonyms and synonyms of the concept was mentioned. Moreover, the concept of affection has been discussed in religious and Islamic sciences. Finally, the people who Allah loves and dislikes were examined in the context of verses.

Keywords: God, Equitable. Affection, Mewaddat, Aversion,

ÖN SÖZ

Kur'ân'ın nâzil olduğu topluma baktığımızda yazılı kültürden ziyade sözlü kültürün hâkim olduğunu görmekteyiz. Bu sözlü kültürde nâzil olan vahiy; şirk, zulüm nefret ve kin bataklığında bulunan toplumu tevhid, adalet, sevgi ve muhabbetle karanlıklardan aydınlığa çıkarmayı hedeflemiştir.

Kur'ân, her şeyden önce insanların Allah'a iman etmelerini, O'na şirk koşmamalarını, isyandan kaçınmalarını ve ibadetlerini hakkıyla yerine getirmelerini istemiştir. Bunun karşılığı olarak muttaki, muhsin ve muhabbet yolunda hayat sürenleri cennetle müjdelemiş, aksi yönde davranış sergileyenlere yani Allah'ın varlığını ve birliğini inkâr edenlere ise cehennem azabının şiddetli olduğunu bildirmiştir.

Allah, yarattığı kullarını muhabbet ve sevgiyle donatmış, onlara sayısız nimetler vermiş, canlı-cansız âlemde var olan her şeyi hizmetine sunmuştur. İyiyi kötüden, hakkı bâtıldan, zulmü adaletten ayırmak için akıl vermiştir. Buna mukabil peygamberler ve kitaplar göndererek doğru ve yanlış göstermiş, iyiliğe ve muhabbete teşvik etmiştir.

Allah, âyetleriyle sevdiği ve sevmediği davranışları açıklayarak sevgi ve muhabbetin inananların hayatında ne kadar önemli olduğunu vurgulamıştır. Sevmediği yönde davranış sergileyenleri ise muhabbetinden mahrum bırakacağını bildirmiştir.

Bugün Müslümanlar, Kur'ân'ın birçok kavramının içerisini boşaltmış durumdadır. “Muhabbet” kavramı da bunlardan birisidir. Ayrıca Müslümanlar, samimiyetten uzak, şekilcilikle baş başa kalmış bir haldedir. İşte bu durumda olan toplumu iyiye ve güzele yönlendirebilmek, şekilcilikten uzak bir hayat sunabilmek ve muhabbeti toplumda yaygın hale getirebilmek için Kur'ân rehberlik etmektedir.

Biz de Kur'ân'ın rehberliğinde muhabbet kavramını ele alıp inceledik. Çalışmamız esnasında yardımlarını esirgemeyen, görüşleriyle her zaman ufkumuzu genişleten hem hafızlık hem de danışman hocam olan kıymetli Dr. Öğr. Üyesi Hatice Şahin Aynur'a sonsuz şükranlarımı sunuyorum.

Hülya YÜCER

Samsun, 2019

İÇİNDEKİLER

ÖZET	III
ABSTRACT	IV
ÖN SÖZ.....	V
İÇİNDEKİLER.....	VI
KISALTMALAR	IX
GİRİŞ	1
1. Araştırmanın Konusu	1
2. Araştırmanın Amacı ve Önemi.....	1
3. Araştırmanın Kapsamı ve Yöntemi	2

BİRİNCİ BÖLÜM

“MUHABBET” KAVRAMININ SEMANTİK ANALİZİ VE LİTERATÜRÜ

1.1. Muhabbet Kavramının Tanımı	4
1.1.1. Lügavî Tanımı.....	4
1.1.2. İstilahî Tanımı.....	6
1.2. “Muhabbet” Kavramının Literatürdeki Yeri.....	8
1.2.1. Din Bilimlerinde “Muhabbet” Kavramı	9
1.2.1.1. Din Felsefesi.....	9
1.2.1.2. Din Psikolojisi	11
1.2.1.3. Dinler Tarihi	13
1.2.1.3.1. Tanrı Sevgisi	14
1.2.1.3.2. Aile Sevgisi	15
1.2.1.3.4. Komşu Sevgisi	15
1.2.1.4. Din Eğitimi	16
1.2.2. Temel İslâm Bilimlerinde “Muhabbet” Kavramı	17
1.2.2.1. Tefsir Kaynaklarında “Muhabbet” Kavramı	18

1.2.2.2. Hadis Kaynaklarında “Muhabbet” Kavramı	21
1.2.2.3. Tasavvuf Kaynaklarında “Muhabbet” Kavramı	26

İKİNCİ BÖLÜM

KUR’ÂN’DA “MUHABBET” KAVRAMI

2.1. Kur’ân’da “Muhabbet” Kavramı	31
2.1.1. Biçim Yönüyle “Muhabbet” Kavramının Türevleri	31
2.1.2. Anlam Yönüyle “Muhabbet” Kavramının Semantik Analizi	32
2.2. Allah’ın Sevdiği Kişilerin Özellikleri	39
2.2.1. Muhsinler	39
2.2.2. Adil Olanlar	42
2.2.3. Tevekkül Edenler	45
2.2.4. Temizlenenler ve Tevbe Edenler	47
2.2.5. Sabredenler	51
2.2.6. Müttakîler	54
2.3. Allah’ın Sevmediği Kişilerin Özellikleri	58
2.3.1. Haddi Aşanlar ve İsrâf Edenler	58
2.3.2. Fesatçılar	61
2.3.3. İnkârcılar	63
2.3.4. Kibirliler	65
2.3.5. Hainler	69
2.3.6. Zalimler	71
2.4. Muhabbet Kavramının Müteradifleri	74
2.4.1. Meveddet	74
2.4.2. Velâ	76
2.4.3. Ülfet	78
2.4.4. Şeğaf	79

2.4.5. Hullet	80
2.4.6. Rahim	81
2.4.7. Hanân.....	82
2.4.8. Alâka	83
2.4.9. Sabve	84
2.5. Muhabbet Kavramının Zıt Anlamları	85
2.5.1. Buğz	85
2.5.2. Kerih.....	86
2.5.3. Kala	87
2.5.4. Ğalel	87
2.5.5. Nefret.....	88
SONUÇ.....	89
KAYNAKÇA.....	91
ÖZ GEÇMİŞ	98

KISALTMALAR

a.s.	: Aleyhisselam
bkz.	: Bakınız
b.y.	: Basım Yeri Yok
c.c.	: Celle Celalüh
c.	: Cilt
çev.	: Çeviren
DİB	: Diyanet İşleri Başkanlığı
h.	: Hicri
H.z.	: Hazreti
ö.	: Ölüm
s.	: Sayfa
s.a.s.	: Sallallahu Aleyhi ve Sellem
ss.	: Sayfadan Sayfaya
trc.	: Tercüme Eden
thk.	: Tahkik Eden
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
ty.	: Basım Tarihi Yok
vd.	: Ve Diğerleri
Yay.	: Yayınları
y.	: Yıl

GİRİŞ

1. Araştırmanın Konusu

Kur'ân, yirmi üç yılda peyderpey nâzil olmuştur. İçerdiği konulara baktığımızda insanın yaratılışından ölümüne kadar birçok konuya değinmekte, ahlakî ve ferdî kuralları açıklamakta, önceki toplumların kıssalarına değinmekte, kişilerin ve toplumun nasıl eğitilmesi gerektiğine dair önemli ipuçları vermektedir. Buna rağmen onun ne üslubunda ne temas ettiği konularda ne de getirdiği hükümler ve verdiği bilgiler arasında bir tutarsızlık ve farklılık vardır.

Kur'ân'ın ilk nâzil olan âyetleri muhataplarına okumayı, araştırmayı ve ibret almayı emretmektedir. Bu âyetlerde Allah'ın rabb, bir başka ifadeyle terbiye edici, eğitici olduğu vurgulanmaktadır. Bu durumda kişi Kur'ân'ın öğrencisi durumundadır. Allah'ın Kur'ân'la kişilere eğitim ve öğretimde bulunması olayının başta muhabbet olmak üzere tüm ahlakî prensipleri ve uyarıları içerdiği bir gerçektir. Ayrıca Kur'ân, insanı Allah'ın yarattıkları arasındaki en mükemmel varlık olarak tanımlar ve ona gösterilen muhabbetin aslında yaratıcıya gösterilmiş olacağını bildirir.

Kur'ân'da geçen kavramlara dair yapılan çalışmalarda, kavramın Cahiliyye dönemindeki kullanım biçimini ve Kur'ân nazil olmaya başladıktan sonraki kullanım biçimini göz önünde bulundurmak gerekmektedir. Ayrıca kavramın daha iyi anlaşılabilmesi için bir bütün halinde yani kavramın bağlantılı olduğu diğer kavramlarla beraber ele alınması gerekmektedir.

Biz de muhabbet kavramının daha iyi anlaşılması adına “Kur'ân'da “Muhabbet” kavramı başlığı altında konuyu ele alıp inceledik. Müslümanın hayatında önemli bir yere sahip olan “muhabbet” kavramına yüklenen manaların açıklanmasının, Kur'ân'daki kavramlardan birine de açıklık getirmesi açısından önemli bir kademenin aşılacağı ve Kur'ân'ın daha iyi anlaşılması adına önemli olduğu kanaatindeyiz.

2. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Kavramlar; nesnelere, dış dünyaya ait varlıkların, objelerin zihinlerdeki tasarımları olup içeriği anlam örgüsüyle kaplıdır. Bu sebeple Kur'ân'ın dünya görüşünü, insan, toplum, varlık ve evrene bakışını doğru biçimde anlamak ve

yorumlamak, Kur'ân'ın kelime ve kavram yapısını, mana içeriklerini ve kullanım biçimlerini bilmekten geçmektedir. Ayrıca önemli olan diğer nokta da şudur: Kur'ân'daki kelime ve kavramlar ait oldukları âyet grubu içerisinde farklı anlamlara gelebilir. Onun için söz konusu bu kelimelerin çok anlamlılık boyutlarını ortaya koymak, Kur'ân metninin daha iyi anlaşılması açısından vazgeçilmez bir şarttır.

Kur'ân'da geçen kavramlar anlam ve muhteva açısından geniş bir yelpazeye sahiptir. Bu kavramları açıklamak hem okuyanın zihnindeki sorulara cevap vermesi hem de kavramın daha iyi anlaşılması açısından önemlidir. Başka bir ifadeyle herhangi bir metni okurken kelime ve kavramların anlaşılması ne kadar önemliyse kutsal metin ve dinî hükümlerin iyi anlaşılması diğer metinlere göre daha da önem arz eder.

Bu bağlamda Kur'ân kavramlarıyla ilgili birçok çalışma yapılmıştır. Allah ve kulları arasındaki muhabbeti ayrıca insanlar arasındaki sevgi ve ülfeti konu edinen elinizdeki bu çalışma Kur'an'da geçen "muhabbet" kavramını tespit etmek ve lügavi açıdan ele alıp söz konusu ayetleri inceleyerek bir sonuca gitmek amacını taşımaktadır.

3. Araştırmanın Kapsamı ve Yöntemi

Herhangi bir metni en iyi şekilde anlayabilmek, açıklayabilmek ve yorumlayabilmek için metinde geçen kelime ve kavramların semantik, sentaktik, dilbilimsel, anlam bilimsel ve filolojik açıdan incelenmesi gerekmektedir. Bu araştırmada Kur'ân'da geçen "muhabbet" kavramı ve türevlerinin hangi anlamda kullanıldığı, müfessirlerin "muhabbet" ile ilgili yorumları ve çağdaş yazarların görüşleri ele alınıp incelenmiştir.

Araştırmanın birinci bölümünde önce "muhabbet" kavramının lügat ve ıstılah manaları ele alınmıştır. Ardından kavramın literatürdeki yeri iki alt başlık olarak incelenmiştir. Bu alt başlıklardan birincisi olan Din Bilimlerinde "Muhabbet" Kavramını; Din Felsefesi, Din Psikolojisi, Dinler Tarihi ve Din Eğitimi alt başlıklarıyla; İslâm Bilimlerinde "Muhabbet" Kavramı alt başlığında ise tefsir, hadis ve tasavvuf ilimlerinde konu izah edilmiştir. Bunlara ilaveten "muhabbet" kavramına Hz. Peygamber'in hayatından örnekler verilerek, sahih hadis rivâyetleri bağlamında incelenmiştir.

İkinci bölümde, Kur'ân'da "Muhabbet" Kavramı ana başlığında biçim ve anlam yönüyle; Allah'ın sevdiği ve sevmediği kişiler âyetler bağlamında farklı tefsirlerle açıklanmıştır. Daha sonra ikinci ana başlık olarak kavramın daha iyi anlaşılması adına "muhabbet" kavramıyla bağlantılı olan müterâdif ve zıt diğer Kur'ânî kavramlar incelenmiştir.

Araştırmada Kur'ân başta olmak üzere âyetlerin meâlleri Diyanet İşleri Başkanlığı yayınlarının meâli esas alınarak verilmiştir. Kur'ân kavramlarının açıklandığı eserler için İbni Manzûr'un "*Lisânu'l-Arab*" ve Rağıb el-İsfehanî'nin "*Müfredât*"ından istifade edilmiştir. Seyyid Kutub'un "*fi Zılâli'l-Kur'ân*," Taberî'nin "*Câmiu'l Beyân an-Te'vîli âyi'l-Kur'ân*," Beydavî'nin "*Envâru't-Tenzil ve Esraru't-Te'vil*" Zemahşerî'nin "*el-Keşşâf an Hakâ'ik-Tenzil ve Uyûni'l-Ekâvîl fi Vücûhi't-Te'vil*" Râzî'nin "*Mefâtihu'l-Ğayb*," ve Elmalılı'nın "*Hak Dini Kur'ân Dili*" adlı tefsir kaynakları çalışmada yer almıştır.

Konuyla alakalı Hatice Çubukçu'nun *Ebû Talib el- Mekki ve Ebu Hamid Muhammed el-Gazalî'de Muhabbet Anlayışı*, Emine Arslan'ın *Kur'ân'da "Hubb" Sevgi Kavramı*, ve Abdulqader, Abubaker Duraid'in *Kur'ân-ı Kerim'de Sevgi Kavramı* adlı tez çalışmalarından yararlanılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

“MUHABBET” KAVRAMININ SEMANTİK ANALİZİ VE LİTERATÜRÜ

Çalışmamızın bu bölümünde “muhabbet” kavramının semantik analizi yapılacaktır. Lügavî ve ıstılahî anlamlarının yanında kavramın literatürdeki yeri de din bilimleri ve İslâm bilimleri açısından ele alınıp incelenecektir.

1.1. Muhabbet Kavramının Tanımı

1.1.1. Lügavî Tanımı

“Sevmek, beğenmek, rağbet etmek, istemek, meyletmek, hoşlanmak ve tercih etmek” gibi anlamlara gelen “muhabbet” kavramı “حَبَّ” kökünden türemiştir. Kavramın aslının “sefa” olduğu söylenmiştir.¹

Muhabbet kavramının türediği “حَبَّ” ve “حَبَّةٌ” kelimeleri “buğday arpa ve üzüm” gibi yiyecek taneleri için kullanılır.² Çoğulu “حُبُوبٌ” bunun çoğulu da “حُبُوبَاتٌ”tır. Arap nesir sanatının en büyük temsilcilerinden olan aynı zamanda felsefeci ve mutasavvıf kimliği ile de bilinen Ebû Hayyân et-Tevhîdî (ö.414/1023)’nin eseri olan Besâir’de hububatın bir tekine “حَبَّ” denilmektedir. Bu şekilde kullanılmasının sebebi maddenin aslı ve özü olması gösterilmiş ve bundan dolayı hayatın ilk başlangıcı olan hücreye bu isim verilmiştir.³

“حَبَّ” ve “حَبَّةٌ” kelimeleri ise hoş kokulu bitkilerin tohumları için kullanılır. “حَبَّ” kelimesinin, sevgisi aşırı derecede olan (biri tarafından çok sevilen) anlamı da vardır. “حَبَّةُ الْقَلْبِ” Kalbin tanesi (çekirdeği, içi) ifadesi kalbin şekil olarak taneye benzetilmesi düşünülmüş ve söylenmiştir. “حَبَّ” kelimesi de dişlerin taneler gibi muntazam şekilde dizilmesi anlamında kullanılmıştır.⁴

¹ Şemsudîn Muhammed b. Ebî Bekr İbn Kayyım el-Cevziyye, *Âşıklar Ravdatu'l-Muhibbîn*, Fezullah Demirkıran ve Savaş Kocabaş (thk.), Şule Yayınları, İstanbul 2013, s. 25.

² Ebu Mansur Muhammed b. Ahmed el-Ezherî, *Tehzibü'l-Lüğa*, C. I, Daru'l-Marife, Beyrut-Lübnan 2001, s. 716.

³ Mehmet Yaşar Soyalan, *Elmalılı Tefsirinde Kur'ânî Terimler ve Deyimler*, Ağaç Yayınları, İstanbul 2003, s. 132.

⁴ Ebü'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. el-Mufaddal er-Râğıb el-İsfahânî, *el-Müfredât fî Ğaribi'l Kur'ân*, Abdulkaki Güneş ve Mehmet Yolcu (thk.), Çıra Yayınları, İstanbul 2010, s. 257.

Muhabbet kavramı “eğilim, meyil” manasında iradenin eş anlamlısı olup “kişinin iyi bildiği veya zannettiği şeyi istemesi” olarak tarif edilmiştir.⁵ Bu istek üç şekilde gerçekleşir. İlk olarak kişinin lezzetinden dolayı bir şeyi istemesi, sevmesi ya da hoşlanmasıdır. Bir erkeğin bir kadını istemesi, onu sevmesi ya da ondan hoşlanması örnek verilebilir. İkinci olarak bir şeyi faydalı olduğu için istemek. Bu, bir nesnenin ya da eşyanın sağladığı yarar olarak düşünülebilir. Üçüncü olarak ise bir şeyi faziletin dolayı istemek ya da sevmektir. Bir kişiyi ilminden dolayı sevmek buna örnek verilebilir.⁶

İbn Manzur (ö.711/1311), muhabbet kavramını buğzun zıddı olarak tarif etmiştir. Çok seven, aşk, sevgi ve dostluk manalarında olduğunu söylemiştir. Ezherî (ö.905/1499) şöyle söylemektedir: Muhabbet bir şeyi sevmektir ki o en çok istenilendir.⁷

Canlı, anlayışlı ve bilgili varlıkların bir özelliği olan muhabbet; kalp ve duyu organlarının zevk alıp hoşlandığı şeylere meyletmesidir. Sevgi bilgiye ve tanımaya bağlıdır. İnsan bilmediği, tanımadığı, görmediği, anlamadığı ve duymadığı şeyleri sevmez.⁸

Bir yere çöküp orada kalan veya vücudunun herhangi bir yerinde bulunan rahatsızlıktan dolayı çöktüğü yerden kalkamayan deveyi ifade etmek için “الحَبَابُ” kelimesi kullanılır.⁹ İşte bu durum sevilen şeyin kalpte yer edinmesini veya oraya bağlanmasını ifade etmektedir.

Muhabbet kavramının kökü olan “حُبُّ” kelimesinin payandalık yapan dörtgen sehpa tanımı da vardır. Mahbubun hem izzetini hem de zilletini kabul ettiği için bu şekilde adlandırılmıştır.¹⁰ Muhip habibinin rahatını, meşakkatini, acısını, tatlısını, sefasını ve cefasını yüklenir ve bu ona ağır gelmez. Çünkü onun görevi tıpkı sehpa gibi sevgilisinin meşakkatini taşımaktır. Bunu asla yük olarak algılamaz.

⁵ Süleyman Uludağ, “Muhabbet” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, c. 30, İstanbul 2005, s. 386.

⁶ İsfahânî, *Müfredât*, s. 360.

⁷ Cemaluddîn Muhammed b. Mükerrim İbni Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, C. II, Dâru'l-Hadîs, Kâhire 1990, s. 283.

⁸ İsmail Karagöz, vd., *Dini Kavramlar Sözlüğü*, DİB Yayınları, Ankara 2006, s. 263.

⁹ İbni Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, C. III, s. 9.

¹⁰ Ebu'l-Kasım Abdu'l-Kerim b. Hevâzin b. Abdi'l-Melik Kuşeyrî, *Kuşeyri Risalesi*, Ali Aslan (thk.), Alperen Yayınları, Ankara 2003, ss. 524-525.

Muhabbet kavramının mutasavvıflar tarafından yapılmış şöyle bir tanımı vardır. “Hubb, O’nun kalbe ulaşması ve kalbi, kendisine arız olacak şeylerin bulanıklığından arındırmasıdır.” Başka bir ifadeyle kalbi her türlü kötülüklerden arındırmasıdır. Kalp, sevdiğiyle beraberken iradesini kaybeder. Marifetin alameti hub’tur. O’nu tanıyan O’nu sever. Gerçek muhabbetin alameti sevillecek hiçbir şeyi O’na tercih etmemektir. Şayet böyle bir tercihte bulunursa kalbindeki sevgiden şüphe edilir. Hatta bu sevgi fırında güzelce pişmiş bir ekmeği yemek yerine çamur yemeği tercih etmek gibidir.¹¹

Mutasavvıf şair ve alim olan Şeyhü’l-İslam Herevî (ö.481/1089), *Menâzilü’s-Sâirîn* adlı eserinde kavramı şu şekilde yorumlamıştır. Kişinin kalbinin sevgilisine bütün benliğini verip vermeme ünsiyet ve himmet arasında kalmasıdır. “Yani nefsi sevgiliye feda ve kalbi sevgiliden başkasına yönelmekten engelleme arasında bulunmaktır. Bu durum aşığın bütünüyle sevgilisine yönelmesiyle başkasından yüz çevirmesiyle gerçekleşir.”¹²

Muhabbet içi su dolu olan testiye benzetilir. Çünkü testi içindekini dökmeden koruduğu gibi dışarıdan gelen ve fazlalık olan hiçbir nesneyi içeriye kabul etmez. İşte kalpte testiye benzetilmiştir. İçi mahbubun sevgisiyle dolduğu için ondan başkasını kabul etmez. İşte bu örnekteki şekilsel gerçek, duygusal bir gerçeğe dönüşmüştür.¹³

Muhabbet kavramının kökü olan “حَبَّ” kelimesinden türeyen “الْحَبَابُ”da şiddetli yağmurların yağmasından dolayı yükselen suların üzerinde bulunan kabarcıkları ifade etmek için kullanılmaktadır. Bu şekilde benzetmeden dolayı sevgiliye kavuşma ve onun güzelliğini görme heyecan ve mutluluğu içinde olan kimsenin kalbinin dolup taşması ve kabarması bu kelimeyle tarif edilmektedir.¹⁴

1.1.2. İstilahî Tanımı

Kur’ân’da sevgi anlamında “muhabbet,” “meveddet,” “vela” kelimeleri kullanılmıştır. Bununla birlikte “mahabbet” bir âyette, “hub” ise dokuz âyette geçmektedir. Aynı kökten isim ve fiiller ise yetmiş beş âyette geçmektedir.¹⁵ Bu

¹¹ Zafer Erginli, *Metinlerle Tasavvuf Sözlüğü*, Kalem Yayınevi, Trabzon 2006, s. 385.

¹² Abdürrezzak Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü*, İz Yayıncılık, İstanbul 2004, s. 488.

¹³ Kuşeyri, *Kuşeyri Risalesi*, s. 525.

¹⁴ İbni Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, C. I, s. 289.

¹⁵ Muhammed Fu’âd Abdalbâki, *Mu’cemu’l-Müfehres li-Elfazı’l-Kur’ân-ı Kerim*, Daru’l-Hadis, Kahire 2007, ss. 235-236.

âyetlerde genel itibariyle “sevdirmek, sevmek, sevip tercih etmek, güzel göstermek, en sevgili, en küçük zerre” gibi anlamlarda kullanılmıştır.¹⁶ “Muhabbet” kavramının diğer bir anlamı da nefsin kemal idrak ettiği şeye meylidir. Muhabbetin aslı muvafakattir. Bir başka ifadeyle Allah’a itaat etmek, yediği şeylerden kaçınmak ve hükmettiği şeylere rıza göstermektir.¹⁷

“Muhakkak ki Allah kendisine yönelenleri sever. Temizlenenleri de sever.”¹⁸ âyetindeki “يُحِبُّ” fiili kavramın ilk akla gelen anlamı olan sevmek manasında kullanılmıştır. “...Şayet inkarı imana tercih ediyorlarsa...”¹⁹ âyetinde “حُبُّ” kökünden türeyen “اسْتَحْبَابٌ” (seviyorlarsa) fiili ise “tercih etmek” anlamında kullanılmıştır. “اسْتَحْبَابٌ” fiilinin kişinin herhangi bir şeyde onu sevecek bir özellik ya da kişinin karşısındaki insanda onu kendine yakın hissettirecek bir özelliğin olması manasında kullanılmıştır. Fakat bu fiil على harf-i cerrini alınca “bir şeyi başka bir şeye tercih etmek” anlamı verir.²⁰ “...yapılan iş bir hardal tanesi kadar bile olsa, onu (adalet terazisine) getiririz...”²¹ âyetinde “حَبَّةٌ” kelimesi en küçük zerre anlamında kullanılmıştır. “Sana kendimden bir sevgi verdim.”²² âyetinde ise “مَحَبَّةٌ” kelimesi sevmek hatta o sevgiyi bütün kalplere nefsi emmareye yerleştirmek şeklinde yorumlanmıştır. Bu sevgi o kadar kuvvetlidir ki kişinin kalbinde sevgiliden başkasına yer yoktur.²³

Bu âyetlerde geçen “muhabbet” kavramı türevleriyle beraber hem Allah’a hem de insana nispet edilmiştir. Allah onları, onlar da Allah’ı severler.²⁴ Kur’ân’da özellikle muhabbet kavramıyla Allah sevgisine, Allah’ın sevdiği insanların niteliklerine sıkça vurgu yapılmıştır. Allah sevgisinin iki boyutu vardır. Biri Allah’ı sevmek diğeri Allah’ın insanları sevmesidir. İnsanı yaratan, yaşatan ve rızık veren O’dur ve Allah’ı sevmek O’na iman etmenin bir gereğidir. Allah sevgisi “hubbüllah” olarak tanımlanmaktadır. O’nun rızasını, hoşnutluğunu ve yakınlığını arzu etmektir.²⁵

¹⁶ Mehmet Okuyan, *Çok Anlamlılık Bağlamında Kur’ân Sözlüğü*, Düşün Yayıncılık, İstanbul 2015, s. 719.

¹⁷ Safer el-Muhibbî el-Cerrâhî, *Istılâhât-ı Sofiyye fî Vatan-ı Asliyye*, Kırk Kandil Yayınları, İstanbul 1998, s. 261.

¹⁸ Bakara, 2/222.

¹⁹ Tevbe, 9/23.

²⁰ Isfehâni, *Müfredât*, s. 242.

²¹ Enbiyâ, 21/47.

²² Tâhâ, 20/39.

²³ Muhyi’-d- din Muhammed b. Ali İbnu’l-Arabî, *Tefsir-i Kebir Te’vilât*, Vahdettin İnce (thk.), C. I, Kitsan Yayınları, İstanbul t.y., s. 756.

²⁴ Mâide, 5/54.

²⁵ İsmail Karagöz, vd., *Dini Kavramlar Sözlüğü*, s. 265.

Muhabbetullah kullar içindir. Allah kullarının günahlarını bağışlamak ister ve onlar için hayır murad eder. Arap dil alimi Ezherî şöyle söylemiştir: “O’nun lütfu ve bağışlaması kulları üzerinedir. Kulun muhabbeti ise Allah’a ve Resul’üne itaat etmektir.”²⁶

Allah sevgisinin yanında “hubbü’n-nebi” peygamber sevgisi de vardır. Allah’ın müjdeleyici ve uyarıcı olarak gönderdiği peygamberleri sevmektir ki bu durum Allah’ı sevmenin bir sonucudur. Allah bir âyette şöyle buyurmaktadır: “De ki: Allah’ı seviyorsanız bana uyun ki, Allah da sizi sevsin ve günahlarınız bağışlasın. Çünkü Allah bağışlayan ve merhamet edendir.”²⁷ Yine Kur’ân’da “Peygamber müminlere mallarından ve canlarından daha ileridir, peygamberlerin eşleri de onların anneleridir” buyrulmuştur.²⁸ Bu âyetlerde inananların ve Hz. Peygamber’e karşı sevgisinin derecesi belirtilmiş, peygamber sevgisinin önüne dünyalık hiçbir sevginin geçmemesi konusunda kişiler uyarılmıştır.

Sevgi, negatif ve pozitif olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Negatif sevgi; Kur’ân’ın öngördükleri dışındakilerin kişinin kalbinde taht kurmasıdır. Boş ve zararlı şeyler sevgili olur ki insanları ve putları tanrılaştırma, aşırı mal ve servet sevgisi örnek olarak verilmektedir. Pozitif sevgi ise muhabbet duygusunu ilahi yasalara uygun olarak yaşamaktır. Bu yasaların ilk basamağını şüphesiz ki Allah sevgisi oluşturmaktadır. Daha sonra peygamber sevgisi, ana-baba sevgisi, eş ve çocuk sevgisi olarak devam etmektedir. Takva üzere bir yaşam sergileyen kul, bu sevgi ve muhabbetinde samimi ise “İlahi Aşka” ulaşır ki bu muhabbetin en üst mertebesi olarak tanımlanmaktadır. Ayrıca “hubb” kelimesi pozitif ya da müsbet sevgiyi ifade etmek için kullanılırken, negatif sevgiyi ifade etmek için ise heva kelimesi kullanılmaktadır.²⁹

1.2. “Muhabbet” Kavramının Literatürdeki Yeri

Tezin bu bölümün de Din Bilimlerinde “muhabbet” kavramına nasıl bakıldığı ve bu bilimlerdeki yeri okuyucuya sunulacaktır. Bahsettiğimiz bilimler; Din Felsefesi, Din Psikolojisi, Dinler Tarihi ve Din Eğitimidir.

²⁶ Şeyh Ahmed b. Yusuf es-Semîn, *Umdetü'l-Huffaz fi Tefsîr-i Eşrafi'l-Elfâz*, C. I, İlmü'l-Kütüb, Haleb 756, s. 363.

²⁷ Âl-i İmrân, 3/31.

²⁸ Ahzâb, 33/6.

²⁹ Mesut Kaynak, *Kur’ân’da Sevgi*, Yay Matbacılık, İstanbul 2003, ss. 5-7.

1.2.1. Din Bilimlerinde “Muhabbet” Kavramı

1.2.1.1. Din Felsefesi

Tezin bu başlığında “muhabbet” kavramı din felsefi açısından ele alınacaktır. Felsefi açıdan muhabbet/sevgi kavramı hakkında birçok filozof görüş beyan etmiştir. Din felsefesinde kavramın taşıdığı kozmolojik anlamlara baktığımızda, antik çağa kadar gittiğini görmekteyiz. Bu bilgiye Şehristâni (ö.548/1153)’nin doğa filozofu ve aynı zamanda kendinden önceki doğa filozoflarının temel öz (arkhe) olarak belirlediği hava, su ve ateşe toprağı da ekleyerek hepsini bir arada kullanan ilk düşünür olan Empedokles (ö.435), hakkında verdiği bilgilerden ulaşılmaktadır.³⁰ Empedokles’e göre âlem, “sevgi ve nefret unsurlarının birleşip ayrıştığı dönüşümlü bir oluş ve bozulma sürecinden sonra meydana gelmiştir. Bu iki hareket ettirici neden baştan başlayarak cisimler üzerinde hüküm sürmüştür. İlk olarak “sevgi” onları birleştirmiş, tek bir varlık haline getirmiştir. Daha sonra “nefret” gelerek onları ayırmıştır. Bu ayrılmanın sonucunda okyanus, hava, yıldız ve toprak meydana gelmiştir. Bu olaydan sonra sevgi ve nefret arasında kavga devri başlamış, bu devirde de bitkiler, hayvanlar ve insanlar meydana gelmiştir. Nefret, elemanları birbirinden ayırarak her sınıf için bir varlık kategorisi oluşturmuştur. Fakat organizmaları meydana getirememiştir. Bunun sebebi ise nefretin tekeli egemenliğine karşı sevginin meyve vermesidir. Şuan da her ne kadar sevgi ve nefret savaş halinde olsalar da, sonunda sevgi üstün gelecek ve bugün ayrı olan âlemin dört küresi sonunda birleşecektir. Unsurların ayrılma ve birleşme yani sevgi ve nefret devrelerinin sıra ile birbirlerini takip etmeleri kaçınılmaz bir zorunluluktur.”³¹ İslam filozofları da tam olarak bu görüşü benimsemeseler de buna yakın görüşler beyan ederek meseleyi tartışmışlardır. Empedokles’i İşrak geleneğinin önemli bir temsilcisi sayan es-Sühreverdî (ö.587/1191), sevgi ve hâkimiyet kavramlarına nurlar hiyerarşisine merkezi bir yer ayırmaktadır.³²

Antik felsefede sevgi kavramıyla ilgili en kapsamlı eser verenlerin başında Platon (ö.427-347) ve Aristo (ö.384/322) gelmektedir. Platon, sevgi hakkında dikkat çekici görüşler öne sürmüştür. “Sevgi sadece haklı olmakla kalmaz, aynı zamanda en ölçülü varlıkta olur.” demiştir. Platon, ölçülü olmayı şu şekilde

³⁰ Ahmet Cevizci, *Empedokles Kimdir?*, www.kimdirhayatieserleri.com, (27.04.2014).

³¹ Alferd Weber, *Felesefe Tarihi*, H. Vehbi Eralp (ed.), Sosyal Yayınlar, İstanbul 1998, s. 29.

³² Şihâbüddin es-Sühreverdî, *İşrak Felsefesi Hikmetü’l İşrâk*, İz Yayıncılık, İstanbul 2009, ss. 142-143.

açıklamıştır. Ölçülü olmak, herkese karşı ihtirasların, zevklerin ve arzuların dizginlerini elde tutmaktır. Hiçbir zevk ve arzu sevgiden üstün değildir. Sevginin üstün olmasını ise şöyle açıklamaktadır. Mademki bütün zevk ve arzular sevgiye boyun eğler ve onlara boyun eğdiren sevgidir. İşte bu durum sevginin ne kadar üstün olduğunun bir göstergesidir.³³ Ayrıca Platon, aşkı “ruh hastalığı” olarak yorumlamıştır. Bu deliliğin cismani ve ilahî diye iki ayrı özelliğe sahip olabileceğini zikretmiştir. İhvan-ı Safa'nın “*Resail*” adlı eserinde bu görüşler açıklanmış ve Platon'un aşk için hastalık, delilik ya da aşırı derecede de sevgi anlamına gelen “ifrâtu'l-muhabbe” oluşuyla ilgili görüşleri kabul edilmemiştir. İhvan-ı Safa'ya göre aşk ve muhabbet Allah'ın insanlara bir lütfudur.³⁴

İhvân-ı Safâ, sevgi ve muhabbetin türlerini, insanın ruhundaki kökleşmiş biçimlerine göre belirlemiştir. Bu türleri ise şu şekilde açıklamışlardır. Canlıların karşı cinse, anne babanın çocuklarına, bilginlerin bilgi ve erdeme, başkalarının kendi amaç ve gayelerine ilişkin olan sevgi, onların doğalarında kökleşmiş olan bir duygudur.³⁵

Ebu'l-Hasan el-Âmirî (ö.381/992), muhabbet kavramını, Aristo'nun aktardıkları çerçevesinde “ülfet” olarak tanımlamıştır. İbn Miskeveyh (ö.421/1030), bu yaklaşımı benimsemiş ve sevgiyi toplumsal açıdan ele almıştır. Fakat Miskeveyh, Aristocu yaklaşımdan farklı olarak ilahî sevgi kavramına ulaşmıştır. O, görüşünü şu şekilde açıklamıştır. “Bütün varlıkların ve toplumun düzen ve esenliği sevgi temellidir. Toplumsal ve sosyolojik olarak fertler arasındaki ilişki sevgi kaynaklı ise herhangi bir sorun olmaz. Bu sevgi birliğinin oluşabilmesi için aklın doğru bulduğu görüşler ve sahih dinî inançların olması gerekir. Sonuç itibarıyla bütün sevgi çeşitlerinin amacı Allah'a ulaşmaktır.”³⁶

Gazzâlî (ö.505/1111)'nin *İhya* adlı eseri, muhabbet konusunu tüm yönleriyle sistematik olarak inceleyen en iyi eserlerin başında gelir. Gazzâlî, muhabbet kavramını “insan fitratının zevk aldığı şeye karşı beslediği ilgi” olarak tanımlamıştır. Bu ilginin baskın ve en ileri derecesine *aşk* denir.³⁷ Kişi öncelikle kendi varlığını ve

³³ Platon, *Şölen*, A. Erhat ve S. Eyüboğlu (çev.), Remzi Yayınevi, İstanbul 1961, ss. 52-53.

³⁴ Ali Galip Gezgin, *Kur'an'da Sevgi*, Rağbet Yayınları, İstanbul 2010, s. 53.

³⁵ Abdullah Karaman, vd., *Resâilü İhvâni's-Safa ve Hullâni'l-Vefâ*, C. III, Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2014, ss. 225-228.

³⁶ İbn Miskeveyh, *Tehzî'l-Ahlak Ahlak Eğitimi*, Abdulkadir Şener ve İsmet Kayaoğlu (thk.), Büyüyen Ay Yayınları, İstanbul 2015, s. 153.

³⁷ Ebu Hâmid Muhammed b. Muhammed Gazzâlî, *İhyâü Ulûmi'd-Din*, Ahmed Serdaroğlu (thk.), C. IV, Bedir Yayınevi, İstanbul 1974, s. 538.

bu varlığının gelişip yetkinleşmesine katkıda bulunan şeyleri sever. Muhabbetin diğer bir çeşidi de kişinin kendisine ihsan ve ikramda bulunanları sevmesidir. Öte yandan aralarında duygusal ruhsal vb. benzerlik bulunanlarda birbirini severler. Sevginin en yüksek mertebesi ise hiçbir çıkar gözetmeksizin bir varlığı ya da nesneyi ondaki iyilik ve güzellik gibi üstün vasıflarından dolayı sevmektir. Gazzâlî, muhabbetin insandaki varlığını gösteren işaretlerden bahsederken şöyle bir benzetme yapmaktadır. Muhabbet kökü yerde, dalları gökte, meyveleri dilde, organlarda ve gönüllerde bulunan bir ağaçtır. Bu şekilde engin ve kapsamlı olan sevgi insanı sevdikleriyle dostluğa, onlara yardımcı olmaya, onlara canıyla, malıyla her türlü zarardan sakındırmaya yöneltir. Ayrıca Gazzalî, eserinde sevgi ve muhabbetle ilgili geniş açıklamalarda bulunmuştur.³⁸

1.2.1.2. Din Psikolojisi

Psikoloji, “insanın ruhsal hayatını kişilik ve karakterini çeşitli davranış eğilimlerini anlamaya ve açıklamaya çalışan bir bilimdir.”³⁹ Bu bilimin ele aldığı konular antik dönemden itibaren farklı bakış açılarıyla da olsa çeşitli medeniyetlerin merak konusu olmuştur. Din Psikolojisi ise modern psikoloji biliminin paralelinde gelişen tecrübî yöntemlerle dinî davranışları araştıran bir bilimdir. Dinî şuurun tahlilinden elde edilen temel dinî yaşantı, kişiyi bir yönden korku ve ecele diğer yönden ise sevgi ve güvene itmektir.⁴⁰

Sevgi; kişinin sevdiğine karşı beslediği duygu ve sıcaklık olarak tarif edilmiştir. Genellikle kalbin, nesnelere ve şekillerin güzelliğine karşı meyletmesi ve elinde olmadan ona doğru akması olarak tanımlanmış ve sevgi objelerinin sadece maddî varlıklar olmayıp aynı zamanda manevî ve metafizik varlıklarında olabileceği vurgulanmıştır.⁴¹

Psikolojide, duygunun ne olduğu sorusunun cevabı oldukça zordur. Çünkü duygular gösterdiği gelişim safhaları, derinlik dereceleri, değişimleri ve farklı

³⁸ İmam-ı Gazzâlî, *Kablerin Keşfi*, Hüseyin S. Erdoğan (thk.), Hisar Yayınevi, İstanbul 1975, ss. 54-76.

³⁹ İlhan Kutluer, “İlmü’-n-Nefs” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopesi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, c. 20, İstanbul 2000, ss. 148-151.

⁴⁰ Hayati Hökelekli, “Türkiye’de Din, Dindarlık ve Din Psikolojisi Araştırmaları: Psikolojide Yerellik ve Evrensellik Tartışmaları Bağlamında Bir Değerlendirme”, *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Özel Sayı, 2016, s. 315.

⁴¹ Fahri Kayadibi, “Sevgi Faktörünün Eğitim Verimliliği Üzerine Etkisi”, *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 5/5, 2002, s. 36.

oluşları itibariyle ileri derecede karmaşık bir görünümündedirler. Ayrıca ferdi duyguların ve farklılıkların zengin olması sebebiyle psikolojinin duygular üzerindeki araştırmaları henüz istenen seviyeye ulaşmamıştır. Her ne kadar duygunun değişmez bir tarifi olduğu iddia edilmese de konuyla ilgili bazı görüşler öne sürülmüştür. İslam düşünürlerinin “kuvve-i müdrike-i nefsanîye” yani “nefsin idrak etme gücü” dedikleri ruhsal bir duygudur. C. Schwarz’a göre, “insan ruhunda ilk beliren duygudur ve bütün hayat boyunca ruhun temeli olarak kalır.” Fertlerin tipolojisi üzerine araştırmalar yapan psikolog Rohrer’e göre ise “şuurun etkisi olmadan iç ve dış vakıalara bir reaksiyon olarak ortaya çıkan, lisan ile anlatılamayan ruhsal bir olgudur.”⁴² Kısacası duygu; ruhsal güçlerin, güdülerin ve davranışların ortaya çıkmasıdır.

Muhabbet, insanın içindeki pasif duygu değil, aktif duygu olarak ifade edilmiştir. Bir şeye kapılmaktan ziyade onunla beraber ve onun içinde olma manasında kullanılmıştır. Ayrıca muhabbetin temelini kişinin karşısındakinden bir şey almak değil, ona bir şey vermek olduğu belirtilmiştir. Nitekim “vermek” karşındaki insanı “verici” yapmak demektir. Muhabbet ise, üreten bir güçtür; kişinin güçsüz olması onu üretememesinden kaynaklanmaktadır.⁴³

Hümanist psikolojinin kurucularından olan aynı zamanda ihtiyaçlar hiyerarşisi olarak bilinen teorinin sahibi Amerikalı psikolog Abraham Maslow, sevginin de içinde bulunduğu çok popüler olan şu sınıflandırmayı yapmıştır: Fizyolojik ihtiyaçlar, güvenlik, sevgi, saygı ve kendini gerçekleştirme.⁴⁴ Görüldüğü üzere Maslow’un ihtiyaçlar hiyerarşisinde sevgi üçüncü sırayı almaktadır.

Sevgi/Muhabbet ve aşk kavramları genel olarak birbirinin yerine kullanılmaktadır. Aslında, ikisi birbirinden farklı olan iki kavramdır. Psikolojik açıdan “sevgi” kişinin herhangi bir kişi, nesne ya da olaydan hoşlanma duygusu olarak tanımlanmıştır. Aşk ise duyguların aşırı ve yoğun bir şekilde yaşanmasıdır. Genel olarak sevgi bir duygu; aşk ise coşku türü olarak kabul edilmektedir. Duygu olarak sevgi daha çok çocukluk döneminde ortaya çıkarken aşk ise daha çok kişinin gençlik döneminde ortaya çıkmaktadır.⁴⁵

⁴² Kerim Yavuz, *Çocukta Dini Duygu ve Düşüncenin Gelişmesi*, DİB Yayınları, Ankara 1983, s. 29.

⁴³ Erich From, *Sevme Sanatı*, Say Yayınları, İstanbul 1984, s. 29.

⁴⁴ Banu Yazgan ve Ercümant Yerlikaya, *Kişilik Kuramları*, Pegem Akademi, Ankara 2014, s. 318.

⁴⁵ Gezgin, *Kur’ân’da Sevgi*, s. 48.

Muhabbet, insanlar bir arada yaşarken meydana gelme ihtimali yüksek olan zararları bertaraf eden bir yoldur. Ancak bu yol bir başka deyişle muhabbet yolu daha ziyade seçkin ve ileri gelen bir sınıfa ait yoldur. Nitekim toplumun hepsinin birbirini sevmesi imkansızdır. Hâlbuki toplumun içindeki daha küçük gruplarla ve sevgi yoluyla her türlü zarar giderilebilir.⁴⁶

Kur'ân, insanlar arasında sevgi ve uyum sağlamaya, onları birbirleriyle yardımlaşmaya, kaynaşmaya ve kardeşliğe teşvik etmektedir.⁴⁷ “Topluca Allah’ın ipine sımsıkı sarılın, ayrılmayın Allah’ın size olan nimetlerinin hatırlayın. Hani siz birbirinize düşman idiniz. Allah kalplerinizi uzlaştırdı. O’nun nimetiyle kardeşler haline geldiniz.”⁴⁸ Muhabbet, kişi ve toplumdaki tüm sorunları çözebilecek tek kaynaktır. Sevgisiz toplum, kökleri kurumuş yıkılmaya mahkum bir ağaca benzetilmektedir.

1.2.1.3. Dinler Tarihi

“Din, akıl sahibi kişileri kendi tecrübe ve iradeleriyle bizzat iyi ve güzel olana götüren ilahî bir kanundur. İnsanların yaratıcı olarak kabul ettikleri üstün güce imanlarını ve O’na yapacakları ibadetlerin bütünü ve bu imana göre davranışlarının nasıl olması gerektiğini düzenleyen inanış yoludur.”⁴⁹ Din aynı zamanda toplumları yükselten, onlara yön veren, onların üzerinde en sıkı kanunlardan bile daha etkili olan bir kurumdur. Rudolf Otto (ö.1937) “Din, kutsal olanın tecrübesidir.” ifadesinde bulunur.⁵⁰ Bu tanımlamaya göre din, kişinin kutsal olanı yaşayabilme kabiliyetini ifade eder.

Kitab-ı Mukaddes denilince akla gelen *Tevrat (Eski Ahit)* ve *İncil (Yeni Ahit)*’de sevgi/muhabbet kavramı iki yüzden fazla yerde geçmektedir. Ayrıca Antik Grekçe’de “sevgi/muhabbet” kavramını ifade etmek için birçok kelime kullanılmıştır. Bu kelimelerden bazıları “Eros, Agape, Stergo, ve Phileo”dur. Antik Yunan’da yaygın olarak “Agape ve Eros” kelimeleri kullanılmaktadır.

“Agape,” dünyadaki tüm insanlara yönelik bir anlayıştır. Yaratan, bağışlayan bir iyi niyet taşır. Hiçbir karşılık beklemeyen coşkun bir sevgiyi ifade etmektedir.

⁴⁶ Kınalızâde Ali Çelebi, *Ahlâk-ı Alâîye*, Mustafa Koç (thk.), Klasik Yayınları, İstanbul 2007, s. 478.

⁴⁷ Osman Necati, *Kur’ân ve Psikoloji*, Fecr Yayınevi, Hayati Aydın (trc.), Ankara 2004, s. 75.

⁴⁸ Âl-i İmran, 3/103.

⁴⁹ Abdülcelil Bilgin, “Din, Dindarlık: Özeleştiril Bir Değerlendirme” *Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2/2, 2014, s. 76.

⁵⁰ Günay Tümer, “Din” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, c. 9, İstanbul 1994, s. 312.

Esasen insanın gönlünde bulunan tanrı sevgisini ifade etmek için kullanılmaktadır. Bu sevgi değişken duygulara ve davranışlara bağlı olmayan sevgidir. Tanrı, insanları hak etmedikleri halde sevmektedir. Kullarının tüm hatalarına rağmen kör bir âşık misali kullarını sevmeye devam etmektedir. Tanrı, insanları sevdi ve oğlunu da sevdi. Tanrı, oğlu İsa'ya bütün kullarını sevmesini öğütledi. İsa da insanlara tanrıyı ve oğlunu ve bütün yaratılmışları sevmeleri gerektiğini tebliğ etti. “Eros,” erotik bir sevgiyi tanımlamak için kullanılmaktadır. Daha çok Yunan tanrılarının ahlaksız ilişkilerini tanımlamak için bu kelime kullanılmıştır. “Stergo” kelimesi, ebeveyn ve çocuklar arasındaki ilişkiyi, “Phileo” ise daha ziyade iki kişi arasındaki dostluğu ya da kişi/şeyden hoşlanıldığında kullanılan sevgiyi ifade etmektedir.⁵¹

Hristiyanlıkta sevgi kavramının mahiyetini anlamak için *Kitab-ı Mukaddes*'te nasıl geçtiğine bakmak gerekmektedir. *Kitab-ı Mukaddes*'te, kişinin sevmesi gerekenlerin başında şüphesiz tanrı gelmektedir. Bununla birlikte aile sevgisi, kardeş sevgisi, komşu sevgisi gibi çeşitleri vardır.

1.2.1.3.1. Tanrı Sevgisi

İncil'de sevgiden şu şekilde bahsedilir: “Sevgi başta olmak üzere seven herkes Tanrı'dandır.”⁵² Ayrıca tanrı sevgisi ya kulların Tanrı'yı sevmesi ya da Tanrı'nın kulları sevmesi olarak iki şekilde ele alınır.

Eski Ahit'e göre de Tanrı'nın kendi halkına olan sevgisi sonsuz ve değişmezdir. Tanrı'nın kendi halkı olan İsrailoğullarına olan sevgisi çokça vurgulanırken diğer kavimleri de sevdiği vurgulanmıştır. Ancak bu sevgi, beraberinde gazabı da getirmektedir.⁵³ Tanrı insanoğlunu çok sevdiği için oğlu İsa'yı onlara göndermiştir. Bundan dolayı Hz. İsa sevginin merkezine oturtulmuştur. Hz. İsa'nın sevgisi ancak ona itaatle mümkündür. İnananların Hz. İsa'yı her şeyden ve herkesten çok sevmeleri halinde O'na layık olabilirler.⁵⁴ Tanrı sevgisiyle ilgili örnekleri çoğaltabiliriz lakin hem konuyu dağıtmamak hem de tez konumuzdan uzaklaşmamak adına bu kadarını yeterli görmekteyiz.

⁵¹ Derek Malcolm, *Ahlak Kutsal Kitap'a Göre Etik*, Turgay Üçal (çev.), Bayblon Kitaplığı, İstanbul 2003, s. 66.

⁵² *Kitab-ı Mukaddes Eski ve Yeni Ahit (Tevrat, Zebur ve İncil)*, Kitabı Mukaddes Şirketi Acar Matbacılık, İstanbul 2000; Tesniye, 10: 12; 19: 8.

⁵³ Eski Ahit, Çıkış, 14: 2.

⁵⁴ Matta, 10: 37.

1.2.1.3.2. Aile Sevgisi

Toplumun temel taşı olan aile, yeryüzündeki bütün dinlerin önemseyip kutsal kabul ettiği ve toplumun çekirdeğini oluşturduğuna inanılan temel unsurlardan biri olarak görülmüştür. *Kitab-ı Mukaddes*'te de ailenin önemine dikkat çekilmiş, ailedeki fertlerin birbirlerinin sevmeleri gerektiği vurgulanmıştır. Ailede ilk olarak anne-babanın birbirlerine sadakat göstermeleri gerektiği vurgulanmış ardından da çocukların anne-babaya saygılı olmaları gerektiği öğütlenmiştir.⁵⁵

Kitab-ı Mukaddes'te genel itibariyle ailedeki sevginin Tanrı kaynaklı olduğu görülmektedir. Tanrı'nın sonsuz sevgisine karşılık aile fertlerinin birbirlerini sevmesi zorunlu bir görev olarak görülmüş ve bunun kaynağının da Tanrı'nın tamamen sevgi olarak adlandırılması gösterilmiştir.

1.2.1.3.3. Kardeş Sevgisi

Kitab-ı Mukaddes'teki sevgi içerikli mesajların bir diğeri de kardeş sevgisidir. Kardeşlik, aynı anne-babadan olduğu gibi aynı dine mensup olanlar arasındaki ilişkiyi ifade etmek içinde kullanılmaktadır. Hz. İsa'nın: "Sevgili kardeşlerim! Birbirimizi sevelim. Çünkü sevgi Tanrı'dandır. Seven herkes Tanrı'dan doğmuştur."⁵⁶ şeklindeki hitabı kardeş sevgisine vurgudur. Ayrıca bu hitap sadece aynı kan bağına taşıyan kişiler arasında değil, bütün insanların birbirini sevmesi gerektiği konusunda bir mesajdır.

1.2.1.3.4. Komşu Sevgisi

Toplumsal sistemini sevgi üzerine inşa etmiş olan *Yeni Ahit*, bütün konularda sevgiyi ön plana çıkarmıştır. Hristiyan kutsal metinlerinde bu yasa; fertlerin ve toplumun hayatını düzenleyen önemli buyruk olarak karşımıza çıkmaktadır. *Kitab-ı Mukaddes*'teki buyruklar arasında komşu sevgisi ilk sıralarda yer almaktadır ve birçok yerinde komşu sevgisinden bahsedilmektedir.

Hristiyanlıkta Kutsal Kitab'ın buyruğu olarak bilinen komşu sevgisi, Tanrı'yı sevmeye zorunluluğuna benzediği için insana verilen önemi ve değeri ayrıca vurgulanmaktadır. Hristiyanlara göre, Tanrı tarafından verilen böyle bir emir insanı yüceltmekte ve onurlandırmaktadır.

⁵⁵ Koloseliler, 3: 18-21.

⁵⁶ Yuhanna, 4: 7.

Komşu sevgisini en büyük buyruklardan biri olarak kabul eden *İncil*, aynı zamanda bu sevgiyle birlikte birçok davranışı da ya emrederek ya da nehyederek müntesiplerine bir liste oluşturmaktadır. *İncil*'de şöyle bir diyalog geçmektedir. Adamın biri Hz. İsa'ya gelip “öğretmenim sonsuz iyiliğe ulaşmak için nasıl bir yol izlemeliyim?” diye sordu. Hz. İsa, “Neden bana iyilik hakkında soruyorsun? dedi. İyi olan yalnız biri var. Yaşama kavuşmak istiyorsan O'nun buyruklarını yerine getir.” Hangi buyrukları? diye sordu adam. Hz. İsa şu karşılığı verdi: “Adam öldürmeyeceksin, zina etmeyeceksin, yalan yere tanıklık etmeyeceksin, annene babana saygı göstereceksin ve komşunu kendin gibi seveceksin.”⁵⁷

1.2.1.4. Din Eğitimi

Eğitim ve din kavramları belki de insanlık tarihi kadar eskidir. Her ikisi de aynı amaca hizmet etmiş ve topluma faydalı iyi birey yetiştirmek için çaba sarf etmiştir. Bu yüzden tarih boyunca din, eğitim müessesesini oldukça fazla etkilemiş, bazen tüm eğitim kurumlarını etkisi altına almıştır.⁵⁸

Dinî açıdan eğitim, ilahî emirlere uymayı hedef alırken bu uyumun bilinçli yapılmasını istemektedir. Zihin yapısı olarak belli bir seviyeye ulaşmamış insanlar ilahî emirlere uyum konusunda sıkıntı yaşar. İnsanın ilahi emirlere uyması için hür olması gerekir. Bu bakımdan eğitimin ebedilik değeri ortaya çıkar. Başka bir ifadeyle ezelde ilahî kaderin elinde başlayan eğitim ahirete kadar bu şekilde devam edecektir.⁵⁹

Müslümanın dinî eğitimi nasıl olmalıdır diye sorulduğunda *Dâru'l-Erkâm*'ın başmuallimi olan Hz. Peygamber'in karşılıklı sevgi ve muhabbetin ön planda olduğu bir din eğitimini önelediği görülmektedir. Hz. Peygamber, “muhabbeti” kâmil bir imanın en önemli şartı olarak adeta gönüllere nakşetmiştir. Bu tarz muhabbetin nasıl olması gerektiğini yaşantısıyla talebelerine göstermiştir.⁶⁰ Bu konuda *Tevbe* sûresinin 128. âyetinde şöyle buyrulmaktadır. “Andolsun, size kendi içinizden öyle

⁵⁷ Matta, 19: 16-19; Markos, 10: 13-16.

⁵⁸ Mustafa Köylü, *Gelişimsel Basamaklara Göre Din Eğitimi*, Nobel Akademik Yayıncılık Eğitim ve Danışmanlık, Ankara 2017, s. 1.

⁵⁹ Bayraktar Bayraklı, *İslâm ve Eğitim*, Düşün Yayınları, İstanbul 2016, s. 20.

⁶⁰ Muhammed Emin Yıldırım, *Nebevî Eğitim Modeli Daru'l-Erkam*, Siyer Yayınları, İstanbul 2018, s. 187.

bir peygamber gelmiştir ki sizin sıkıntıya düşmeniz ona çok ağır gelir. O, size çok düşkün müminlere karşı da çok şefkatli ve merhametlidir.”⁶¹

İslâm, çocuk eğitiminde insanlar arasındaki ilişkilerde muhabbet ve merhameti ön planda tutmuştur. Kişileri bir araya getirme ve birleştirme gibi insanî faaliyetler sevgi ve muhabbetsiz gerçekleşemez. Şayet eğitici kişide sevgi ve muhabbet yoksa birleştirici olamaz. Eğiten ve eğitilen arasındaki bağ muhabbet ve merhamet bağıdır. Şayet bu bağın bir yerinde kopukluk olursa aradaki ilişki de kopar.⁶²

Küçük yaşta çocuğa aktarılan dinî nitelikli davranışların baskı ya da dayatmaya dönüşmesi çocuğun gelecek yaşamında olumsuz etkilere sebep teşkil edebilir. Korku ve ceza gibi negatif unsurlar erken çocukluk döneminde henüz diğer gelişim aşamalarını tamamlamamış çocuklar üzerinde telafisi zor sonuçlar doğurabilir. İlk olarak, bu tarz davranışlara maruz kalan çocuklar; çoğu zaman nefret edilen bazen hoş karşılanan bir tür ters döndürülmüş inançla ateist olurlar. İkinci olarak, suçluluk yüklenmiş bir dindarlık türü içinde inancını yaşamaya çalışmakla birlikte kendini doğru kabul edilmiş hissetmezler. Üçüncü olarak ise kişi bağı olarak büyüyüp yetiştikleri model ile özleşir ve inandığı dinî sistemin kaynağına yönelerek yaklaşmaya çalışırlar. Bu yaklaşım sonucunda dini daha katı ve sert yaşamaya başlarlar. Yetişkinlik dönemindeki dinî yaşamın, çocuklukta dinî yaşantıdan farklı olmadığını gösteren bu belirtiler, sağlıklı temeller ile desteklenmeyen veya yanlış anlaşılan din eğitiminin kişinin yaşamının sadece belli bir kısmını değil gelecek yaşamını da etkilediğini görmekteyiz. Bunun önüne geçebilmek için erken yaşta çocukluk döneminde verilen dinî eğitimde hiçbir şekilde baskı ve zorlamaya gidilmeden muhabbet, bağışlama, güven ve şefkat gibi duyguların kuvvetlendirilmesi oldukça önemlidir. Bu minvalde “Allah’a yakın olanların korkmaları için hiçbir sebep yoktur.”⁶³ âyeti gereği ahlâkî eğitime paralel olarak muhabbet ve hoşgörü eksenli bir din eğitimi iyi davranışlar sergilemenin kişiyi Allah’a yaklaştıracığı ve mükâfat olarak da kişiyi cennete götüreceği vurgulanmalıdır.⁶⁴

1.2.2. Temel İslâm Bilimlerinde “Muhabbet” Kavramı

Tezin bu bölümünde “Muhabbet” kavramı tefsir, hadis ve tasavvuf başlıkları altında incelenecektir. Tefsir başlığı altında genel olarak; Allah’ın kullarını ve

⁶¹ Tevbe, 9/128.

⁶² Bayraklı, *İslâm ve Eğitim*, s. 181.

⁶³ Yûnus, 10/62.

⁶⁴ Köylü, *Gelişimsel Basamaklara Göre Din Eğitimi*, s. 1.

müminleri sevmesi, müminlerin de Allah'ı sevmesi, kişinin sevdiği şeye meyiletmesi, Allah'a ve Resûl'üne itaat gibi konular müfessirlerin yorumları bağlamında değerlendirilecektir. Hadis başlığı altında Hz. Peygamber'in hadislerinden örnekler verilerek kavramın bu hadisler bağlamında semantik analizini yapılacaktır. Tasavvuf başlığında ise mutasavvıfların “muhabbet” kavramı hakkındaki görüşlerine yer verilecektir.

1.2.2.1. Tefsir Kaynaklarında “Muhabbet” Kavramı

Tezin bu başlığında “muhabbet” kavramının yeri müfessirlerin yorumları eşliğinde ele alınacaktır. Genel itibariyle rivâyet, dirayet, işâri ve içtimai tefsirler incelenecektir.

Müfessirler, “muhabbet” kavramını türevleriyle beraber ele alındığı âyetleri Allah'ın kullarını ve müminleri sevmesi, müminlerinde Allah'ı sevmesi olarak yorumlamaktadırlar. ... **قُلْ إِنْ كُنْتُمْ تُحِبُّونَ اللَّهَ فَاتَّبِعُونِي يُحْبِبْكُمُ اللَّهُ...** “De ki: Allah'ı seviyorsanız bana uyun ki Allah da sizi sevsin...”⁶⁵ Bu ayette geçen “**تُحِبُّونَ اللَّهَ**” ibaresini Semerkandî (ö.375/985), Zeccâc'tan yaptığı nakille Allah'a itaatin kastedildiğini; bundan dolayı Allah'ın emrettiklerin yapıldığını belirtmektedir. Allah'ın muhabbetinden kastedilen ise Allah'ın kullarını bağışlaması ve onlara sonsuz rahmetiyle muamele etmesidir. Bu âyetle ilgili bir diğer rivâyet ise Allah'ın kullarını sevmesinden murat, onları koruması ve onlara yardım etmesidir. Kulların Allah'ı sevmesi ise Allah'a itaat etmesidir.⁶⁶

İbn Kesîr (ö.774/1372), “**حُبٌّ**” kelimesinin manasından ziyade Allah ve Hz. Peygamber (s.a.s.) arasındaki muhabbet üzerinde durmuştur. O'na göre Allah'ı sevdiğini iddia eden kimse Hz. Peygamber'e tabi olmalı, onun söz ve fiillerini kendisine örnek almalıdır. Şayet Hz. Peygamber'in yaşayışını ve onun tebliğ ettiği dinin emirlerini yerine getirmiyorsa o kişinin yalancı olduğuna hükmedilir.⁶⁷

Zemahşerî (ö.538/1114), “**المَحَبَّةُ**” kelimesini kişinin lezzet aldığı bir şeye meyiletmesi olarak yorumlamıştır. Bu lezzetten kastedilen sadece maddî bir lezzet değildir. Başka bir deyişle kişinin yediği gıdalardan aldığı lezzet ya da güzel görünen herhangi bir şeye bakmak ve dokunmaktan; güzel kokuları koklamaktan ibaret

⁶⁵ Âl-i İmrân, 3/31.

⁶⁶ Ebu'l-Leys es-Semerkandî, *Bahru'l-Ulûm*, C. I, Daru'l-Kütübi'l İlmiyye, Beyrut 2006, s. 206.

⁶⁷ Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr b. Dav' b. Kesîr el-Kaysî el-Kureşî el-Busrâvî ed-Dımaşki İbn Kesir, *Hadislerle Kur'an-ı Kerim Tefsiri*, Arif Erkan (thk.), C. II, Çağrı Yayınları, İstanbul 1985, s. 29.

değildir. Ya da ilim ve devlet başkanlığı gibi hususlardan alınan manevî lezzetler değildir. Bu hem maddî hem de manevî olan her şeydir. Kişinin Allah'ı sevmesinden kastın ise ibadetleri yalnızca Allah'a has kılmasının mecaz olduğunu; kulların, Allah'ı ancak O'nun rızasına uygun fiiller yaparak sevdiklerini belirtir.⁶⁸

Fahrettin Râzî (ö.606/1209), “muhabbet” kavramını hem terim anlamıyla hem de tasavvufî anlamıyla ele almıştır. Ümmetin muhabbet kavramının kullanılması hususunda ittifak ettiklerini fakat anlamı konusunda ihtilafa düştüklerini belirtmiştir. Râzî, kavrama ayrıca şöyle bir yorum getirmiştir. Muhabbetin, Allah'ın zât ve sıfatlarıyla ilgisinin olması imkansızdır. “Allah'ı seviyoruz” sözünden kastedilen “O'na itaat etmeyi, O'na hizmet etmeyi seviyoruz ya da O'nun ödül ve ihsanını seviyoruz” demektir.⁶⁹

Ebu'l-Berekât Nesefî (ö.710/1310)'ye göre, kulun Allah'ı sevmesi, O'na itaat etmesidir. Allah'ın kulu sevmesi ise ondan razı ve hoşnut olmasıdır. Allah'ı sevmenin göstergesi O'na saygı duymak ve Allah'ı zikretmek suretiyle kalbi sürekli Allah ile meşgul etmektir.⁷⁰

Elmalılı (ö.1361/1942), muhabbet kavramını şu şekilde açıklamıştır. “Kişinin yücelik ve hoşnutluk sezdiği bir şeye öyle meyletmesidir ki ona yakın olabilmek için lazım olan sebep ve vesileleri arayıp bulmasıdır.” Ona göre sevginin amacı sevgilinin rızasına erebilmek ve onun öfke ve kızgınlığından kendini muhafaza edebilmektir. Herhangi bir kimse, gerçek sevgi ve gerçek kemâlin yalnızca âlemlerin rabbi olan Allah'a olduğunu anladığı zaman, O'nun bütün muhabbeti Allah için, O'nun rıza ve hoşnutluğunu kazanmak için olur. Elmalılı, devamında şöyle söylemektedir: Allah'ı sevenler “Ben özümü Allah'a teslim ettim bana uyanlar da öyle”⁷¹ diyen ve bu ilahi emri tebliğ eden Hz. Peygamber gibi samimi bir şekilde “ben özümü sana teslim ettim” deyip her türlü dini konularda Hz. Peygamberin tebliğine tabi olmalı ve O'nun örneğinde bir hayat yaşamalıdır. Elmalılı, bir iradenin fiil olabilmesi için sevmenin gerekliliğine de işaret ederek, dinin başının muhabbet olduğunu; “kişi

⁶⁸ Ebu'l-Kasım Muhammed b. İmran ez-Zemahşerî, *el-Keşşaf an-Hakâiki't-Tenzil ve Uyûni'l-Ekâvil fi Vücûhi't Te'vil*, C. I, Mektebetü'l-Abkan, Riyad 1998, s. 621.

⁶⁹ Ebû Abdillâh (Ebü'l-Fazl) Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin er-Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, Sadık Kılıç, vd., (thk.), C. II, Akçağ Yayınları, Ankara 1993, s. 185-187.

⁷⁰ Ebu'l-Berekât Nesefî, *Medâriku't-Tenzil ve Hakâiku't-Te'vil*, Harun Ünal, vd. (thk.), C. I, Ravza Yayınları, İstanbul 2007, s. 213.

⁷¹ Âl-i İmrân, 3/20.

arkadaşının dini üzeredir, o halde kiminle dostluk ettiğine (iyi) baksın.”⁷² hadisini delil getirir.⁷³

“Muhabbet” kavramına tasavvufi açıdan baktığımızda mutasavvıfların kavramı farklı şekillerde tanımladıklarını görmekteyiz. Sehl b. Tusterî (ö.283/896), eserinde “المَحَبَّة/el-Mahabbe” kelimesini “Kalplerin Allah’a muvafakati ve bu muvafakata iyi sarılmasıdır. Allah’ı anmaya devam ve O’na yakarıştan tat alarak aşırı muhabbet ile O’na ve Resûl’üne uymasındır.” şeklinde açıklamıştır.⁷⁴

Ebu Abdurrahman es-Sülemî (ö.412/1021), eserinde kavramı şu şekilde açıklamaktadır. “Muhabbet beşeri vasıflardan vazgeçip sevgili de yok olmak, onunla kalmaktır.” Muhabbet, “حُبُّ الْقَلْبِ” yani kalp gözüdür. Bu, toprağa atılıp biten dâne gibi kalpte yeşerir ve meyve verir. Sülemî’nin kavrama verdiği anlam, muhabbetin bir nesneye bağlı olma ve sevdiğinde yok olma, onunla kalma anlamı, bizim kavramın semantik analizini yaparken vermiş olduğumuz anlamlarla örtüşmektedir.⁷⁵

Önde gelen mutasavvıflardan ve aynı zamanda müfessirlerden olan Kuşeyrî (ö.464/1071) ise muhabbet kavramını şu şekilde açıklamaktadır. “Hâllerin temizliğine ve saflığına işaret eden bir kavramdır.” Kuşeyrî; muhabbetin af ve bağışlanmayı gerektirdiğini beyan etmiş ve devamına şunu eklemiştir. “Muhabbet sevdiğinin huzurunda gizli bir itikaf halinde bulunma (kişinin tamamıyla sevdiğine bağlı olma) hâlidir.”⁷⁶

Mutasavvıf-müfessirlerden olan İsmail Hakkı Bursevî (ö.1137/1724), “muhabbet” hakkında şu şekilde görüş beyan etmiştir. Kişinin Allah’ı sevmesinden kasıt, Allah’ın emir ve nehiyleri hususunda O’na taatte bulunma konusunda irade beyan etmesi ve O’nun rızasını kazanmak için çaba sarf etmesidir. Allah’ın kulunu sevmesinden kasıt ise kullarına cömert davranmayı istemesi ve onları masiyetten muhafaza etmesidir.⁷⁷

Farklı tefsirlerde “muhabbet” kavramı hakkında yorumlar yapılmıştır. Şenkîî (ö.1393/1973), kavramı şöyle açıklamıştır. Gerçek muhabbet ve sevgi Allah’a ve

⁷² Tirmizi, Zühd, 45.

⁷³ Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili*, C. II, His Matbacılık, İstanbul 1970, s. 1076.

⁷⁴ Muhammed b. Sehl b. Abdullah Tusterî, *Tefsîru’t-Tüsteri*, Dâru’l-Kutubi’l-Arabiyyeti’l-Kubrâ Matbaatu’l Mehmeniye, Mısır 1329, s. 23.

⁷⁵ Ebû Abdurrahman Muhammed b. Huseyn es-Sulemî, *Hakâiku’t-Tefsîr*, C. II, Daru’l-Kütübü’l-İlmiyye, Beyrut h. 283, s. 20.

⁷⁶ Ebu’l-Kasım Abdu’l-Kerim b. Hevâzin b. Abdi’l-Melik Kuşeyrî, *Letâifu’l-İşârât*, C. III, İlk Harf Yayınları, İstanbul 2013, s. 475.

⁷⁷ İsmail Hakkı Bursevî, *Tefsîru Rûhu’l-Beyân*, C. I, Fatih Yayınevi, İstanbul t.y., s. 270.

peygamberine şeksiz şüphesiz ittiba etmekten geçer. Hz. Peygamber'i hem sevdiğini söyleyen hem de onun tebliğ ettiklerine karşı gelen iddiasında samimi olmayıp, yalancı ve iftiracıdır. Gerçekten muhabbetinde samimi olsaydı ona itaat ederdi. Genel olarak bilindiği gibi muhabbet taati gerektirir.⁷⁸

Seyyid Kutub (ö.1386/1966), muhabbet kavramını “hubb” kelimesi üzerinden açıklamaktadır. Kavramı; bağ ve bağlamak olarak tanımlamaktadır. O'na göre “hubb” kelimesi gerçeği ifade eden yerinde bir tabirdir. Zira samimi bir kul ile Allah arasındaki ilişki “hubb” ilişkisidir.⁷⁹

Muhabbet kavramını müfessirler iradenin bir çeşidi olarak ele almış, kalbin sevdiği, hoşlandığı şeye doğru meyiletmesi olarak tanımlamışlardır. Kavrama yaratan ve yaratılan arasındaki ilişki boyutundan bakmışlardır. Kavram hakkındaki yorumlarını daha çok **مُحَبَّةُ اللَّهِ** (Muhabbetullah) çerçevesinde ele almışlardır. Sonuç olarak müfessirler “muhabbet” kavramını daha çok tasavvufi boyutta ele almış olsalar da irade boyutu üzerinde de durmuş ve yorumlarını bu yönde ifade etmişlerdir.

1.2.2.2. Hadis Kaynaklarında “Muhabbet” Kavramı

İslam'ı anlamada ikinci kaynağımız olan hadislerde de muhabbet kavramı ele alınmıştır. Muhabbet, hoşgörü ve merhamet kelimeleri kullanılınca şüphesiz ki akla ilk gelen kişi Hz. Peygamber'dir. Dolayısıyla Hz. Peygamber'in temsil ettiği dinde sevgi ve barış dinidir. Allah şöyle buyurmaktadır. “Sen onlara Allah'ın lütfu sayesinde yumuşak davrandın. Eğer kaba ve katı kalpli olsaydın, hiç şüphesiz etraftan dağılıp giderlerdi. Onları affet, onların bağışlanmasını dile, iş hakkında onlara danış, karar verince de Allah'a güven, doğrusu Allah kendine güvenenleri sever.”⁸⁰ Bu âyetten de anlaşılacağı üzere şayet Hz. Peygamber etrafındakilere kaba ve sert davransaydı etrafında kimse kalmayacak ve tebliğ ettiği din çok kısa bir sürede yayılamayacaktı.

Muhabbet kavramının kök anlamlarıyla beraber geçtiği hadisler oldukça fazladır.⁸¹ Bu çalışmada kavramın genel olarak hadislerde hangi anlama geldiği ve

⁷⁸ Muhammedu'l Emin b. Muhammed Şenkîfî, *Edvâu'l-Beyân fi İzâhi'l-Kur'ân bi'l-Kur'ân*, C. I, Daru'l-Fikr, Beyrut 1984, s. 199.

⁷⁹ Seyyid Kutub, *fi Zülâli'l-Kur'ân*, M. Emin Saraç, vd., (thk.), C. II, Hikmet Yayınevi, İstanbul 1976, s. 53.

⁸⁰ Âl-i İmrân, 3/159.

bununla beraber kavramın geçtiği yerde hangi konuların işlendiğine bakılacaktır. Daha öncede bahsedildiği gibi “muhabbet” kavramı hadislerde de âyetlerde geçen konular bağlamında ele alınmıştır. Buna Allah’ın kullarını sevmesi, Kulların Allah’ı sevmesi, insanların birbirini sevmesi gibi konular örnek olarak verilebilir.

Hadislerde bahsedilen “muhabbet” kavramı genel olarak “hubb” kökünün verdiği anlamıyla kullanılmıştır. “Sevgi, bağlılık, karşılıklı sevgi, sevmek, bağlanmak” anlamındadır. Bu anlamıyla ilgili birçok hadis varid olmuştur. Örneğin bir rivâyette Hz. Peygamber’e iman nedir? diye sorulunca: o da kelime-i şهادeti zikrettikten sonra “Sana Allah ve Resûl’ünün her şeyden daha sevimli olmasıdır” buyurmuştur.⁸² Abdullah b. Hişam şöyle anlatmaktadır. Bir gün Hz. Peygamber, Hz. Ömer’in elinden tuttuğu halde otururlarken Hz. Ömer şöyle dedi. “Ey Allah’ın elçisi, sen bana nefsim hariç her şeyden daha sevgilisin” bunun üzerine Hz. Peygamber şöyle buyurdu. “Hayır nefsimi elinde tutan Allah’a yemin ederim ki ben sana nefsenden daha sevimli olmadıkça (imanın eksiktir).” Bunun üzerine Hz. Ömer: “Şimdi sen bana nefsimden daha sevimlisin!” deyince Hz. Peygamber, “İşte şimdi (kamil imana erdin) ey Ömer!” buyurdu.⁸³ Bir başka hadiste Hz. Peygamber şöyle buyurmaktadır. “İman etmedikçe cennete giremezsiniz, birbirinizi sevmedikçe gerçekten iman etmiş olamazsınız. Yaptığınız takdirde birbirinizi seveceğiniz/birbirinize bağlanacağınız şeye işaret edeyim mi? Aranızda selâmı yayınız.”⁸⁴ Bu hadislerde imanın tamamlayıcısı olarak sevgi ve muhabbet görülmüştür. Allah’a imanın hakkıyla olabilmesi için Allah ve Resûl’üne gönülden bağlanmak ve muhabbet duymak gerektiği belirtilmiştir.

Kavramın hadislerde geçen anlamı Bakara sûresindeki “İman edenlerin Allah’a muhabbeti daha kuvvetlidir.”⁸⁵ âyetinin yorumu niteliğindedir. Hz. Peygamber de bu âyete binâen Allah’a muhabbeti imanın şartı olarak saymış ve Enes b. Malik (ö.93/711-12)’ten rivâyet edildiğine şöyle buyurmuştur. “Üç özellik vardır; bunlar kimde bulunursa o, imanın tadını almıştır: Allah ve Resûl’ünü herkesten fazla sevmek. Sevdiğini yalnızca Allah için sevmek, Allah kendisini küfür bataklığından

⁸¹ Kavramın müstaklariyle beraber geçtiği hadisler için bkz. Wensinck, A. J. Mensing J. P. *el-Mu’cemu’l Müfehres li Elfâzı’l-Hadisi’n-Nebeviyye*, C. I, Dâ’ru’-da’ve, İstanbul 1988, ss. 405-410.

⁸² Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, IV, II.

⁸³ Buhârî, Eymân, 3.

⁸⁴ Müslim, İman, 93-94.

⁸⁵ Bakara, 2/165.

kurtardıktan sonra tekrar küfre dönmeyi, ateşe atılmak gibi çirkin ve tehlikeli görmek.”⁸⁶

İnsanlar arasındaki muhabbetin en güzel olanı, onların birbirlerine karşı yalnız Allah için muhabbet ve sevgi duymaları ve yalnızca O’nun rızası için birbirlerine bağlanmalarıdır. Nitekim Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur. Aziz ve celil olan Allah kıyamet günü: “Benim celâlim adına birbirini sevenler ve birbirine bağlananlar nerede? Gölgemden başka hiçbir gölgenin bulunmadığı şu günde onları gölgede gölgelendireceğim.” diye buyurmuştur.⁸⁷

Fert ve toplumlar sevgi, şefkat ve muhabbet sayesinde birbirleriyle kaynaşıp huzura ererler. İnsanlar arasındaki sevgi, şefkat ve muhabbet olmasaydı toplu halde yaşamaları mümkün olmazdı. Zira Kur’ân’a baktığımızda emirlerin çoğu bu duygunun Müslümanlar arasında daha çok yaygınlaşması gerektiğini vurgulamaktadır.⁸⁸ Ayrıca bu sevgi, şefkat ve muhabbetin karşılıklı olması gerekmektedir. Nitekim bu konuyla alakalı Hz. Ömer’den nakledilen bir hadiste Hz. Peygamber şöyle buyurmaktadır. “Allah’ın kulları arasında bir grup var ki onlar ne peygamberler ne de şehitlerdir. Üstelik, kıyamet günü Allah indindeki makamlarının yüceliği sebebiyle peygamberler de şehitlerde onlara gıpta ederler.” buyurunca, orada olanlar “Ey Allah’ın Resûl’ü onların kim olduğunu bize bildir” dediler. Hz. Peygamber onlar aralarında ne kan bağı ne de birbirlerine bağışladıkları bir mal olduğu halde, Allah adına birbirlerini sevenlerdir. Allah’a yemin ederim ki onların yüzü mutlaka bir nur üzeredir. Halk korkarken onlar korkmazlar. İnsanlar üzülürken onlar üzülmezler” dedi ve “haberiniz olsun Allah’ın dostları var ya! Onlara ne korku var ne de onlar üzülecekler”⁸⁹ âyetini okudu.⁹⁰

Bir gün Hz. Peygamber’in yanında bulunan bir adam, önlerinden geçen bir kimse için “Ey Allah’ın elçisi, ben şu geçen kimseyi seviyorum” der. Hz. Peygamber “Peki ona sevdiğini söyledin mi?” diye sorar. Adam “hayır” diye cevap verir. Bunun üzerine Hz. Peygamber ona kendisini sevdiğini bildirmesini söyler. Adam, hızlıca yerinden kalkıp ilerleyen adama yetişir ve “Seni Allah için seviyorum” der. Adam şu şekilde cevap verir. “Kendisi adına beni sevdiğinde seni sevsin.”⁹¹ Şayet bir kişi

⁸⁶ Buharî, İman, 8.

⁸⁷ Müslim, Birr, 37.

⁸⁸ İbrahim Çelik, *Kur’ân’da Ana Konular*, b.y., Bursa 2001, s. 47.

⁸⁹ Yûnus, 10/62.

⁹⁰ Ebû Dâvûd, Buyû, 76.

⁹¹ Ebu Dâvûd, Edeb, 112-113.

sevildiğini bilirse kendisini seven kimsenin öğütlerini dinler. Onun uyarılarını dikkate alır. İyilik konusunda kendisini teşvik ettiğinde olumlu karşılık verir. Dolayısıyla Hz. Peygamber'in birbirinizi sevin diye telkinlerde bulunurken birbirinizi yalnızca Allah için sevin ve birbirinize sevdiğinizi söyleyin ve samimi ve içten olun diye sahabeyi uyarmasının ne kadar yerinde olduğunu görmekteyiz.

Hadis-i şeriflerde kişinin en çok Allah'ı sevmesi gerektiği vurgulanmıştır. Çünkü insanı yaratan, hayat veren ve onu en güzel şekilde rızıklandıran Allah'tır. Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur. "Sizi nimetleriyle rızıklandığı için Allah'ı çok seviniz."⁹² Mümin bir kişinin en çok Allah'ı sevmesi gerekir. Allah şöyle buyurmuştur: "İman eden kimseler en çok Allah'ı severler."⁹³ Kişinin Allah'ı sevmesi, O'nun rahmetini, nimetini, ve hoşnutluğunu kazanmak istemesinden kaynaklanır.

Allah'ın kullarını sevmesi ise onların fiil ve davranışlarından razı olması, onları rızıklandırması, onların itaat etmesini ve isyandan sakınmasını istemesiyle olur. Allah'ın emir ve yasaklarına uyması o kişinin Allah tarafından sevildiğini gösterir. Bir kuts-i hadiste şöyle buyrulmuştur. "Kulum bana ancak kendisine farz kıldığım şeyleri sevmesiyle yaklaşabilir. Kulum daima bana nafile ibadetlerle yaklaşmak ister. (Nafile ve farz ibadetlere devam ederek) sonunda benim sevgimi kazanır. Ben onu severim. Ben kulumu sevdiğim zaman onun işiten kulağı, gören gözü, tutan eli, yürüyen ayağı (mesabesinde) olurum. (Bu azalarıyla olmasını istediği bütün dileklerini veririm.) Benden bir şey istediği zaman istediğini ona ihsan ederim. Bana sığmırsa onu korurum."⁹⁴

Başka bir hadis-i şerifte ise "Allah bir kulu sevdi mi Cebrail'e Allah filanı seviyor, onu sen de sev!' diye emreder. Onu Cebrail'de sever. Sonra o, sema ehline Allah filanı seviyor, onu sizde sevin diye nida eder. Bunun üzerine bütün sema ehli onu sevmeye başlar. Sonra onun arz (halkı arasına hüsn-ü) kabul olur."⁹⁵ Bu hadis-i şeriflerden Allah'ın sevgi ve muhabbetinin, kulu için ne kadar üstün bir şeref olduğu anlaşılmaktadır.

İmanın içinde temel bir duygu olan güven ancak içinde sevgi olan bir ortamda yeşerir. Çünkü sevgiyle beraber güvende gelir. İman da gücünü büyük oranda

⁹² Tirmizî, Menâkıb, 33.

⁹³ Bakara, 2/165.

⁹⁴ Buhârî, Rikâk, 38.

⁹⁵ Müslim, Birr, 157; Buhârî, Tevhid, 33.

sevgiye dayanan güvenden alır. Bu açıdan baktığımızda “selam” kelimesi etrafına güven veren, etki eden kelimelerden biridir. Çünkü kişi selam verdiği benden sana zarar gelmez, bana güvenebilirsin mesajı verir etrafına. Hz. Peygamber’de selam vermenin Müslümanlar arasında sevgiyi hâkim kılacağını haber vermektedir. Hz. Peygamber ve müminler arasındaki sevgi bağı onun müminlere rehber olmasından kaynaklanmaktadır. Çünkü sevginin, iletişim alanındaki tesiri inkâr edilemez. Toplumla baktığımızda bireylerin üzerinde sevdiği kişilerin etkisinin çok daha büyük olduğunu görmekteyiz. Bundan dolayı ilk Müslümanlar Hz. Peygamber’in mesajını hemen kabul etmişlerdir. İşte bu gerçeğin altında yatan sebep, sahabenin Hz. Peygamber’e karşı duyduğu sevgi ve muhabbetir. Zaten halk arasında güvenilen ve sevilen bir kişi olmasından dolayı getirdiği mesajı hemen kabul etmeye başlamışlardı.⁹⁶

“حُب/Hubb” kelimesi Kur’ân’da zıt anlamları olan kavramlardandır. Bu kavramları çalışmamızın ilerleyen bölümlerinde ayrıntılı şekilde ele alacağız. Bu bölümde zıt anlamlarından olan “buğz” kelimesinin hadislerde birlikte kullanımına örnek vereceğiz. Hz. Peygamber şöyle buyurmaktadır. “Allah için sevme, Allah için buğz etme amellerin en faziletlisidir.”⁹⁷ Başka bir hadiste ise Hz. Peygamber şöyle buyurmaktadır. “Dostunu severken ölçülü ol gün gelir düşmanın olabilir. Düşmanına da buğzunda (düşmanlık ve nefrette) ölçülü ol gün gelir dostun olabilir.”⁹⁸ Bu hadisten anlıyoruz ki Müslümanın sevgisi ve nefreti her zaman ölçülü olmalıdır. Birbirini seven iki dost düşman olabileceği gibi aynı zamanda dostta olabilirler. Bu yüzden Hz. Peygamber, Müslümanın her zaman dengeli olmasını tavsiye etmektedir. Nitekim bu konuyla alakalı Allah şöyle buyurmaktadır. “Allah, belki bir gün sizinle düşman olduğunuz kişilerden bir kısmı arasına bir sevgi koyar...”⁹⁹ Allah için sevmek ve Allah için düşman olmak sevgilerinde düşmanlıkların da en güzeli ve en önemlisidir. Çünkü bu sevgi ve nefret her zaman itidal ve özveri ister. Asla aşırılık söz konusu olamaz. Denilir ki her dostluğun sonunda bir düşmanlık her düşmanlığın sonunda ise bir dostluk vardır. Çünkü karşıdaki beşerdir. Bütün bunlarda tavsiye

⁹⁶ Hatice Çubukçu, *Ebû Taklîp el-Mekki ve Ebû Hamid Gazzâli’de Muhabbet Anlayışı*, (Doktora Tezi), Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Ana bilim Dalı, 2010, s. 36.

⁹⁷ Ebû Dâvud, *Sünnet*, 2.

⁹⁸ Tirmizî, *Birr*, 60.

⁹⁹ Mümtetine, 60/7.

edilen orta yolu bulmaktır, haddi aşmamak ve itidalli olmaktır. Zira işlerin en iyisi daima orta yolun takip edildiği iştir.¹⁰⁰

Çalışmanın bu kısmında Hz. Peygamber'in hadisleri ışığında “muhabbet kavramı” kök anlamı olan “hubb” kelimesi üzerinden açıklandı. “Hubb” kelimesinin fazla kullanılmasının sebebi o gün, Araplar arasında sevgiyi ifade etmek için bu kelimenin çok daha fazla kullanılmasından dolayıdır. Bu şekilde kullanımın başka bir sebebi ise “hubb” kelimesinin sevgiyi ifade eden diğer kelimelere oranla Kur’ân’da daha çok kullanılmasıdır. Ayrıca “hubb” kelimesi semantik olarak sevgiyi tam anlamıyla ifade eden kelime olmasından dolayı da hadislerde çok geçmektedir.

1.2.2.3. Tasavvuf Kaynaklarında “Muhabbet” Kavramı

Muhabbet kavramı, tasavvuf literatüründe en çok kullanılan ve tasavvufun en üst mertebelerinden biridir. Bundan dolayı mutasavvıflar tarafından uzun tartışmalara konu olmuş ve bu kavram üzerinde birçok yorum yapılmıştır. Bu bölümde önde gelen mutasavvıfların görüşlerine yer verilecektir. Nitekim hepsini ele alıp incelemek mümkün değildir. Daha fazla konunun dışına çıkmamak adına böyle bir incelemeyi tasavvuf alanında araştırma yapanlara bırakmayı uygun buluyoruz.

Zühd hayatı şeklinde başlayan tasavvuf hareketi içinde “muhabbet” kavramı ilk olarak Basra mektebinde ortaya çıkmıştır. İbn Teymiyye (ö.728/1328), Basra için “tasavvufun başladığı yani doğduğu yer.” olarak tarif etmektedir.¹⁰¹ Tasavvuftaki zühd hareketi de diğer İslâmî ilimlerde olduğu gibi hızlı ilerlemeyip, yavaş yavaş şekillenmeye başlamıştır. Basra’da başlayan zühd hareketinin ilk dönemlerinde “muhabbet” kavramından aralıklarla söz edilmektedir. Çünkü siyasi hayatta yaşanan çalkantıların toplum üzerindeki etkisine paralel olarak korku ve hüzn anlayışı ön plandadır. Tasavvuf hareketindeki korku ve hüzn ekolünün temsilcisi mutasavvıfların en önde gelenlerinden Hasan-ı Basri (ö.110/728)’dir. Daha sonra Basra’da Hasan-ı Basri ve arkadaşlarından ayrılarak yeni bir ekol kuran ikinci bir nesil ortaya çıkmıştır. Bunlar Mâlik b. Dinar (ö.131/748)’ın öğrencileri; Rabiâtü’l-Adeviyye (ö.185/801), Abdülvahid b. Zeyd (ö.177/793) ve Utbe (ö.22/643)’dir. İkinci nesil olarak adlandırılan bu neslin yaşadığı dönem baskı ve zulümleriyle tanınan Emevî iktidarının son bulup İslâm kültür seviyesinin doruğa çıktığı

¹⁰⁰ Zeki Duman, *Beş Sûrenin Tefsîri (Fatiha, Ahzab, Nûr, Hucurât, Mümtehine)*, Feqr Yayınevi, Ankara 1999, s. 351.

¹⁰¹ Takıyyu’d-Din İbn Teymiyye, *Mecmû’u Fetavâ*, C. XI, Daru’l-Âlemi’l Kütüb, Riyad 1991, s. 16.

Abbasîlerin iktidara geldiği dönemdir. Bu siyasî değişikliğe paralel olarak tasavvufî düşüncede de değişiklikler olmaya başlamıştır. Bu dönemde “muhabbet” kavramını ilk olarak Rabiâtü’l-Adeviyye, İbn Hibban el-Harirî, Riyah b. Amr el-Kaysî gibi mutasavvıflar tarafından dile getirilmiştir. Böylece korku ve hüznü dayanan tasavvuf anlayışı yerini muhabbet ve sevgiye bırakmıştır. Korku ve hüznü deyince nasıl ki akla ilk gelen kişi Hasan-ı Basri ise muhabbet ve sevgi ekolü deyince de akla ilk gelen Rabiâtü’l-Adeviyye’dir. Muhabbet ve sevgiden bahseden ilk kişi Rabiâtü’l-Adeviyye olmasa da ısrarla Allah sevgisi üzerinde durduğu için muhabbet ekolünün öncüsü kabul edilmiştir.¹⁰²

Tasavvufta manevî hâllerden biri olarak kabul edilen muhabbetin üç çeşidi olduğundan bahsedilir. İlk olarak ele alınan halkın muhabbetidir. Sevenin sevdiğini gönlünde tutup ona itaat etmesidir. İkincisi hakikat ehlinin muhabbetidir. Bu türde muhabbet ehli arzu ve heveslerinden arınarak sevdiğinin iradesine göre hareket eder. Üçüncüsü ise sıddıkların ve ariflerin muhabbetidir. Sadece Allah’ın sonsuz olan muhabbetine yönelmekten ve bu konudaki marifetten kaynaklanan muhabbettir. Cüneyd-i Bağdâdî (ö.297/909), bu konuda “seven kendi vasıflarının yerine sevdiğinin vasıflarına bürünür.” Muhyiddin İbnü’l-Arabî (ö.638/1240) ’ye göre muhabbet: “aşk, hub, hevâ ve vüd” olmak üzere dörde ayrılır. İbnü’l-Arabî, sevgiyi tabî, ruhânî ve ilahî olarak sınıflandırmaktadır. Tabî sevgi hem insanlarda hem de hayvanlarda görülür. Bu tür sevgiye örnek olarak canlıların yavrularını sevmesini verebilir. Ruhânî sevgi ise sadece insanlara özgüdür. Allah’ın kulunu, kulun Allah’ı sevmesi ise ilahî sevgidir. Beşeri sevgi ilahî sevgiye ulaşmada aracı olduğu için önemlidir.¹⁰³

Ebû Tâlib Mekkî (ö.386/996) muhabbet kavramını, “Allah sevgisi” bağlamında ele almıştır. Mekkî’ye göre muhabbet/sevgi ariflerin en yüksek makamlarındandır. Allah’ın muhlis kullarına isar (karşılık beklemeden yaptığı) bağıştır. Mekkî, devamında şöyle bir açıklama yapmaktadır. Muhabbet; Allah’a itaati ve O’nu sevmekten dolayı farzları gereği gibi yerine getirmeyi ve nehyettiği şeylerden uzak durmayı gerektirir. Şüphesiz ki Allah’a en yakın kimseler ma’rifet sahibi olan kimselerdir. Onlar öncelikle zâtı tanır daha sonra sıfatları müşahede ederler. Sonuç itibarıyla ariflerin sevgisiyle avamın sevgisi bir olamaz. Bu iki sevgiyi karıştırmamak

¹⁰² Uludağ, “Muhabbet” c.30, s. 386.

¹⁰³ Uludağ, “Muhabbet” c.30, s. 386.

gerekir. Allah'ın emir ve nehiyelerini yerine getirenler O'nun esas kullarıdır. Nitekim muhabbet sadece ibadetlerin niceliği ile değil aynı zamanda Allah'ın emir ve yasaklarına kayıtsız şartsız uymakla ve O'na isyan etmemekle anlaşılır.¹⁰⁴

Kuşeyrî (ö.465/1072), muhabbet kavramını değerlendirirken Allah sevgisi (Muhabbetullah) olarak ele alıp şu şekilde açıklar: “Muhabbet aşkın sevgilisini yanında bulunan değerli olan her şeye tercih etmesi; gerek sevgilisinin gıyabında gerekse muvafakat halinde bulunmasıdır.” Hubb itaat ile iç içedir. Muhabbet Allah'a itaat anlamında senden gelen çok şeyi azımsaman, sevgiliden gelen az şeyi ise lütuf saymandır.¹⁰⁵

Hucvirî (ö.465/1072), muhabbet kavramını “hubb” kelimesinin müştakı olan tane anlamına gelen “habbe” kelimesiyle ilişkilendirmiştir. “Habbe”ye “hubb” denilmesinin sebebi “hayatın aslını o ve onda” olduğunun önemine vurgu yapmıştır. Hucvirî'ye göre tohum yere düşer ve üzeri toprakla örtülür. Daha sonra üzerine yağmur yağar ve güneş ışınları üzerine gelir. Sıcak ve soğuk hava üstünden geçer. Zamanın geçmesiyle tohum değişmez. Vaktinin gelmesini bekler. Vakti gelince çiçek açar ve meyve verir. İşte muhabbette böyledir. Kalbi mesken tutan ve oraya yerleşen hub (muhabbet sevgi ve aşk) da böyledir. Huzur ve gaybetle bela ve mihnetle, firak ve visalle değişmez.¹⁰⁶

Cüneyd-i Bağdâdî (ö.297/909), muhabbet kavramını ilahi sevgiyi tevhit, fena ve elest bezmi kapsamında açıklamış ve bu tevhidi gerçekleştiren kişinin fena mertebesine erdiğini ve “aynü'l-muhabbe” denilen sevgiye ulaştığını söylemiştir. Bu sevgi Allah'ın insanlar için sevdiğini sevmek, sevmediğini sevmemektir. Zünnûn el-Mısrî (ö.245/859)'nin muhabbet anlayışı ilahi tecellileri temaşadan zevke dayanır. Bundan dolayıdır ki Mısrî, Hak ile kul arasındaki perdelerin kalkması için dua eder. Hak ile kul arasındaki bu perdenin “benlik tutkusu” olduğunu söyler. Kulun Allah'ı sevmesinin alameti ise Hz. Peygamber'in sünnetine ve ahlakına tabi olmaktır.¹⁰⁷

Gazzâlî'ye muhabbet ve sevgi isteyerek ve kasıtlı olarak ihdas edilmiştir. Gazzâlî'ye göre muhabbet “tabiatın lezzet alınan bir şeye meyiletmesinden ibarettir. Şayet bu meyil kuvvetlenirse, işte o zaman aşk olur.” Gazzâlî, insanın sevdiği şeyleri

¹⁰⁴ Ebû Tâlib Mekkî, *Kûtu'l-Kulub fi Muâmeleti'l-Mahbûb ve Vasfı Tariki'l-Murîdi ilâ Makâmi' Tevhid*, C. III, İz Yayıncılık, İstanbul 1999, ss. 167-190.

¹⁰⁵ Kuşeyrî, *er-Risâletü'l-Kuşeyriyye fi İlmi't-Tasavvuf*, s. 249.

¹⁰⁶ Ali b. Osman Cüllâbî Hucvirî, *Keşfu'l-Mahcub*, Süleyman Uludağ (thk.), Dergah Yayınları, İstanbul 1996, s. 443.

¹⁰⁷ Uludağ, “Muhabbet” c.30, s. 387.

öncelik sırasına göre gruplara ayırmaktadır. Ona göre kişinin öncelikle sevdiği şey kendi zâtıdır. Sonra vücudundaki azaların sıhhatli olmasıdır. Daha sonra ise malı, evlatları ve dostlarıdır. Kişinin kendi nefsinin sevmesinin manası, fitratında kendi zatının devam etmesini istemesi ve buna meyilli olmasıdır. Bu yüzdendir ki kişi ölümü sevmez ve ondan nefret eder. Gazzâli, devamında şöyle söylemektedir: “İnsanı sevgiye ulaştıran bir sebepte ihsandır.” Nitekim insan, “ihsan”ın bir kölesidir. İnsanın eşyayı sevmesinin sebebi ise onda bulunan hüsn ve cemal sebebiyledir. Bu sevginin sonucunda eşyaya tecelli eden hüsn-ü mutlaka (mutlak güzele) ulaşır.¹⁰⁸

Gazzâli, kişinin sevdiği her şeyi sırf Allah rızası için sevmesi gerektiğini söylemektedir. İşte muhabbetin bu derecesinde ne dünya da ne de âhirette bedeni bir hazza ulaşma endişesi vardır. Bu sevgi o kadar geniş ve kuvvetlidir ki bir kere kalbi sarıp aşk halini alınca Allah dışındaki diğer bütün varlıklara da yayılır. Nitekim Allah dışındaki diğer varlıklarda O’nun kudretinin eseridir. Sonuç itibariyle Gazzâli düşüncesinde muhabbet son mertebesinde evrensel bir hâl alır. Muhabbetin bu mertebesinde nefrete yer yoktur.¹⁰⁹

Muhyiddin İbnü’l-Arabî’ye göre de maddî ve manevî tüm varlıklar Allah’ın isim ve sıfatlarının bir yansımasıdır ve mevcut her şeydeki güzellik O’nun cemil sıfatının bir tecellisidir. Bu güzelliklere karşı duyulan muhabbet ise O’nun vedûd isminin tecellisidir. Şu durumda hakîkî mahbub sadece Allah’tır. Sevilen diğer güzel şeyler ise Allah’ın güzelliğini yansıttığından bunlara karşı duyulan sevgi de ilâhî kaynaklıdır. İbnü’l-Arabî’nin muhabbet hakkında bir diğer görüşü de şöyledir: “Muhabbet, Allah yolundan başka yollara bağlanmamayı gerektiren bir istektir.” Sadece Allah yoluna hasredilmesi gereken saf ve temiz berrak bir su gibidir. İbnü’l-Arabî’ye göre muhabbetin üç mertebesi vardır. Tabiî sevgi, ruhânî sevgi ve İlâhî sevgidir. Allah ’ın bizi sevmesi, bizim de O’nu sevmemiz gerçek sevgidir.¹¹⁰

İbn Kayyım el-Cevziyye (ö.751/1350)’nin, muhabbet kavramı hakkındaki görüşleri bazı farklar olmakla beraber neredeyse daha önce açıkladığımız mutasavvıflarla aynıdır. İbnül-Cevziyye, muhabbet kavramını kulların Allah’ı sevmesi, Allah’ın da kullarını sevmesi bağlamında ele almış ve “el-Hubbu fi’llah ile el-Hubbu me’allah” arasında fark olduğunu belirterek ardından şöyle bir açıklama

¹⁰⁸ Gazzâli, *İhyâu Ulûmi’-d-Din*, C. IX, ss. 426-427.

¹⁰⁹ Gazzâli, *İhyâu Ulûmi’-d-Din*, C. IX, ss. 435-444.

¹¹⁰ Muhyi’-d-din Muhammed b. Ali İbnü’l-Arabî, *el-Futûhâtü’l-Mekkiyye*, Ekrem Demirli (thk.), C. VIII, Litera Yayıncılık, İstanbul 2007, ss. 171-172.

yapmıştır. “el-Hubbu fi’llah”ta kulun kalbine Allah’ın muhabbeti yerleşmiştir. Bu muhabbet sonucunda kul Allah’ın razı ve hoşnut olduğu şeyleri yapar. Bu tür muhabbet yalnızca peygamberlerin ve Allah dostlarının muhabbetidir. Böyle bir muhabbetin alameti yalnızca Allah için sevmek ve O’nun için nefret etmektir. Din, dört temel esas üzerindedir. Bunlar “hubb, buğz ve bunlar üzerine terettüp eden “eylem” ve “terk”tir. Kişinin muhabbeti nefreti bir işi yapması veya yapmaması yalnızca Allah içinse o kimsenin imanı kâmil iman seviyesine ulaşmış demektir. Zira o kişi sevdiğini Allah için, buğz ettiğinden de Allah için buğz eder. Şayet söz konusu dört unsurdan birinde görülen bir eksiklik, o kimsenin dininde ve imanında da aynı oranda görülmektedir.

Bütün bunlar, el-Hubbu me’allah’ın aksinedir. Zira bu tür sevgi iki kısımdır. Birincisi tevhid esası açısından değerlendirilen kısım ki bu şirktir. İkincisi ise samimiyetin içten bağlılığın kemali açısından değerlendirilen kısımdır. İşte bu kısım “muhabbetullah”tır.¹¹¹

Mutasavvıflar, tasavvufî açıdan muhabbet kavramını genellikle “muhabbetullah” olarak değerlendirilmiş ve daha çok “İlâhî aşk” üzerine yoğunlaşmışlardır. Tasavvufî düşünce içerisinde “muhabbet” kavramı ilk dönemlerden itibaren sûfiler arasında hayatın merkezinde yer alan konular arasındadır. Netice itibariyle kavram çok daha uzun olduğu için biz konumuzun dışına fazla çıkmamak adına bu kadar bilgi vermekle yetinmekteyiz.

¹¹¹ Şemsuddîn Muhammed b. Ebî Bekr İbn Kayyım el-Cevziyye, *Medâricu’s-Sâlikin*, C. I, İnsan Yayınları, İstanbul 1990, ss. 263-265.

İKİNCİ BÖLÜM

KUR'ÂN'DA “MUHABBET” KAVRAMI

Bu bölüm iki başlık altında incelenecektir. İlk başlık tezin ana konusu olan Kur'ân'da “muhabbet” kavramı, ikincisi ise muhabbet kavramının müteradif ve zıt anlamlarının açıklandığı başlıktır.

2.1. Kur'ân'da “Muhabbet” Kavramı

Bu bölümde “sevmek, sevdirmek, hoşlanmak” gibi anlamlara gelen “muhabbet” kavramının Kur'ân'daki kullanımlarının yapısal özellikleriyle beraber anlam sahası ele alınıp incelenecektir. Bununla beraber kavramın biçim yönünden ve anlam açısından âyetlerde geçtiği şekliyle incelenecektir.

2.1.1. Biçim Yönüyle “Muhabbet” Kavramının Türevleri

“حَبِيبٌ/Habebe” kökünden türeyen “muhabbet” kavramı farklı kalıp ve türevleriyle beraber Kur'ân'da toplam seksen üç âyette geçmektedir. Bu âyetlerdeki kullanımı ise şu şekildedir. Bir âyette “mahabbet” kelimesi, dokuz âyette “hubb” kelimesi, yetmiş üç âyette ise aynı kökten isim ve fiil şeklindedir.

“Muhabbet” kavramının müştakları olan kelimeler Kur'ân'da isim, fiil ve ism-i tafdil kalıbında gelmiştir. Farklı âyetlerde olmak üzere 63 kez muzârî fiil kalıbıyla gelmiştir. 45 kez “يُحِبُّ” 7 kez “يُحِبُّونَ” 5 kez “يُحِبُّونَ” 1 kez “أَحِبُّ” 1 kez de “أَيُّحِبُّ” muzari fiil kipiyle, 4 kez mazi fiil kalıbıyla gelmektedir. Bu fiiller; “أَحَبُّوا”, “أَحَبُّوا”, “أَحَبُّوا” fiilleridir. Bir ayette “مَحَبَّةٌ” şeklinde, 4 ayette “حُبِّهِ” şeklinde, bir ayette “أَحَبُّ” şeklinde, bir ayette “تُحِبُّ” şeklinde, “تُحِبُّونَ” ve “يُحِبُّونَ” fiilleri ise bir ayette farklı kalıplarda gelmektedir. Muzârî geçmiş zaman fiil kipinde ise “يُحِبُّكُمْ” şeklinde gelmiştir. “يَسْتَحِبُّونَ” bir ayette ve cem-î teksir kalıbından olan “أَجَابُوهُ” kelimesi ise bir kez geçmiştir.¹¹²

Kur'ân'da geçen ve çeşitli manalara gelen “حَبِيبٌ/Habebe” kökünden türeyen kelimeler şunlardır: “حَبٌّ” Habb,¹¹³ “حَبِّبٌ” Habbebe,¹¹⁴ “أَحَبُّوا” Ehbebe,¹¹⁵ “أَحِبُّ” Uhibbu,¹¹⁶ “تُحِبُّ” Tuhibbu,¹¹⁷ “تُحِبُّونَ” Tuhibbûne,¹¹⁸ “تُحِبُّونَهَا” Tuhibbûneha, “تُحِبُّونَهُمْ”

¹¹² Fu'âd Abdalbâki, *Mu'cemu'l-Müfehres*, ss. 235-236.

¹¹³ En'âm, 6/95; Kâf, 50/9; Rahmân, 55/12; Yâsîn, 36/33; Nebe, 78/15.

¹¹⁴ Hucürât, 49/7.

¹¹⁵ Kasas, 28/56; Sâd, 38/32.

¹¹⁶ En'âm, 6/76.

Tuhibûnehüm, “يُحِبُّ” Yuhibbu,¹¹⁹ “يُحِبُّونَ” Yuhibbûne,¹²⁰ “يُحِبُّهُمْ” Yuhibbuhum,¹²¹ “يُحِبُّونَهُ” Yuhibbûnehu,¹²² “يُحِبُّونَهُمْ” Yuhibbûnehum, “يُحِبُّكُمْ” Yuhbibkum,¹²³ “يُحِبُّونَكُمْ” Yuhibbûneküm, “يَسْتَحِبُّونَ” Yestehibbûne,¹²⁴ “إِسْتَحَبُّوا” İstehabbu,¹²⁵ “حُبًّا” Hubben¹²⁶ “حُبًّا” Hubb,¹²⁷ “حَبَّةً” Habbeh,¹²⁸ “أَحَبَّ” Ehabbe,¹²⁹ “أَحْبَاؤُهُ” Ehibbâuh,¹³⁰ “مَحَبَّةً” Mahabbeten,¹³¹ şeklindedir.¹³²

2.1.2. Anlam Yönüyle “Muhabbet” Kavramının Semantik Analizi

Hız. Peygamber’in vefatından sonra, tebliğ ettiği din kısa sürede farklı yerlerde yayılmaya başlamıştı. Arap dünyası, çok farklı kültürlerle karşılaşmaya başlamış ve sosyolojik olarak kısa sürede çok hızlı bir değişim yaşamıştı. Hâl böyle olunca Kur’ân’da yer alan bazı kelimelerde anlam kayması olmuştu.

Kur’ân’ı yorumlayan bir müfessirin bu durumu göz önüne alması gerekmektedir. Diğer bir ifadeyle Kur’ân’ın yorumcusu olan müfessirin; dönemin şartlarını, Arap dilinin özelliklerini bilmesi gerekmektedir.

Kavramın Kur’ân’da “sevgi, sevmek, sevgililer, daha sevgili” gibi birbirine yakın anlamlarının yanında “tohum, çekirdek, tane” gibi maddenin özünü tanımlamak için kullanılan anlamları da vardır. Ayrıca bunlardan farklı olarak “إِسْتَحَبَّ” İstehabbu, fiilinin “sevip tercih etmek” anlamı vardır.¹³³

Muhabbet kavramına “aşk” anlamı da verilmiştir. Cinsel içerikli bir anlam ise Hz. Yusuf ile Aziz’in karısından bahsedilen âyetlerde verilmiştir. وَقَالَ نِسْوَةٌ فِي الْمَدِينَةِ “Şehirde birtakım kadınlar

¹¹⁷ Bakara, 2/216.

¹¹⁸ Âl-i İmrân, 3/31, 92, 119; A’râf, 7/79; Nûr, 24/22; Saff, 61/13; Kıyâme, 75/20; Fecr, 89/30.

¹¹⁹ Bakara, 2/190, 195, 222, 205, 276; Âl-i İmrân, 3/32, 57, 76, 140; Nisâ, 4/36, 107, 148; Mâide, 5/13, 42, 54, 64,87; En’âm, 6/141, A’râf, 7/31, 55; Enfâl, 8/58; Tevbe, 9/4, 7; Nahl, 16/23; Hacc, 22/38; Kasas, 28/76; Rûm, 30/45; Lokmân, 31/18; Şûrâ, 42/40; Hucurât, 49/9; Hadîd, 57/23; Mücâdele, 58/8.

¹²⁰ Bakara, 2/165; Âl-i İmrân, 3/119, 188; Mâide, 5/54; Tevbe, 9/108; Nûr, 24/19; Haşr, 59/9; İnsân, 76/27.

¹²¹ Mâide, 5/54.

¹²² Mâide, 5/54.

¹²³ Âl-i İmrân, 3/31.

¹²⁴ İbrahîm, 14/3.

¹²⁵ Tevbe, 9/23; Nahl, 16/107; Fussilet, 41/17.

¹²⁶ Bakara, 2/165.

¹²⁷ Bakara, 2/165, 177; Âl-i İmrân, 3/14; Yûsuf, 12/30; Sâd, 38/32; İnsân, 76/8, Âdiyât, 100/8.

¹²⁸ Enbiyâ, 21/47.

¹²⁹ Tevbe, 9/24; Yûsuf, 12/33.

¹³⁰ Mâide, 5/18.

¹³¹ Tâhâ, 20/39.

¹³² Fu’âd Abdalbâki, *Mu’cemu’l-Müfhehes*, ss. 191-193.

¹³³ Okuyan, *Çok Anlamlılık Bağlamında Kur’ân Sözlüğü*, ss. 225-226.

“Azizin karısı, (hizmetçisi olan) delikanlısının nefsinden murat almak istiyormuş. Ona olan aşkı yüreğine işlemiş. Şüphesiz biz onu açık bir sapıklık içinde görüyoruz.”¹³⁴ Bu âyette kastedilen sevgi, kulun kalbindeki Allah sevgisinin önüne dünyalık sevgilerin geçmiş olmasıdır. Dünyalık sevgiden kastedilen ise maddî sevgidir.¹³⁵

“Hubb” kelimesinin geçtiği diğer âyetlere baktığımızda kişinin mülkünde bulunan mala karşı büyük bir sevgi duyduğunu, bu sevgiden dolayı dünyayı ahirete tercih ettiğini görülmektedir. فَقَالَ إِنِّي أَحْبَبْتُ حُبَّ الْخَيْرِ عَنْ ذِكْرِ رَبِّي حَتَّى تَوَارَتْ بِالْحِجَابِ. “Gerçekten ben malı, Rabbimi anmamı sağladığından dolayı çok severim.”¹³⁶ Bu âyet Hz. Süleyman’ın atlara olan sevgisinden dolayı nâzil olduğu ifade edilmektedir. Başka bir âyette, mal ve mülke karşı duyulan aşırı sevgiden dolayı kişinin cimri olduğu belirtilmiştir. وَإِنَّهُ لِحُبِّ الْخَيْرِ لَشَدِيدٌ. “Hiç şüphesiz o, mal sevgisi sebebiyle çok katıdır.”¹³⁷ Bir başka âyette ise, وَتُحِبُّونَ الْمَالَ حُبًّا جَمًّا, “Malı da pek çok seviyorsunuz.”¹³⁸ şeklinde geçmektedir. Bu âyetlerden dünyaya ve mala karşı olan aşırı sevginin kişiyi nasıl cimrileştirdiğini açık bir şekilde görülmektedir.¹³⁹

Tezin ana başlığı olan muhabbet kavramı, Kur’ân’da şu şekilde geçmektedir. أَنْ أَقْدَ فِيهِ فِي التَّائِبَاتِ فَافْزَ فِيهِ فِي النَّيِّمْ فَلْيُلْفِهِ النَّيِّمْ بِالسَّاجِلِ بِأَخْذِهِ عَدُوِّي وَعَدُوُّ لَهٗ وَالْأَقْبِيْتُ عَلَيْكَ مَحَبَّةً مِنِّي وَلِئْتَصَّعَ عَلَى عَيْنِي “Musa’yı sandığa koy sonra onu nehre (Nil) bırak! Nehir, onu kıyıya atsın da benim ve onun düşmanı olan biri onu alsın. Sana da ey Musa! Sevilesin ve gözetimimde yetiştirilesin diye tarafımızdan bir sevgi bırakmıştım.”¹⁴⁰ Muhabbet kelimesi, Allah’ın Hz. Musa’yı sevmesi açıklanırken geçmektedir. Kelimenin anlamının Allah’ın sadece Hz. Musa’ya olan muhabbet ve sevgisi olarak düşünülmemelidir. Çünkü Allah, muhabbetinin bütün peygamberler arasında tamamıyla tek bir peygambere ait olmasından yücedir. Bu ayeti Seyyid Kutub şu şekilde tefsir etmiştir: “Allah, sevgisinden az bir kısmını Hz. Musa’nın üzerine bırakmıştır. Zira Rahim olan Allah’ın sevgisi evren ve içindekilerden çok daha geniş ve yücedir. Hz. Peygamber, “Musa’ya Allah’ın sevgisinden bir parça ulaşmıştır.” demiştir.¹⁴¹ Kulların kalbinde yer eden sana ihsan ettiğim bir muhabbet bıraktım.

¹³⁴ Yusuf, 12/30.

¹³⁵ İbn Kesir, *Hadislerle Kur’ân-ı Kerim Tefsiri*, C. VIII, s. 4064.

¹³⁶ Sâd, 38/32.

¹³⁷ Âdiyât, 100/8.

¹³⁸ Feccr, 89/20.

¹³⁹ İbn Kesir, *Muhtasar Kur’ân-ı Kerim Tefsiri*, C. V, s. 2793.

¹⁴⁰ Tâhâ, 20/39.

¹⁴¹ Seyyid Kutub, *fi Zılâli’l-Kur’ân*, C. IX, s. 235.

Seni gören herkes mutlaka severdi. Firavun ve şu sözleri söyleyen zevcesi de seni sevmişti.¹⁴² “Bu benim içinde senin için de göz bebeğidir, onu öldürmeyin. Belki bize faydalı olur yahut onu evlat ediniz.”¹⁴³ Âyette geçen “seni sevimli kıldım” ifadesinden maksat Allah’ın insanların kalplerine Hz. Musa’yı sevmeye duygusunu yerleştirmesidir. Ayrıca benim irade ve sevgim ile beslene ve büyüyesin. Yahut bütün hallerinde benim denetimim altında bulunmasın demektir.¹⁴⁴

Hız. Musa’nın annesi, Firavun diğer çocuklar gibi kendi oğlunu da öldürmesinden endişe ettiği için âyetteki ilahi işarete uyararak oğlunu sandığa koyup Nil nehrine bırakmıştı. Karısıyla bahçede gezinen Firavun, sandığı sudan çıkarıp baktığında içindeki çocuğu görmüş ve çok şaşırılmıştı. Firavun, âyette de belirtildiği gibi Allah’ın lütfu sayesinde çocuğa karşı garip bir muhabbet hissi duydu. Hız. Musa’nın ablası ise kardeşine ne olduğunu araştırırken ona sütkardeş arandığını öğrenince Firavun’un sarayına gitti.¹⁴⁵ Bu âyette geçen muhabbet kelimesinden şu anlaşılmaktadır. Allah bir lütuf olarak Hız. Musa’ya kendi sevgisinden bir parça vermiş ve Firavun’un ona karşı bir muhabbet hissetmesini sağlamıştır.

لَيْسَ الْبِرُّ أَنْ تُولُوا وَجُوهَكُمْ قِبَلَ الْمَشْرِقِ وَالْمَغْرِبِ وَلَكِنَّ الْبِرَّ مَنْ آمَنَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَالْمَلَائِكَةِ وَالْكِتَابِ وَالنَّبِيِّينَ وَآتَى الْمَالَ عَلَى حُبِّهِ ذَوِي الْقُرْبَىٰ وَالْيَتَامَىٰ وَالْمَسْكِينِ وَابْنَ السَّبِيلِ وَالسَّائِلِينَ وَفِي الرِّقَابِ وَأَقَامَ الصَّلَاةَ وَآتَى الزَّكَاةَ وَالْمُوفُونَ بِعَهْدِهِمْ إِذَا عَاهَدُوا وَالصَّابِرِينَ فِي الْبَأْسَاءِ وَالضَّرَّاءِ وَحِينَ الْبَأْسِ أُولَئِكَ الَّذِينَ صَدَقُوا وَأُولَئِكَ هُمُ الْمُتَّقُونَ

“Yüzlerinizi doğudan yana ve batıdan yana çevirmeniz iyi olmak demek değildir. Lakin iyi olan, Allah’a, ahiret gününe, meleklerle, Kitab’a, peygamberlere inanan, O’nun sevgisiyle, yakınlarına, yetimlere, düşkünlere, yolculara, yoksullara ve köleler uğrunda mal veren, namaz kılan, zekat veren ve ahitleştiklerinde ahitlerine vefa gösterenler, zorda, darda ve savaş alanında sabredenlerdir. İşte onlar doğru olanlardır ve sakınanlar ancak onlardır.”¹⁴⁶ Bu âyet Allah sevgisinin, akraba ve mal sevgisine tercih edilmesi gerektiğine dair inananlar için en güzel örnek olan âyetlerden biridir. Bir başka âyet ise يُطْعَمُونَ الطَّعَامَ عَلَىٰ حُبِّهِ “Onlar seve seve yiyeceği yoksula yetime ve esire yedirirler.”¹⁴⁷

¹⁴² Vehbe Zuhaylî, *Tefsirü'l-Münir*, Ahmed Efe, vd., (thk.), C. VIII, Risale Yayınları, İstanbul 2005, s. 440.

¹⁴³ Kasas, 28/9.

¹⁴⁴ Taberî, Ebu Cafer Muhammed b. Cerir, *Câmiu'l-Beyân an Te'vili Âyi'l-Kur'an*, C. XVI, Daru'l Alimu'l-Kütüb, Riyad 2003, ss. 58-59.

¹⁴⁵ Hayrettin Karaman vd., *Kur'an-ı Kerim Yüce Meâli*, 4. Baskı, TDV Yayınları, Ankara 2006, s. 313.

¹⁴⁶ Bakara, 2/177.

¹⁴⁷ İnsan, 76/8.

Kavramın müştaklarından olan “أُحِبُّ” (Uhibbu) kelimesi Hz. İbrahim kıssasında geçmektedir. فَلَمَّا جَنَّ عَلَيْهِ اللَّيْلُ رَأَى كَوْكَبًا قَالَ هَذَا رَبِّي فَلَمَّا أَفَلَ قَالَ لَا أُحِبُّ الْإِفْلِينَ. “Gece basınca bir yıldız gördü, “işte bu benim Rabbim!” dedi. Yıldız batınca, “batanları sevmem” dedi.”¹⁴⁸ Hz. İbrahim’in içinde bulunduğu topluluk putlara tapıyordu. O, hiçbir zaman putlara tapmamış bilakis babasını putlara tapması konusunda uyarılmıştı. Kendisi de içindeki coşkuyla ilah arayışına girmiş, parlayan şeylerden olan güneş, yıldız ve ayı ilah olarak kabul etmişti. Fakat bunlar batınca ben kaybolanları sevmem demişti. Fıtrat ile ilâhî yaratıcı arasındaki bağ muhabbet bağıdır. Bu sebeptendir ki Hz. İbrahim’in fıtratı batanları sevmiyordu. Çünkü yaratan ve yaşatan ilah batmış olamazdı.¹⁴⁹

Kur’ân, kusur araştırmayı ve din kardeşinin arkasından konuşmayı yasaklamıştır. Bu, İslâm’ın toplumsal kuralları içerisinde yasama yürütme sistemi içinde öncelikli olan maddeler biridir. Allah, bu kuralları çiğneyenleri ölü kimsenin etini yemek sizin hoşunuza gider mi? diye “أَيُّحِبُّ” şeklinde soru sorarak duruma dikkat çekmiştir: يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اجْتَنِبُوا كَثِيرًا مِّنَ الظَّنِّ إِنَّ بَعْضَ الظَّنِّ إِثْمٌ وَلَا تَجَسَّسُوا وَلَا يَغْتَبَ بَئِهَا الَّذِينَ الَّذِينَ آمَنُوا أَلْيَسَ لَكُمْ أَن يَأْكُلَ لَحْمَ أَخِيهِ مَيْتًا فَكَرِهْنَاهُ وَإِنَّ اللَّهَ تَوَّابٌ رَّحِيمٌ “Ey inananlar! Bَعْضُكُمْ بَعْضًا أَيُّحِبُّ أَحَدُكُمْ أَن يَأْكُلَ لَحْمَ أَخِيهِ مَيْتًا فَكَرِهْنَاهُ وَإِنَّ اللَّهَ تَوَّابٌ رَّحِيمٌ Zannın çoğundan sakının, zira zannın bir kısmı günahtır. Birbirinizin suçunu araştırmayın; kimse kimseyi çekiştirmesin; hanginiz ölü kardeşinin etini yemekten hoşlanır? Ondan tiksiniyorsunuz; Allah’tan sakının, şüphesiz Allah tövbeleri daima kabul edendir, acıyandır.”¹⁵⁰ Allah, bu hitabıyla gıybet etmenin ne kadar kötü bir durum olduğunu en iğrenç bir tablo ile bildirmiştir. Ahlâkî olarak İslâm toplumunun en üst seviyede dikkat edilmesi gereken kurallarından biri bu âyette bildirilen “zannın çoğundan sakının!” hitabıdır.

İnananlar, diğer insanlara karşı sevgi ve muhabbet konusunda önde olmak zorundadırlar. Mümin olmak bunu gerektirir. Mümin, herkesin iyiliğini ister ve onlara muhabbet gözüyle bakar. هَآأَنْتُمْ أَوْلَاءُ تُحِبُّونَهُمْ وَلَا يُحِبُّونَكُمْ وَتُؤْمِنُونَ بِالْكِتَابِ كُلِّهِ وَإِذَا لُفُّوكُمْ قَالُوا آمَنَّا وَإِذَا خَلَوْا عَصَوْا عَالِيَكُمْ مِنَ الْأُمَامِلِ مِنَ الْغَيْظِ قُلْ مُؤْتُوا بَعْضُكُمْ مِنْ بَعْضٍ إِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ بِذَاتِ الصُّدُورِ “İşte siz, onlar sizi sevmezken onları seven ve Kitapların bütününe inanan kimselersiniz. Size rastladıkları zaman: “İnandık” derler, yalnız kaldıklarında da size öfkelerinden parmaklarını ısırırlar. De ki: “Öfkenizden çatlayın.” Allah kalplerde olanı bilir”¹⁵¹ Bu

¹⁴⁸ En’âm, 6/76.

¹⁴⁹ Seyyid Kutub, *fi Zılâli’l-Kur’ân*, C. V, ss. 308-309.

¹⁵⁰ Hucurât, 49/16.

¹⁵¹ Âl-i İmrân, 3/119.

âyetten, müminlerin saf ve temiz bir niyetle kendileri dışındakileri sevmeleri gerektiğini anlaşılmaktadır.¹⁵²

Kur'an'da geçen "يَسْتَحِبُّونَ" (Yestehibbûne) fiilinin tercih etmek anlamında olduğundan bahsetmiştik. الَّذِينَ يَسْتَحِبُّونَ الْحَيَاةَ الدُّنْيَا عَلَى الْأَجْرَةِ وَيَصُدُّونَ عَنِ سَبِيلِ اللَّهِ وَيَبْغُونَهَا "Onlar, dünya hayatını âhirete tercih ederler, Allah'ın yolundan alıkoyup onun eğriliğini isterler. İşte onlar derin bir sapıklık içindedirler."¹⁵³ Kâfirler dünya hayatını ahirete tercih etmişlerdir. Bu kimseler çıkarları sadece bu dünya ile sınırlı olanlar ve âhiretin onlar için herhangi bir önem teşkil etmediği kimselerdir. Âhiret hayatı için bu dünyadaki zevklerinden ödün vermezler. Bu kimseler ne zaman ikisi arasında çatışmaya girseler, bu dünyaya karşı âhireti feda eden kimselerdir.

Allah, Kur'an'da sizin hayır zannettiğinizde şer; şer zannettiğinizde ise hayır vardır buyurmaktadır. كُنِبَ عَلَيْكُمُ الْقِتَالُ وَهُوَ كُرْهٌ لَّكُمْ وَعَسَى أَنْ تَكْرَهُوا شَيْئًا وَهُوَ خَيْرٌ لَّكُمْ وَعَسَى أَنْ تُحِبُّوا شَيْئًا وَهُوَ شَرٌّ لَّكُمْ وَاللَّهُ يَعْلَمُ وَأَنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ "Savaş, hoşunuza gitmediği halde size farz kılındı. İhtimal ki hoşlanmadığınız şey sizin iyiliğinizdir ve ihtimal ki sevdiğiniz bir şey sizin kötülüğünüzdür. Siz bilmezsiniz, Allah bilir."¹⁵⁴

Muhabbet kavramının bir diğer türevi ise "أَجْبَاؤُهُ" (Ehibbâuh) kelimesidir ve Kur'an'da Yahudi ve Hristiyanların kendilerini üstün görmeleri üzerine nâzil olan âyette geçmektedir. وَقَالَتِ الْيَهُودُ وَالنَّصَارَى نَحْنُ أَبْنَاءُ اللَّهِ وَأَجْبَاؤُهُ قُلْ فَلِمَ يُعَذِّبُكُمْ بِذُنُوبِكُمْ بَلْ أَنْتُمْ بَشَرٌ مِّمَّنْ خَلَقَ يَغْفِرُ لِمَنْ يَشَاءُ وَيُعَذِّبُ مَنْ يَشَاءُ "Yahudiler ve Hristiyanlar, "Biz Allah'ın oğulları ve sevgilileriyiz" dediler. "Öyleyse günahlarımızdan ötürü size niçin azap ediyor? Bilakis siz O'nun yarattığı insanlarsınız" de Allah dilediğini bağışlar, dilediğine azap eder..."¹⁵⁵ âyetin devamında onlarında bir beşer olduğuna değinilmiş, Allah'ın diğer kullarına üstünlük sağlamaları reddedilmiştir.

Muhabbet kavramının Kur'an'da fiil olarak kullanıldığı kalıplarda genellikle Allah fail olarak geçmekte, azınlıkta da olsa bir kısmında ise insan fâil olarak geçmektedir. Kavramın kullanıldığı yerlerde Allah'ın kullarını sevmesi, kulların

¹⁵² Elmalılı, *Hak Dîni Kur'an Dili*, C. II, s. 414.

¹⁵³ İbrahim, 14/3.

¹⁵⁴ Bakara, 2/216.

¹⁵⁵ Mâide, 5/18.

Allah'ı sevmesi şeklinde geçmektedir. Ayrıca Allah'ın sevdiği ve sevmediği kulların vasıfları açıklanmaktadır.¹⁵⁶

Allah'ın kulunu sevmesi, ondan razı olması, kulunun iyi amellerini övmesi, onu kötülüklerden ve şerden sakındırması ve muhafaza etmesi anlamındadır. Kulun Allah'ı sevmesi ise, emir ve nehiy konusunda O'na itaat etmesi anlamındadır.¹⁵⁷

Kur'ân merkezli bir öğretilerde kul Allah'a korkudan dolayı değil, yalnızca muhabbetinden dolayı itaat etmelidir. Aksi bir durumda Allah ile kul arasındaki sevgi köle ile efendi arasındaki zorunlu ilişkiye dönüşür. Bu durum şunu gösterir ki kişi yalnızca mecbur olduğu için ya da yalnız ve çaresiz kaldığı için Allah'a kulluk vecibelerini yerine getirir. Bu durum bir nevi çıkar ilişkisine dönüşmüştür. Bu şekilde itaat etmenin bir adım ötesi riyâdır ki bu tarzda bir inanış şeklini Allah kabul etmeyecektir. Mecbur olduğu için ya da zorunlu olarak boyun eğmek bürokratik bir inanış şeklidir.¹⁵⁸ Bakara sûresindeki “Dinde zorlama yoktur.”¹⁵⁹ âyeti kulun itaatinin yalnızca muhabbet ve sevgi temelli olması gerektiğini bildirmesi yönünden önemlidir.

Allah sevgisi, imanın varlık şartlarından en önemlisidir. Çünkü imanın şartları içinde ilk sırada Allah'a iman vardır. Yukarıda da belirttiğimiz gibi Allah'a itaat muhabbet kaynaklı olursa makbul bir iman olur. İmanı, unsurları içinde sadece bir kavramla ifade etme şartı olsaydı, bu kavram herhalde muhabbet olurdu. Bu sebepten ötürü kulu yaratan, yaşatan ve merhamet eden rabbine iman etmesi ve bu imanın doğal sonucu olarak O'nu sevmesi, gereken bir sevgidir. Kur'ân'da Allah şöyle buyurmaktadır. “İnsanlardan kimi Allah'tan başkasını Allah'a eşler ve benzerler edinir de Allah'ı sever gibi onları severler. İman edenler ise en çok Allah'ı severler.”¹⁶⁰ Bu âyette açıkça belirtilmiştir ki kulluğun temeli muhabbettir. Ayrıca âyette müminlerin Allah'ı çok sevdiği belirtilmektedir. Allah'a itaatın ilk ve asıl olanının sevgi ve muhabbet olduğu ve Allah'ın en yüce sevgili olduğu belirtilmiştir.¹⁶¹

¹⁵⁶ İsmail Hakkı Bursevî, *Rûhu'l-Beyân-Kur'ân Meâli ve Tefsiri*, C. VI, Osmanlı Yayınevi, İstanbul t.y., s. 388.

¹⁵⁷ Neseî, *Medâriku't-Tenzil ve Hakaiku't-Te'vil*, C. III, s. 303.

¹⁵⁸ Çubukçu, *Ebû Talib el-Mekki ve Ebu Hamid Muhammed el-Gazali'de Muhabbet Anlayışı*, s. 29.

¹⁵⁹ Bakara, 2/256.

¹⁶⁰ Bakara, 2/165.

¹⁶¹ Hayrettin Karaman vd., *Kur'ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, C. I, DİB Yayınları Ankara 2006, s. 250.

“قُلْ إِنْ كُنْتُمْ تُحِبُّونَ اللَّهَ فَاتَّبِعُونِي يُحْبِبْكُمُ اللَّهُ...” De ki eğer Allah’ı gerçekten seviyorsanız bana uyun ki Allah’ta sizi sevsin.¹⁶² Bu âyet “muhabbet ayeti” olarak bilinmekte olup Allah’ı seven bir kişinin, O’na itaat konusunda Hz. Peygamber’in örnekliğinde bir hayatın benimsenmesi gerektiği vurgulanmaktadır.

Mâide sûresinde muhabbet ve itaatla ilgili şöyle buyrulmaktadır. يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا “Ey iman edenler! Sizden kim dininden dönerse Allah sevdiği ve kendisini seven, müminlere karşı alçak gönüllü kâfirlere karşı onurlu ve zorlu bir toplum getirecektir. Bunlar, Allah yolunda cihad ederler ve hiçbir kınayanın kınamasından korkmazlar. Bu Allah’ın dilediğine verdiği lütfudur. Allah’ın lütfu ve ilmi geniştir.”¹⁶³ Bu âyet Allah ile kul arasındaki muhabbeti dile getirir. Bu âyette dikkati celp eden ayrıntılardan biri de Allah sevgisinin kul sevgisinden önce gelmesidir. Âyette geçen bu ayrıntı tasavvuftaki muhabbetin kesbi değil, vehbî olduğu gerçeğini ortaya koyar. Yani muhabbet kulun kazanması ile değil, bizzat Allah tarafından bahşedilmesiyle elde edilmektedir.¹⁶⁴

Şüphesiz ki en çok sevmeye layık olan Allah’tır. Çünkü kişi en çok nefsinin sevip korur. Kendini bilen kişi nefsinin kendi kendine var olmadığını; yaratılışının ve yaşamasının Allah’a bağlı olduğunu ve evrendeki bütün varlıkların içinde ölmeyen ve yegâne galip olanın Allah olduğunu bilir. Kendi nefsinin seven kişi doğal olarak kendisini yaşatan ve yaratan kişiyi de sever. Şayet kişi kendini yaratanı sevmiyorsa kendi nefsinin ve halık olan Allah’ı bilmiyor demektir. Çünkü sevgi bilginin ürünüdür. Hasan-ı Basri’nin bu konuyla ilgili şöyle bir yorumu vardır. “Rabbini bilen O’nu sever. Dünyayı bilen kişi ona aldanmaması gerektiğini de bilir.” Kişinin kendini sevmesi gibi rabbini sevmemesi düşünülemez.¹⁶⁵

Kur’ân’da Allah; adil davrananları,¹⁶⁶ tevbe edenleri,¹⁶⁷ kendini temizleyenleri,¹⁶⁸ sabredenleri,¹⁶⁹ sevdiğini; zalimleri,¹⁷⁰ haddi aşanları,¹⁷¹

¹⁶² Âl-i İmrân, 3/31.

¹⁶³ Mâide, 5/54.

¹⁶⁴ Çubukçu, *Ebû Talib el-Mekki ve Ebu Hamid Muhammed el-Gazalî’de Muhabbet Anlayışı*, s. 29.

¹⁶⁵ Abdullah b. Ömer Beydâvî, *Envaru’t-Tenzil ve Esraru’t-Te’vil*, Abdülvehhab Öztürk (thk.), C. I, Kahraman Yayınları, İstanbul 1979, s. 237.

¹⁶⁶ Âl-i İmrân, 3/76; Tevbe, 9/4.

¹⁶⁷ Bakara, 2/222.

¹⁶⁸ Tevbe, 9/108.

¹⁶⁹ Bakara, 2/222.

¹⁷⁰ Âl-i İmrân, 3/57.

¹⁷¹ Bakara, 2/190.

yeryüzünde bozgunculuk yapanları,¹⁷² israf edenleri,¹⁷³ ise sevmediğini belirtmiştir. Bu âyetlerde dikkat edilmesi gereken husus Allah, kişilerin bu tarz davranışlarda bulunmasını sevmez. Yani kişinin davranışlarıyla alakalı bir durum söz konusudur.

Kur'ân'da genel olarak sevgi ve muhabbet konusundan bahsedildiğini daha önce açıklamıştık. Bu âyetlerde geçen sevilmesi gereken kişilerden biri de anne-baba, eş ve çocuklardır. Kur'ân merkezli öğreti tüm bu sevgilerin önünde Allah sevgisinin ilk sırada olmasını ön görür. Bu konuyla ilgili Allah şöyle buyurmaktadır: “Ey iman edenler! Mallarınız ve evlatlarınız sizi Allah'ı anmaktan alıkoymasın.”¹⁷⁴ Bu âyetten de anlıyoruz ki ilk önce olması gereken Allah sevgisidir.

Sonuç olarak Kur'ân'da muhabbet kavramı; inananlara mal sevgisinden Allah sevgisine, dünyaya dair herhangi bir maddî sevgiden daha çok Allah'ı sevmeye, küfrü sevmekten imanı sevmeye gibi konulardan bahsetmektedir.

2.2. Allah'ın Sevdiği Kişilerin Özellikleri

Kur'ân'da Allah'ın sevdiği ve sevmediği kişiler açık olarak belirtilmiş, kişiye tercih hakkı sunulmuş, doğruyu ve yanlış seçmesi kendi iradesine bırakılmıştır. Allah'ın sevdiği kişiler; Muhsinler, adil olanlar, muttakiler, sabredenler, tevekkül edenler, temizlenenler ve tevbe edenlerdir. Allah, sevdiği kişileri açıklayarak inananlara nasıl bir hayat sürmeleri gerektiğini bildirmiştir. Gerçekten inanan bir kimsenin en büyük ideali Allah'ın sevdiği kimselerden olup, katında en güzel mertebeye ulaşmak ve O'nun muhabbetine mazhar olmaktır. Şimdi Allah'ın sevdiği kişileri kısaca açıklayalım

2.2.1. Muhsinler

Muhsin kelimesi, Arapça “حَسَنٌ” kökünden türemiş olup “başkasına iyilik etmek”¹⁷⁵ ve “işini güzel yapmak” anlamlarına gelmektedir. İhsan kelimesinin ism-î fâili “muhsin” (مُحْسِنٌ) dir. Allah'ın yarattığı her şeyi ihsan ile yarattığını haber vermektedir.¹⁷⁶ İhsan kavramı, Kur'ân'da yüz doksan dört yerde geçmektedir. Bu âyetlerde kavram hem Allah'a hem de insanlara nispet edilerek yetmiş aşkın âyette mastar, fiil ve isim şeklinde geçmekte olup bir kısmında “başkasına iyilik etmek” bir

¹⁷² Bakara, 2/205; Mâide, 5/64; Kasas, 28/77.

¹⁷³ En'âm, 6/141, A'râf, 7/31.

¹⁷⁴ Münâfikûn, 63/9.

¹⁷⁵ İbni Manzûr, *Lîsanu'l-Arab*, C. III, ss. 177-181.

¹⁷⁶ Secde, 32/7.

kısımında “yaptığı işi güzel yapmak” manasında çoğunluğunda ise herhangi bir belirlemeye gidilmeksizin mutlak anlamda kullanılmıştır.¹⁷⁷

Hız. Peygamber, meşhur Cibril hadisinde “ihsan nedir?” sorusuna karşılık “İhsan, Allah’ı görüyormuşçasına O’na ibadet etmendir. Sen, O’nu görmeden de O, seni görüyor.”¹⁷⁸ buyurarak ihsan kelimesini en güzel şekilde açıklamıştır. Hadiste geçen “تَرَاهُ” kelimesinden kasıt gözle görmekten ziyade akılla düşünerek olayları muhakeme ederek bakmaktır. Zira bakmak ilimleri ve bilgileri öğrenmede maddî özelliklerden daha kapsamlıdır. Çünkü görmek kişinin gözünün sağlığına ve gücüne göre sınırlı şeyleri görür. Fakat Rabbine sadık olan mümin kişi sağlıklı düşüncesiyle ilahi gücü görür.¹⁷⁹

Kur’ân “muhsin” olarak nitelendirdiği kişiler arasında şu özelliklere sahip olanları saymaktadır. الَّذِينَ يُنْفِقُونَ فِي السَّرَّاءِ وَالضَّرَّاءِ وَالْكَاطِمِينَ الْغَيْظَ وَالْعَافِينَ عَنِ النَّاسِ وَاللَّهُ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ “Onlar bollukta ve darlıkta sarf ederler, öfkelerini yenerler, insanların kusurlarını affederler. Allah iyilik yapanları sever.”¹⁸⁰ Bu ayeti Seyyid Kutub şöyle tefsir etmiştir: “İhsan sahibi kimseler, darlıkta ve bollukta ellerindeki mallarından infak edenlerdir. Ayrıca öfkelenenlerin de öfkelerini yenenlerdir. Allah ihsan edenlere karşı sevgisinden dolayı onların kalplerinde ihsanı var etmiştir.”¹⁸¹

Râzî, âyette geçen وَاللَّهُ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ “Allah iyilik yapanları sever” ibaresini iki şekilde açıklamıştır. İlk olarak bu ifadedeki “elif lâm” takısı cinsi ifade içindir. Bir başka ifadeyle içine bütün iyilik edenleri alır. Dolayısıyla âyette geçen sıfatlarda bu muhtevanın içine girer. İkinci olarak ise âyetteki “elif lâm” takısının ahdi ifade için olduğu yani âyette geçtiği şekliyle belli kişileri içine aldığını belirtmiştir. Râzî, âyette geçen başkasına iyilik ifadesini şu şekilde açıklamıştır: “iyilik adına yaptığın şey ya ona fayda vermek ya da ondan bir zararı gidermektir.” Başkasından zararı gidermek ya dünyevî ya da uhrevî olur. Dünyevî olan kısmı kötülüğe kötülükle karşılık vermemektir. Uhrevî olan kısmı ise kişinin zimmetinin âhiretteki çeşitli hesaplardan berî olmasıdır. Âyet başkasına iyilik yapmanın bütün yollarını göstermektedir. Bu yollardan giden kişiler, “iyilik yapanlar” olarak adlandırılmıştır. Allah, bu kişileri

¹⁷⁷ Fu’âd Abdalbâki, *Mu’cemu’l-Müfehres*, ss. 248- 251.

¹⁷⁸ Müslim, İman, 1.

¹⁷⁹ Abubaker Duraid Abdülqader, *Kur’ân-ı Kerim’de Sevgi Kavramı*, (Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri AnaBilim (Tefsir) Dalı, Ankara 2014, s. 28.

¹⁸⁰ Âl-i İmrân, 3/134.

¹⁸¹ Seyyid Kutub, *fi Zılâli’l-Kur’ân*, C. II, s. 453.

sevdiğini bildirmiştir. Zaten Allah'ın kulu sevmesi her türlü mükâfatı vereceğinin bir delilidir.¹⁸²

Bu âyette muhsinlerin özellikleri açık açık vurgulanmıştır. Onların özelliklerinden bahsederken İslâm'ın en önemli kurumlarından biri olan infak konusunun üzerinde durulması meselenin ne kadar önemli olduğunu göstermektedir. Bununla ilgili olarak bir başka âyette Allah, infak edilen şeylerin kişinin sevdiğilerinden olması gerektiğini bildirmektedir. “Sevdiğiniz şeylerden (Allah yolunda) harcamadıkça iyiye eremezsiniz. Her ne harcarsanız, Allah onu hakkıyla bilir.”¹⁸³ Kişinin sevdiği şeylerden infak etmesi kendisi ve verdiği kişi arasında bağ kurulmasına, hem de Allah'ın sevgisini kazanmasına vesile olmaktadır.

Genel olarak Kur'ân'a baktığımızda ihsan kelimesinin farklı kavramlarla kullanıldığını görmekteyiz. “İnananlara ve salih amel işleyenlere, hakkıyla sakınıp iman ettikleri ve salih amel işledikleri, sonra yine hakkıyla inanıp iman ettikleri, sonrada hakkıyla sakınıp yaptıklarını ellerinden geldiğince güzel yaptıkları takdirde (haram kılınmadan önce) yaptıklarından dolayı günah yoktur. (Önemli olan inandıktan sonra iman ve iyi amelde sebattır.) Allah muhsinleri sever.”¹⁸⁴ Bu âyette “muhsin” kavramı “iman” ile birlikte kullanılmıştır. İbn Abbas bu âyetle ilgili şöyle bir açıklama yapmaktadır. İçkiyi yasaklayan âyet nâzil olunca bazı kimseler: “Daha önce içki içtikleri ve kumar parası yedikleri halde ölenlerimiz ne olacak?” diye sorması üzerine bu âyet nâzil olmuştur. Allah günahın ve kınamanın ancak isyan etmekle ilgili olduğunu ve içki haram kılınmadan önce ölenlerin asi sayılmadığını bildirmiştir. Ayrıca âyette geçen “takva” kelimesi için Teshil yazarı Şeyh Bedrettin şöyle bir açıklama yapmaktadır: “Allah, mübalağalı ifade etmek için takva kelimesini tekrar tekrar söylemiştir. Nitekim takvanın birinci mertebesi şirkten, ikincisi masiyetten sakınmaktır. Üçüncüsü ise günahlardan korunmak için yapılmasında bir beis olmayan şeylerden sakınmaktır.”¹⁸⁵

Kavram başka bir âyette ise “İslâm” ile birlikte kullanılmıştır. “İyi davranışlar içinde kendini bütünüyle Allah'a veren kimse, gerçekten en sağlam kulpa yapılmıştır. Zaten bütün işlerin sonu Allah'a varır.”¹⁸⁶ Bu âyet kişiyi sadece Allah'a

¹⁸² Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, C. VII, ss.72-73.

¹⁸³ Âl-i İmrân, 3/92.

¹⁸⁴ Mâide, 5/93.

¹⁸⁵ Muhammed Ali es-Sâbûnî Vâhidî, “*Safvetü't-Tefâsîr*” Sadrettin Gümüş ve Nedim Yılmaz (thk.), C. II, Ensar Neşriyat, İstanbul 1995, s. 142.

¹⁸⁶ Lokman, 31/22.

yönelmeye ve O'na teslim olmaya davet etmektedir. Bununla beraber salih ameller arasında toplananlara yönelik bir uyarı da vardır. Nitekim onlar kopmayan sağlam bir kulpa yapışmışlardır.¹⁸⁷

Bir kişi tam bir muhsin olarak ibadet edebilmesi için nefisini bütün kötülüklerden arındırması gerekmektedir. Bu arındırma işlemi hayatının her alanında yapmalı, özellikle ibadetleri esnasında bütün benliğiyle Allah'a yönelmelidir. Allah Kur'ân'da bunun nasıl olması gerektiğini açıklamıştır. Böyle davranış sergileyenleri "muhsin" olarak nitelemiş ve onları sevdiğini bildirmiştir.¹⁸⁸

2.2.2. Adil Olanlar

Adalet; davranış ve hükümde doğru olmak Hakka göre hüküm vermek, eşit olmak, eşit kılmak (Allah hakkında kullanıldığında şirk koşmak) gibi manalara gelmektedir. "Adl" kelimesi sıfat olarak kullanıldığında âdil ile eş anlamlı olup aynı zamanda Allah'ın isimlerinden biridir. Adâlet, Kur'ân'da ve hadislerde genellikle "düzen, denge, denklik ve eşitlik, doğru yolu izleme, takvaya yönelme ve tarafsızlık" gibi anlamlarda kullanılmıştır.¹⁸⁹

Adâlet duygusu değer boyutu olan temel duygulardan biridir. İyilik yapan kimseye iyilik yapmak adâlet olduğu gibi kötülük yapana karşı iyilik yapmak asıl adâlettir. Adâlet kişinin bütün hayatını kapsayan bir kavramdır. Yediği yemekte insanlarla olan ilişkilerinde dengeyi sağlıyorsa âdil bir kişidir.¹⁹⁰

Kur'ân, adâletsiz davranışları engellemeyi hedef almış, adâleti sağlama konusunda kendine güvenmeyenlerin ise birden fazla evlilik yapmasını uygun görmemiştir.¹⁹¹ Hükümde ve şahitlikte akrabaya karşı olsa bile adâletli davranmayı önermiştir.¹⁹²

Allah, kullarının adâletle hükmetmesi konusunda şöyle buyurmuştur. سَمَاعُونَ لِّلْكَذِبِ أَكْأَلُونَ لِّلْسُخْتِ فَإِنْ جَاؤُوكَ فَاحْكُم بَيْنَهُمْ أَوْ أَعْرَضْ عَنْهُمْ وَإِنْ تُعْرِضْ عَنْهُمْ فَلَنْ يَصُرُّوكَ سُيُنَاءً وَإِنْ حَكَمْتَ "Onlar yalana kulak verirler, haram yerler. Eğer sana

¹⁸⁷ Muhammed Esed, "Kur'ân Mesajı" Cahit Koytak ve Ahmet Ertürk (çev.), İşaret Yayınları, İstanbul 2002, s. 833.

¹⁸⁸ Muhammed b. Ahmed Kurtubî, *el-Câmi li Ahkami'l-Kur'ân*, C. VI, Buruc Yayınları, İstanbul 1999, s. 398.

¹⁸⁹ Mustafa Çağrırcı, "Adalet", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, c.1, İstanbul 1988, s. 341.

¹⁹⁰ Emine Arslan, *Kur'ân'da "Hubb" Sevgi Kavramı*, (Yüksek Lisans Tezi), Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, Elazığ 2010, s. 64.

¹⁹¹ Nisâ, 4/3.

¹⁹² Nisâ, 4/135.

gelirlerse aralarında hükmet yahut onlardan yüz çevir; yüz çevirirsen sana bir zarar veremezler. Eğer hükmedersen aralarında adâletle hüküm ver. Allah âdil olanları sever.”¹⁹³ Bu âyetteki hüküm inananlar için kılı kırk yararcasına uygulaması gereken hükümlerden biridir. Kişi, hangi mevkide olursa olursun devlet başkanı, peygamber ya da Müslüman bir yargıç adâletin gereğini yerine getirmekle yükümlüdür. Zira Allah, âdil olanları sever. İnsanlara zulmetmiş, onları sapıtmış birisi için hüküm verilmesi gerektiğinde bile âdil olunması gerekir. Çünkü âyette vurgulanan adâlet, insanların durumuna göre değil Allah’ın buyruğuna göre olması gereken bir adâlettir. İşte bu her çağda geçerli olan İslâm’ın yargı sisteminin en büyük güvencesidir.¹⁹⁴

Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur. “Allah katında âdil olanlar nurdan minberler üzerindedirler. Onlar ki verdikleri hükümde, aileleri hakkında ve görevlendirdikleri işte âdil davranırlar.”¹⁹⁵

Bütün yaratılanlara karşı adil davranmak Allah’ın kullarına bağlamış olduğu bir ahittir. يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُونُوا قَوَّامِينَ لِلَّهِ شُهَدَاءَ بِالْقِسْطِ وَلَا يَجْرِمَنَّكُمْ شَنَا نُ قَوْمٍ عَلَىٰ أَلَّا تَعْدِلُوا إِيَّاهُ الْخَبِيرُ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُونُوا قَوَّامِينَ لِلَّهِ شُهَدَاءَ بِالْقِسْطِ وَلَا يَجْرِمَنَّكُمْ شَنَا نُ قَوْمٍ عَلَىٰ أَلَّا تَعْدِلُوا إِيَّاهُ الْخَبِيرُ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُونُوا قَوَّامِينَ لِلَّهِ شُهَدَاءَ بِالْقِسْطِ وَلَا يَجْرِمَنَّكُمْ شَنَا نُ قَوْمٍ عَلَىٰ أَلَّا تَعْدِلُوا إِيَّاهُ الْخَبِيرُ “Ey iman edenler! Allah için hakkı ayakta tutan, adaletle şahitlik eden kimseler olun. Bir topluluğa duyduğunuz kin, sizi âdil davranmamaya itmesin. Adâletli olun! Bu, Allah korkusuna daha çok yakışan bir davranıştır. Allah’a isyandan sakının. Allah yaptıklarınızı hakkıyla bilmektedir.”¹⁹⁶ Bu âyet, Müslümanın hayatında şiar edinmesi gereken özelliğe işaret etmektedir. Gerçek sevgi ve muhabbet, bir kişiye karşı duyduğu nefret ve öfkenin kendisini ona karşı adâletli davranma konusunda sağa sola kaydıramadığı sevgidir. Menfaat ve arzuların akrabalığın maslahatın hiçbir şekilde tesiri altında kalmayan sevgidir.¹⁹⁷

Kişinin adâletli davranması gereken en önemli yerlerden birini Allah şu âyetle bildirmektedir. يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُونُوا قَوَّامِينَ بِالْقِسْطِ شُهَدَاءَ لِلَّهِ وَلَوْ عَلَىٰ أَنفُسِكُمْ أَوِ الْوَالِدِينَ وَالْأَقْرَبِينَ إِنْ يَكُنْ غَنِيًّا أَوْ فَقِيرًا فَاللَّهُ أَوْلَىٰ بِهِمَا فَلَا تَتَّبِعُوا الْهَوَىٰ أَنْ تَعْدِلُوا وَإِنْ تَلَّوْا أَوْ تُعْرَضُوا فَإِنَّ اللَّهَ كَانَ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرًا “Ey iman edenler! Adâleti titizlikle ayakta tutan, kendiniz, ana-babanız ve akrabalarınız aleyhinde de olsa Allah için şahitlik eden kimselerden olun. (Haklarında şahitlik ettikleriniz) zengin olsunlar, fakir olsunlar Allah onlara (sizden) daha yakındır. Hislerinize uyup adaletten sapmayın, (şahitliği) eğer, büker (doğru şahitlik etmez), yahut şâhitlik etmekten kaçınırsanız (biliniz ki) Allah yaptıklarınızdan

¹⁹³ Mâide, 5/42.

¹⁹⁴ Seyyid Kutub, *fi Zılâli'l-Kur'ân*, C. IV, s. 247.

¹⁹⁵ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 2, 235.

¹⁹⁶ Mâide, 5/8.

¹⁹⁷ Seyyid Kutub, *fi Zılâli'l-Kur'ân*, C. IV, ss. 156-157.

haberdardır.”¹⁹⁸ Kişinin anne babasının aleyhine bile olsa hakkı tesis etmek için onların aleyhine şahitlik etmek durumundadır. Bu, Allah’ın kullarına açık bir emridir. Ayrıca Müslüman kimse inanmayanlar adına onların lehine bile olsa hiçbir zaman adâletten vazgeçmemelidir.

Bu âyette Allah, adâletin yalnızca kendisi için gözetilmesi gerektiğini buyurmaktadır. Şayet şahitlik Allah için olursa adâletli, sıhatli, değişmeden ve tahriften uzak ve her türlü gizlemeden kurtulmuştur. Bu yüzden âyette “kendi aleyhinize bile olsa” ibaresi geçmektedir. Hatta yapılan şahitlik sonucunda zararı kişinin kendisine dokunsa bile doğru söylemelidir. Zira Allah, kişinin anne-babası hakkında bile olsa her zaman doğrudan ve adâletten yana şahitlik yapmasını emretmektedir. Âyetin devamındaki kişinin zengin ya da fakir olmasına bakmaksızın yine âdaletle şahitlik yapmasını tavsiye etmektedir. Zira karşısındaki kişi ister zengin ister fakir olsun onların Allah’ın koruması altında olduğunu, zengin olanı gözetme ya da fakir olanı koruma gibi herhangi bir acıma duygusu içine girilmesine gerek olmadığını bildirmektedir. Çünkü Allah, onları daha çok düşünen ve onlar için en uygun olanı en iyi bilendir.¹⁹⁹

Hiz. Peygamberde adâlet konusunda çok titiz davranmış, bu konu hakkında hiçbir taviz vermemiştir. Bir savaş sonrası ganimet taksimini yaptığı sırada bir adam şöyle demiştir. “Ey Allah’ın elçisi adâletli ol. Hiz. Peygamber bunun üzerine “Yazık sana ben adâletli olmazsam başka kim âdil olabilir” diye çıkmıştır.”²⁰⁰

Adâletli davranmakla ilgili Nahl sûresi 90. âyetinde Allah şöyle buyurmuştur. “Muhakkak ki Allah, adâleti iyilik yapmayı, yakınlarla bakmayı emreder, hayasızlığı, fenalığı ve taşkınlığı yasaklar. İyice dinleyip tutasınız diye size öğüt veriyor.” Bu âyeti Seyyid Kutub şöyle tefsir etmiştir: “İslâm, adâletin yanı sıra ihsan getirmiş, kesin ve şaşmaz adâlet ölçülerinin katılığı yerine inceliği letâfeti koymuş, müsamaha etmek isteyen herkesin önüne kapıları açık tutmuş, gönül almayı ve nefislerdeki kinleri yok etmeyi normal kabul etmiş, adâletin ötesine geçmek ve böyle bir yarayı tedavi etmek veya fazilet kazanmak isteyenlerin önüne engeller dikmemiş ve âdil olanları, ihsanda bulunanları sevdiğini her daim bildirmiştir.”²⁰¹

¹⁹⁸ Nisâ, 4/135.

¹⁹⁹ Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, C. VII, s. 361.

²⁰⁰ Buhari, Edeb, 95.

²⁰¹ Seyyid Kutub, *fi Zılâli'l-Kur'ân*, C. IX, s. 235.

Elmalılı ise bu âyeti şu şekilde tefsir etmiştir: “Âdil, hakkı yerine koymak ve her şeyi layık olduğu yere yerleştirmektir. Adâlet, haksızlık ve zulmün zıddıdır. Adâlet; insaf, haklılık ve doğruluk gibi manaları kapsayan bir denklemdir. Bu hâliyle terazinin diline benzer. Aşırılık ve ihmalkârlıklar arasında birleşme noktasıdır. İstikamet olarak baktığımızda ise iki tarafı da aynı seviyede tutan bir denklik manasındadır. Bu yüzdendir ki adâlete ve adâlet düsturlarına “mîzan” denmektedir. وَأَنْزَلْنَا مَعَهُمُ الْكِتَابَ وَالْمِيزَانَ لِيَقُومَ النَّاسُ بِالْقِسْطِ “insanların adâleti yerine getirmeleri için beraberlerinde kitabı ve mizanı indirdik.”²⁰² buyrulmuştur.

Elmalılı, açıklamasına şöyle devam etmektedir. Adâlet, kainatın düzeni ve nizamıdır. Amel ve ibadette vacip hükmünde sayılan ahlâkî bir fazilettir. Şüphesiz ki her hak diye iddia edilen şeyin başı ilahlık hakkı olan Allah’ın hakkıdır. İlahlık haklarının başında ise O’nun varlığına ve birliğine inanmak gelmektedir. Çünkü ortak ve benzeri olan bir varlığın saygı ve yücelik gibi iltifatlara hakkı olamaz. Bu yüzdendir ki Allah’a inanmak adaletin başıdır. İbn Abbâs (ö.68/687-688) bu âyetin tefsirinde şu şekilde açıklama yapmaktadır: “Adâlet, Allah’tan başka ilah olmadığına şahitlik etmektir. Adâlet, Allah’ın birliğine inanmaktır; adâlet, ortak ve benzerleri yok etmektir.”²⁰³

Görüldüğü üzere Kur’ân’da Allah, yaratılanlara karşı her konuda adâletli davranılmasını istemekte, bu şekilde davranış sergileyenleri seveceğini bildirmekte ve toplumda bu muhabbetin yayılmasını istemektedir. İnsanların herhangi bir sebepten ötürü öfke duyduğu kişiye karşı adâletli davranması gerektiğini bildirmektedir. Anne-babasına ve yakın akrabasına duyduğu muhabbetin onu hiçbir şekilde adâletten alıkoymaması gerektiğini vurgulamaktadır. Kişinin bu şekilde davranması muhabbeti toplumun geneline yayma konusunda önemli bir adımdır.

2.2.3. Tevekkül Edenler

Sözlükte “Allah’a güvenmek” anlamındaki “وَكَّلَ” kökünden türeyen tevekkül “birinin işini üstüne alma birine güvence verme; birine işini havale etme ona güvenme manasına gelmektedir. Birine güvenip dayanan kimseye mütevekkil, güvenilirine ise vekil denir. Terim olarak tevekkül ise “bir kimsenin kendini Allah’a

²⁰² Hadîd, 57/25.

²⁰³ Elmalılı, *Hak Dîni Kur’ân Dili*, C. V, s. 253.

teslim etmesi, rızkında ve işlerinde Allah'ı kefil bilip O'na güvenmesi ve her türlü yardımını ondan istemesidir.”²⁰⁴

Allah, Âl-i İmrân sûresinin 159. âyetinde şöyle buyurmaktadır: “Allah'ın rahmetinden dolayı sen onlara yumuşak davrandın, eğer kaba ve katı kalpli olsaydın etrafından dağılıp giderlerdi. Onları affet onlara mağfiret dile, iş hakkında onlara danış fakat karar verdin mi Allah'a güven doğrusu Allah (kendisine) güvenenleri sever.” İstişare ederek, “kesin karar verdiğin zaman da,” işini en yararlı ve en doğru şekilde yapma hususunda Allah'a güvenip dayan zira senin için en doğru ve yararlı olanı ne sen bilirsin ne de istişare ettiğin kişiler bilir.”²⁰⁵

Râzî, tevekkülü şöyle açıklamaktadır: “Tevekkül, bazı cahillerin zannettiği gibi insanın kendisini ihmal etmesi değildir. Şayet böyle bir şey olsaydı müşavere emri tevekkül etmeye engel olurdu. Tevekkül, kişinin zahiri sebeplere uyması fakat kalbini onlara bağlamayıp Allah'ın korumasına dayanmasıdır.”²⁰⁶

Netice itibariyle istişare yapıp karar verdikten sonra Allah'a güvenmenin ne kadar önemli olduğunu görmekteyiz. Kişi, işini en iyi şekilde yapmak istiyorsa Allah'a güvenmesi ve O'na tevekkül etmesi gerekmektedir. Bu durum muhabbet için güvenin ne kadar önemli olduğunu göstermektedir. Bu, seven ile sevilen arasındaki yardımın birbirleriyle yakın bir ilişkisi olduğunu göstermektedir.

Başlıca kaynaklarımızdan olan Kur'ân ve sünnete baktığımızda olması gereken tevekkül anlayışının çalışmayı bırakmak değil, elinden geleni yaptıktan gerisini Allah'a bırakmak olduğunu görmekteyiz. Bir başka deyişle işin sebeplerine başvurduktan sonra sonucunu Allah'a bırakmaktır. Bir adam Hz. Peygamber'e gelerek “Ey Allah'ın Resûl'ü devemi bağlayıp da mı tevekkül edeyim yoksa salıverip mi tevekkül edeyim?” diye sordu. Hz. Peygamber de “Deveni bağla sonra tevekkül et!” diye buyurdu.²⁰⁷ Bu rivâyet bizim çalışma hayatımızda örnek almamız gereken hadislerden biridir.

İnsan, Allah'a hakkıyla güvenir ve amellerini gösteriş için değil de sadece O'nun rızası için yaparsa dünyada ve âhiretteki hesabı Allah'a ait olur. Tevekkül, sadece O'na güvenmek ve her şeye güç yetiren ilahi bir kudrete dayanmaktır.²⁰⁸

²⁰⁴ Mustafa Çağrı, “Tevekkül”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, c. 41, İstanbul 2012, s. 1.

²⁰⁵ Zemahşerî, *el-Keşşaf*, C. I, s. 1112.

²⁰⁶ Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, C. IX, ss. 69-70.

²⁰⁷ Tirmizî, *Kıyamet*, 60.

²⁰⁸ Seyyid Kutub, *fi Zılâli'l-Kur'ân*, C. XV, s. 30.

“وَيَزُرُّهُ مِنْ حَيْثُ لَا يَحْتَسِبُ وَمَنْ يَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ فَهُوَ حَسْبُهُ إِنَّ اللَّهَ بَالِغُ أَمْرِهِ قَدْ جَعَلَ اللَّهُ لِكُلِّ شَيْءٍ قَدْرًا” ona beklemediği yerden rızık verir. Kim Allah'a güvenirse O, kişiye yeter. Şüphesiz Allah, emrini yerine getirendir. Allah, her şey için bir ölçü koymuştur.”²⁰⁹ Rızık, Allah’ın doyur dediğini kendi miktarınca dediği kadar doyurabilir. Bundan şunu anlıyoruz ki sebeplere itimat sonlu, Allah’a itimat ise sonsuzdur. O halde kuvvet ve kesin bilgi sebeplere arkasını yaslayıp güvenmek değil, Allah’a dayanmaktır. Tevekkülde gururla kendini sayıp koyuvermek değil, Allah’ın gösterdiği yolda gücü yettiği kadar vazifesini hakkıyla yapabilmek, takva sahibi olabilmek, kusurunu itiraf etmekle beraber Allah’ın kudretine sonsuz itimat edip sonuç hakkında telaşe düşmeksizin, Allah’ın iradesine teslim olmaktır.²¹⁰

Tevekkül, yapılmak istenen işte Allah’ın beraberliğine ve yardımına güvenerek kuvvet bulmaktır. Ankebut sûresi 58-59. âyetlerde وَالَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ لَنُبَوِّئَنَّهُمْ مِنَ الْجَنَّةِ غُرَفًا تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا نِعْمَ أَجْرُ الْعَامِلِينَ الَّذِينَ صَبَرُوا وَعَلَى رَبِّهِمْ يَتَوَكَّلُونَ “İman edip doğru ve yararlı işler yapanları altlarından ırmaklar akan ve içinde ebedi kalacakları cennetteki köşklere yerleştiririz. Sabredip Rablerine güvenerek iş görenlerin ecri ne güzeldir.” Bu âyette de sabredip güvenenleri Rabbimiz müjdelere. Ayrıca âyetlerde Allah, tevekkül ve sabırdan bahsetmiştir. Zira zaman, geçmiş, hâl ve istikbal olmak üzere üçe ayrılır. Ancak şu da vardır ki geçmiş telafi edilmeyen, yeniden elde edilmesi mümkün olmayan tek şeydir. Bununla birlikte kula geçmişe dair emir vermek söz konusu olamaz. Hâle uygun olan ise sabırdır. Geriye gelecek kalmıştır ki buna uygun olan tevekküldür. Bu üç zaman dilimine dair şunları söyleyebiliriz. Kişi, kendisine isabet eden şeylere karşı sabreder, gelecekte ihtiyaç duyduğu şeyler hususunda ise üzerine düşeni yaptıktan sonra tevekkül eder. İşte bu şekilde davranış sergileyenlere altından ırmaklar akan adn cennetleri vardır.²¹¹

2.2.4. Temizlenenler ve Tevbe Edenler

Sözlükte “geri dönmek, rucû etmek, dönüş yapan, bu eylemi nitelik ve nicelik açısından çokça gerçekleştiren” manasındaki “tevvab” kelimesi “تَوَبَّ” kökünden türemiştir. Kelimenin “seferden dönmek, günahlardan vazgeçip Allah’a yönelmek” gibi manaları da vardır. Elmalılı, tevbe için şu tanımı yapmıştır: “Tevbe, imana ait makamların ilki, Hak yolculuğunun başlangıcı ve sevgiliye ulaşma kapısının

²⁰⁹ Talâk, 65/3.

²¹⁰ Elmalılı, *Hak Dîni Kur’ân Dili*, C. VIII, s. 116.

²¹¹ Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, C. XVII, s. 52.

anahtarıdır ve insan sevdiğinin kapısını ancak bu anahtar ile açabilir. Vicdanında meydana gelen çirkinliğinden dolayı değil de bedenine malına veya şerefine bir zarar verme gibi herhangi bir korku veya ümit sebebiyle vazgeçmek tevbe değildir.”²¹² Terim olarak ise kavram, insan için kullanıldığında “çokça tevbe eden” Allah’a nispet edildiğinde ise “tevbeleri çok kabul eden” demektir.²¹³

Tevbe etmek yapılan bir işten pişman olup bir daha yapmamak üzere geri dönmektir. Allah kullarından böyle davrananları sevdiğini şu âyette belirtmektedir. “Allah tevbe edenleri ve temizlenenleri sever.” Nûr sûresinin 31. âyetinde Allah *رَبُّكُمْ أَعْلَمُ بِمَا فِي نُفُوسِكُمْ إِنَّ تَكُونُوا صَالِحِينَ فَإِنَّهُ كَانَ* “Müminlerin topyekûn Allah’a tevbe etmelerini, bu sayede korktuklarından emin; umduklarına nâil olacağı belirtilir.” Allah’a tevbe ediniz! Çünkü kullar yanılmaktan ve Allah’ın haklarını eda etme konusunda kusur işlemekten geri duramaz. Bu bakımdan hangi şartlarda olursanız olun Allah’a tevbe etmeyi terk etmemelisiniz.²¹⁴

Tevbe de sevgiliye ulaşma, O’na yönelme kapısını açma ve kalpteki bütün kötülüklerden vazgeçme söz konusudur. *رَبُّكُمْ أَعْلَمُ بِمَا فِي نُفُوسِكُمْ إِنَّ تَكُونُوا صَالِحِينَ فَإِنَّهُ كَانَ* “Rabbiniz sizin kalplerinizdekini çok iyi bilir. Eğer siz iyi olursanız, şunu bilin ki Allah, kötülükten yüz çevirerek tevbeye yönelenleri son derece bağışlayıcıdır.”²¹⁵ Bu âyette geçen “Allah, tevbe edenleri son derece bağışlayıcıdır” hitabını hem salih olma hem de tekrar tekrar izzeti yüce olan Allah’ın sınırlarına dönme şartına bağlanmıştır. İbn Abbâs, âyette geçen “Evvâb” kelimesini, işlediği günahları hatırladığı zaman Allah’tan mağfiret dileyen, günahlarını bilen kimse olarak açıklar. Said b. el-Müseyyeb (ö.94/713) kelimedden kastın, önce tevbe eden; sonra günah işleyen, sonra tevbe eden, sonra tekrar günah işleyen kullar olarak açıklamaktadır. Amr el-Ukaylî (ö.322/934), ise kuşluk namazını kılan kimseler olarak açıklamaktadır. Zira hadiste geçtiği şekliyle buna işaret vardır. “Evvâbîn namazı, deve yavrularının yerin ısınmasından dolayı yere çöktükleri vakit kılınan namazdır.”²¹⁶ Bu lafız “döndü, döner” manasına gelmektedir.²¹⁷ Allah, işlediği günahlar dolayısıyla hemen tevbe eden kullarını bağışlayacağını bildirmiştir. Fakat

²¹² Elmalılı, *Hak Dini Kur’ân Dili*, C. VI, s. 30.

²¹³ İsmail Yiğit “Tevvabin”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, c. 41, İstanbul 2012, s. 48.

²¹⁴ Kurtubî, *el-Câmi’li Ahkâmî’l Kur’ân*, C. IX, s. 372.

²¹⁵ İsrâ, 17/25.

²¹⁶ Müslim, Salat, 143-144.

²¹⁷ Kurtubî, *el-Câmi’li Ahkâmî’l-Kur’ân*, C. X, s. 377.

günahının ardından tevbe etmeyip ölüm anına kadar bekleyenlerin tevbelerini kabul etmeyeceğini de bildirmiştir. *إِنَّمَا التَّوْبَةُ عَلَى اللَّهِ لِلَّذِينَ يَعْمَلُونَ السُّوءَ بِجَهَالَةٍ ثُمَّ يَتُوبُونَ مِنْ قَرِيبٍ فَأُولَئِكَ يَتُوبُ اللَّهُ عَلَيْهِمْ وَكَانَ اللَّهُ عَلِيمًا حَكِيمًا* وَلَيْسَتِ التَّوْبَةُ لِلَّذِينَ يَعْمَلُونَ السَّيِّئَاتِ حَتَّىٰ إِذَا حَضَرَ أَحَدَهُمُ الْمَوْتُ فَأُولَئِكَ يَتُوبُ اللَّهُ عَلَيْهِمْ وَكَانَ اللَّهُ عَلِيمًا حَكِيمًا وَلَيْسَتِ التَّوْبَةُ لِلَّذِينَ يَعْمَلُونَ السَّيِّئَاتِ حَتَّىٰ إِذَا حَضَرَ أَحَدَهُمُ الْمَوْتُ فَأُولَئِكَ يَتُوبُ اللَّهُ عَلَيْهِمْ وَكَانَ اللَّهُ عَلِيمًا حَكِيمًا” Allah’ın kabul edeceği tevbe, ancak bilmeden kötülük edip de sonra tez elden bundan pişmanlık duyup tevbe edenlerin ettiği tevbedir; işte Allah bunların tevbesini kabul eder; Allah her şeyi bilendir, hikmet sahibidir. Yoksa kötülükleri yapıp da içlerinden birine ölüm gelip çatınca “Ben şimdi tevbe ettim” diyenler ile kâfir olarak ölenler için (kabul edilecek) tevbe yoktur. Onlar için acı bir azap hazırlamışızdır.”²¹⁸

Allah, kulunun tevbe etmesini tam bir pişmanlıkla yani “nasûh tevbesi”²¹⁹ ile yapmasını ve bir daha dönmeyeceğine dair azim ve kararlılık göstermesi gerektiğini belirtiyor. Âyette geçen “tevbe-i nasûh” ifadesi alabildiğine nasihatkâr bir tevbe demektir. Ferra (ö.207/822), bu ayetle ilgili şöyle açıklama yapmaktadır. “Nasûh” kelimesi “tevbe” kelimesinin sıfatıdır. Bu takdirde mana şöyledir: “Sahibine kendisinden döndüğü o kötü işi bir daha yapmamayı öğüt veren bir tevbedir.” Çünkü böylesi bir tevbenin samimi ve doğru olduğunu ve insanlar sayesinde öğüt aldığı bir tevbe olduğunu söylemiştir. Âsım, bu kelimeyi “nun” harfinin dammesi ile yani “nûsuhen” şeklinde de okumuştur.²²⁰ Keşşaf’ta ise bu âyetle ilgili şöyle denilmiştir. Buradaki “tevbe” kelimesi, bir isnâd-ı mecâzî olarak yani “nasihat edici” diye tavsif edilmiştir ki bu da şu demektir. İnsanların işlemiş oldukları kötülüklerden dolayı son derece pişmanlık duymaları ve bir daha o kötülüklere dönmek üzere yaptıkları tevbedir. Ayrıca “Nasûh” ifadesinin “elbisenin dikişi” manasındaki “nesahatü’s-sevb” ifadesinden olduğu da söylenmiştir.²²¹

Kur’ân, Allah’ın devamlı olarak kullarını sevdiğini ve onları affedeceğini bildirmektedir. O, kötülüklerle karşı misliyle karşılık verirken iyiliklere karşı kat kat sevap vermektedir. “Kim (Allah huzuruna) iyilikle gelirse ona getirdiğinin on katı vardır. Kim de kötülükle gelirse o sadece getirdiğinin dengiyle cezalandırılır. Onlar haksızlığa uğratılmazlar.”²²² Bu âyet yukarıda bahsettiğimiz durumu en iyi şekilde açıklar niteliktedir.

²¹⁸ Nisâ, 4/17-18.

²¹⁹ Tahrîm, 66/8.

²²⁰ Ahmed b. Muhammed Bennâ Dimyâtî, *İthâfu Fudalâi’l-Beşer fi’l-Kıraati’l-Erbeate Aşer*, Enes Mihre (thk.), C. II, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut 2011, s. 548.

²²¹ Râzî, *Mefâtihu’l-Ğayb*, C. XI, s. 561; Elmalılı, *Hak Dini Kur’ân Dili*, C. VIII, s. 162.

²²² En’âm, 6/160.

Temizlenenlere gelince; Gazzâli: “Temizlenme ile ilgili âyetlerin büyük çoğunluğunu şu şekilde açıklamıştır: “Tarla durumundaki kalpten; yabancı otlara benzeyen küfür, kin, nefret, haksızlık, haset gibi bütün kötü duyguların atılması ve bu kötü duygular atılıp temizlendiğinde ise iyilik, güzellik ve sevgi tohumunun canlanma ve yeşerme imkânı bulmasıdır.”²²³

Kur’ân’da manevî temizlikle beraber maddî temizliğe de vurgu yapıldığı görülmektedir. Fıkıh kaynaklarında maddî ve manevî temizlik şu şekilde açıklanmıştır: “Maddî temizlik, vücutta, elbisede ve namaz kılman yerdeki pisliklerin giderilmesidir. Manevî temizlik ise kalbin her türlü kin, nefret ve fitne gibi kötü alışkanlıklardan temizlenmesidir.”²²⁴ Allah şöyle buyurmuştur. **إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ التَّوَّابِينَ وَيُحِبُّ الْمُتَطَهِّرِينَ** “Allah tevbe edenleri sever, temizlenenleri de sever.”²²⁵ Elmalılı, bu âyette bahsedilen tevbe edenlerden maksadın “insanlık gereği meydana gelebilecek kusurlardan dolayı çok çok tevbe edenler” temizlenenlerden maksadın ise “terbiye ve ahlaka aykırı davranışlardan ve pislikten arınarak tertemiz olanlar” şeklinde açıklamıştır. O halde siz de Allah’ın sevdiği gibi olun O’nun sevdiği kişileri sevin.²²⁶

Yukarıda geçen âyetin sebebi nüzulünün şöyle olduğu rivayet edilmiştir: “Medine de yaşayan Müslümanların Yahudilerle yakın ilişkileri vardı. Dolayısıyla bazı konularda onlardan etkilenmişlerdi. Bunlardan bir tanesi de aybaşı halinde kadınlarla münasebet meselesi idi. Yahudiler, Tevrat hükümlerine uyararak ay halinde olan kadınları pis sayarlar ve onlardan her manada uzak dururlardı. Bu şekilde olan kadına dokunanı, onun minderinde oturanı da pis sayarlardı.²²⁷ Yahudilerin etkisinde kalan Müslümanlarda buna yakın davranıyorlardı. Bu durum Hz. Peygamber’e intikal edilince âyet nâzil olmuştur.”²²⁸

Allah, Hz. Peygamber dini tebliğ ederken ona ve bu dinin temsilcileri olan sahabîlere karşı her türlü komplo ve propaganda merkezi olarak kurulan Mescid-i Dırar’la ilgili şöyle buyurmaktadır. **لَا تَقُمْ فِيهِ أَبَدًا لَمَسْجِدٍ أُسِّسَ عَلَى التَّقْوَىٰ مِنْ أَوَّلِ يَوْمٍ أَحَقُّ أَنْ تَقُومَ** “Orada asla namaz kılma! İlk günden takvâ üzerine kurulan mescit (Kuba Mescidi) içinde namaz kılman elbette daha doğrudur.

²²³ Arslan, *Kur’ân’da “Hubb” Sevgi Kavramı*, s. 71.

²²⁴ Mustafa Çağrıncı, “Temizlik” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, c. 40, İstanbul 2013, s. 427.

²²⁵ Bakara, 2/222.

²²⁶ Elmalılı, *Hak Dini Kur’ân Dili*, C. II, s. 99.

²²⁷ Levililer, 15.

²²⁸ Mehmet Emin Maşalı, vd., *Cami Sohbetleri Ayet Hadis Dini Bilgiler*, DİB Yayınları, İstanbul 2019, s. 43

Onda temizlenmeyi seven adamlar vardır. Allah da çok temizlenenleri sever.”²²⁹ Bu âyette bahsedilen temizlikten maksat; günah ve isyanlardan temizlenmektir. Bu görüş şu sebeplerden ötürü belirginleşmiştir. İlk olarak günah ve isyanlardan temizlenmek, Allah’a yaklaşımda O’nun methini ve mükafatını hak etmede müessir olan bir husustur. İkinci olarak Allah, Mescid-i Dırar ashabını O’na isyan etmek ve Müslümanlara zarar vermek amacıyla kurulan bir mescid olarak tavsif etmiştir. Bununla beraber diğer mescit ehlinin bu vasıflardan muttasıf olmaları gerekmektedir. İşte bu durum onların masiyetten uzak olduklarını gösterir.²³⁰

Allah, Hz. Peygamber’i böyle küfür batağı için kurulan mescitten uzak durması konusunda uyarmış ve oradan uzak durmayı temiz kalmak olarak addetmiştir. Ardından bu şekilde temiz kalanları sevdiğini bildirmiştir.

Hz. Peygamber bir hadisinde “Temizlik imanın yarısıdır.” diye buyurmaktadır.²³¹ Gazzâli, *İhya* adlı eserinde bu hadis için şöyle bir açıklama yapmaktadır. “Temizlik imanın yarısı olduğuna göre pis su ile temizlik sağlanamaz. Dış temizlik için Allah temiz sular yaratmıştır. Asıl temizlik bu sularla yapılan temizliktir. İç temizlik için ise kalbi kötü davranış ve huylardan temizleyecek manevî kaynak indirmiştir.” Müellif, temizliği de 4’de ayırmaktadır. 1. Beden temizliği (abdestsizlik ve cünüblükten, kir ve pislikten temizlemek) 2. Organları temizlemek (suç ve günahdan temizlemek) 3. Kalbi, kötü huy ve sevilmeyen kötü karakterden temizlemek. 4. Sırrını Allah’tan başka her şeyden temizlemek.²³² Birinci madde maddî temizlik dediğimiz kısma; sonraki maddeler ise manevî temizlik dediğimiz kısmına girmektedir.

2.2.5. Sabredenler

Sözlükte “engellemek, hapsetmek, güçlü ve dirençli olmak” anlamındaki “صَبْرٌ” kelimesi Kur’ân’da müştaklarıyla beraber yüz üç âyette geçmektedir. Terim olarak “üzüntü, başa gelen sıkıntı ve belalar karşısında direnç gösterme, olumsuzlukları olumlu kılmak için gösterilen metanet” gibi anlamlara geldiği, zıddının ise ceza (telaş, kaygı, yakınma) olduğu belirtilmektedir. Sabır ile iman

²²⁹ Tevbe, 9/108.

²³⁰ Râzî, *Mefâtihu’l-Ğayb*, C. XII, s. 184.

²³¹ Müslim, Taharet, 1.

²³² Gazzâli, *İhyâu Ulûmi’d-Dîn*, C. II, s. 25.

arasında güçlü bir bağ vardır. İnsan, başına gelen musibetlere karşı imanı ile sabredebilir.²³³

Allah, sabredenleri de sevdiği insanlar arasında zikretmiştir. Kur’ân’da sabredenlerle ilgili âyetlere baktığımızda karşımıza şöyle bir sıralama çıkmaktadır. İlk olarak başına gelen her türlü musibet ve belalara karşı sabredenler. İkinci olarak kötülöklere karşı kendilerini ve etrafındakileri koruyanlar ve son olarak ibadetlere devam hususunda sabır ve sebat gösteren kimselerdir.

Başına gelen bela ve musibetlere karşı sabredenler deyince akla ilk olarak Hz. Yakub ve Hz. Eyyûb gelmektedir. وَجَاؤُوا عَلَى قَمِيصِهِ بِدَمٍ كَذِبٍ قَالَ بَلْ سَوَّلَتْ لَكُمْ أَنْفُسُكُمْ أَمْراً فَصَبْرٌ جَمِيلٌ وَاللَّهُ الْمُسْتَعَانُ عَلَى مَا تَصِفُونَ “Gömleğinin üstünde sahte bir kan ile geldiler. (Yakub) dedi ki: Bilakis nefisleriniz size (kötü) bir işi güzel gösterdi. Artık (bana düşen) hakkıyla sabretmektir. Anlattığınız karşısında (bana) yardım edecek olan, ancak Allah’tır.”²³⁴ Kurtubî (ö.671/1273), bu ayeti şöyle tefsir etmektedir. “Sabr-ı Cemilden kastedilen herhangi bir tahammülsüzlüğün ve şikayetin bulunmadığı sabırdır.”²³⁵ Mukatil bin Süleyman (ö.8150/767), “Sabr-ı Cemil” tamlamasını hemen hemen Kurtubî ile aynı şekilde tefsir etmiştir. “Ben “Sabr-ı Cemil”le sabredeceğim, asla tahammülsüzlük göstermeyeceğim.”²³⁶ Bu tamlamayı benzer şekilde yorumlayan başka tefsirciler de vardır.²³⁷

Bir diğere sabır timsali peygamberde biride Hz. Eyyûb’tür. O, başına gelen musibetlere karşı Allah’tan başkasına boyun eğmemiştir. Derdini, şikayetini sadece Allah’a açmıştır. وَخَذُ بِيَدِكَ ضِعْفًا فَاضْرِبْ بِهِ وَلَا تَحْنُتْ إِنَّا وَجَدْنَاهُ صَابِرًا نِعْمَ الْعَبْدُ إِنَّهُ أَوَّابٌ “Eline bir demet sap al da onunla vur, yeminini böyle yerine getir. Gerçekten biz Eyyûb’u sabırlı (bir kul) bulmuştuk. O, ne iyi kuldu! Daima Allah’a yönelirdi.”²³⁸ Ayrıca “İsmail’i, İdris’i ve Zülkif’i de (yâd et). Hepsi de sabreden kimselerdendi.”²³⁹ Âyette ismi geçen peygamberlerden Hz. İsmail, hiçbir yeşilliğin ve meskenin olmadığı beldede kalma ve oraya Kâbe’yi inşa etme konusunda ve babası tarafından kurban

²³³ Mustafa Çağrııcı, “Sabır”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, c. 35, İstanbul, s. 337.

²³⁴ Yûsuf, 12/18.

²³⁵ Kurtubî, *el-Câmi’li Ahkami’l-Kur’ân*, C. IX, s. 232.

²³⁶ Mukâtil b. Süleyman el-Belhî, *Tefsîr-i Kebîr*, C. II, Daru’l-Kütübü’l-İlmiyye, Beyrut t.y., s. 142.

²³⁷ Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, C. XII, s. 41; Şeyhülislam Ebussuûd Efendi, *Ebussuûd Tefsiri*, Ali Akın (thk.), C. VII, Boğaziçi Yayıncılık, İstanbul 2006, s. 3083.

²³⁸ Sâd, 38/44.

²³⁹ Enbiyâ, 22/85.

edilmeye boyun eğme hususunda sabır gösterdiği için Kur'an'da sabredenlerden anılmıştır. Diğer peygamberlerde Allah'ın dinine yardım etme ve O'nun emrini yerine getirme hususunda kavmi tarafından çeşitli eziyetlere uğramış ve sabretmişlerdir.²⁴⁰

Kur'an'da sabırla ilgili ayetlerin azımsanmayacak kadar çoktur. Allah, kullarına peygamberleri örnek göstererek başına gelen herhangi bir musibette nasıl sabretmesi gerektiğini göstermiştir. "O halde (Resûlüm), peygamberlerden azim sahibi olanların sabrettiği gibi sen de sabret."²⁴¹

Kötülüğe sabredenler, kötülüğü iyilikle savanlara karşı Allah şöyle buyurmaktadır: "İşte onlara, sabretmelerinden ötürü mükâfatları iki defa verilecektir. Bunlar kötülüğü iyilikle savarlar, kendilerine verdiğimiz rızaktan da Allah rızası için harcarlar."²⁴² Allah'a taat ve ibadet konusunda ise *يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اسْتَعِينُوا بِالصَّبْرِ وَالصَّلَاةِ* "Ey iman edenler! Sabır ve namaz ile Allah'tan yardım isteyin. Muhakkak ki Allah sabredenlerle beraberdir."²⁴³ âyeti gereği sabırda sebat ederler. Seyyid Kutub, bu âyeti şu şekilde tefsir etmiştir. Allah, bu âyette namaz ile sabrı yan yana getirmiştir. Çünkü namaz kurumaz bir kaynak bitmeyen bir azıktır. Namaz kişinin kalbine enerji yükleyen bir azıktır. Namaz sayesinde sabır ipi uzar ve sağlamlaşır. Daha sonra sabra şevk, gönül huzuru ve azim duygusunu ekler.²⁴⁴

Kur'an'daki sabırla ilgili bazı âyetler ise şöyledir. *يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اصْبِرُوا وَصَابِرُوا* "Ey İnananlar! Sabredin, düşmanlarınızdan daha sabırlı olun! cihada hazır bulunun! Allah'a karşı gelmekten sakının ki başarıya erişebilirsiniz."²⁴⁵ Allah, kullarını açlıkla korkuyla ve türlü musibetlerle imtihan eder. "Nice peygamberler vardı ki beraberinde birçok Allah erleri bulunduğu halde savaştılar da bunlar, Allah yolunda başlarına gelenlerden dolayı gevşeklik ve zaaf göstermediler, boyun eğmediler. Allah sabredenleri sever."²⁴⁶

Esas iyilik sahiplerinin sıkıntı hastalık ve savaş zamanlarında sabredenler olduğu,²⁴⁷ sabredenlere karşılığının en güzeliyle verileceği²⁴⁸ müjdesi verilmiştir.

²⁴⁰ Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, C. XVI, ss. 210-212.

²⁴¹ Ahkâf, 46/35.

²⁴² Kasas, 28/54.

²⁴³ Bakara, 2/153.

²⁴⁴ Seyyid Kutub, *fi Zılâli'l-Kur'an*, C. I, ss. 293-295.

²⁴⁵ Âl-i İmrân, 3/200.

²⁴⁶ Âl-i İmrân, 3/146.

²⁴⁷ Bakara, 2/155.

²⁴⁸ Nahl, 16/96.

Allah, bu âyetlerde kullarını farklı bela ve musibetlerle sınavacağını, sabredenlerle beraber olduğunu ve altından ırmaklar akan cennetlere koyacağını bildirmiştir.

Beydâvî (ö.685/1286), Kasas sûresinin 54. âyetini şöyle tefsir etmiştir: “İşte onlara mükâfatları iki defa verilir.” Bir defa kitaplarına iman ettikleri için, bir defa da Kur’ân’a iman ettikleri için. “Sabrettikleri şey yüzünden” iki imana sabır ve sebatlarından ya da Kur’ân inmeden ve indikten sonra imanlarından ya da müşriklerin kendi dindaşlarından düşmanlık edenlerin eziyetlerine sabırdan dolayı iki mükâfat vardır. Âyete baktığımızda sabredenlere iki mükâfat vardır kısmı ehl-i kitap için nâzil olduğu anlaşılmaktadır. Kur’ân inmeden önce kendilerine gelen peygambere ve kitaba iman ettikleri için Kur’ân nazil olduktan sonra da Kur’ân’a iman ettikleri için daha sonra imanlarından ötürü gördükleri eziyetlere sabır ve sebat gösterdikleri için iki mükâfat olduğunu Allah bildirmektedir.²⁴⁹

Sabır, sadece belalara ve musibetlere karşı olur. Sabrın tek merci Allah’tır. Sadece O’nun adına sabredilir. *وَاصْبِرْ وَمَا صَبْرُكَ إِلَّا بِاللَّهِ وَلَا تَحْزَنْ عَلَيْهِمْ وَلَا تَكُ فِي ضَيْقٍ مِّمَّا يَمْكُرُونَ* “Sabret! Senin sabrın da ancak Allah’ın yardımı ile. Onlardan dolayı kederlenme; kurmakta oldukları tuzaktan kaygı duyma!”²⁵⁰

Her hayırlı durumun arkasında kişinin sıkıntılara karşı göstermiş olduğu sabır bulunmaktadır. Nitekim sabır, şiddetli bela ve sıkıntıların karşısında yaratıcıyı hatırlatır. Tek sığınağın Allah olduğunu gösterir. Allah şöyle buyurmaktadır. *وَاصْبِرْ* “Rabbinin hükmüne sabret. Çünkü sen gözlerimizin önündesin. Kalktığın zaman da Rabbin hamd ile tesbih et.”²⁵¹ Bu âyetlerde geçtiği gibi sabredenleri, Allah altından ırmaklar akan adn cennetleriyle müjdelemektedir.

2.2.6. Müttakîler

تَّقْوَى, Kur’ân kavramlarının en önemlilerinden biridir. Takva kavramı, Kur’ân’da iki yüz elli sekiz defa geçmektedir.²⁵² Takva kelimesi “*وَقَى*” kökünden türemiş, mastarı olan “vikaye” den gelmektedir. Vikaye, gayet iyi korunup sakınmak demektir. Nefsi korkulacak şeylerden muhafazaya almaktır.²⁵³ Kavram, “bir şeyi

²⁴⁹ Beydâvî, *Envârü’l-Tenzîl ve Esrârü’l-Te’vîl*, C. I, s. 156.

²⁵⁰ Nahl, 16/127.

²⁵¹ Tûr, 52/48.

²⁵² Isfehanî, *Müfredât*, s. 1584.

²⁵³ Soyalan, *Elmalılı Tefsirinde Kur’ânî Terimler ve Deyimler*, s. 311.

muhafaza etmek, himaye etmek ve zarar verecek şeyden sakındırmak” gibi manalara gelmektedir.²⁵⁴

Takva, kavramına bazen korku manası verilmiştir. Şeriatta ise iki manada kullanılmıştır. İlk olarak ahirette zararlı olan şeylerden sakınıp korunmaktır. Bunu eksik ve fazlasıyla kabul eden bir anlam sahası vardır. En aşağısı cehennemde ebedi kalmaya sebep olan şirkten korunmaktır. En yükseği ise bütün duyularıyla Allah’a yönelme ve O’nun korumasına girmektir. İşte takvanın hakiki olanı budur. İkinci olarak ise nefsi günden korunmaktır ki bunun içinde özellikle büyük günahlardan korunmak gerekmektedir. İsfehânî (ö.322/934), takvanın günahlardan sakınmak olduğunu bununda sadece haramdan sakınmakla mümkün olabileceğini bildirmiştir. Takvalı olabilmek için günahları bilmek gerektiğini söylemiş ve ardından şöyle devam etmiştir. İlim olmadan takva olmaz. Takvada esas olan korku ve korunmadır. Bunun içinde bilgi gerekmektedir.²⁵⁵

Hiz. Ömer, Ubeyy Kab’a takvanın mahiyeti hakkında soru sorunca Ubeyy ona: Dikenli bir yolda hiç yürüdün mü? diye sormuş. Hiz. Ömer: Evet demiş. “Peki böyle bir yolda yürürken ne yaptın?” Diye sorunca Hiz. Ömer: “Elbiselerimi topladım ve mümkün olduğu kadar korundum” deyince Ubeyy: “İşte takva budur,” cevabını vermiştir. Ebu Yezid el-Bistâmi (ö.234/834), takva için şöyle bir tanımlama yapmaktadır. “Takva sahibi, konuştuğu zaman Allah için konuşan, amel ettiği zaman Allah için yapandır.” Ebu Süleyman ed-Darani (ö.215/830) ise takva ile ilgili şöyle bir açıklama yapmaktadır: “Takva sahipleri Allah’ın kalplerinden şehvet ve arzuların sevgisini çekip sıyırdığı kimselerdir.”²⁵⁶

Takvanın, hem ulûhiyet hem de ubûdiyet olmak üzere iki yönü vardır. Ulûhiyet bir başka ifadeyle Allah’tan kula doğru olan yönü “korumak, muhafaza etmek” manası içerirken; ikincisi olan ubûdiyet yani kuldun Allah’a doğru olan yönü ise “sakınmak, çekinmek, O’na karşı sorumluluk sahibi olmak, muhafazasını talep etmek” gibi manaları içermektedir.²⁵⁷

Takva sahipleriyle ilgili Allah şöyle buyurmuştur. *الم ذَلِكَ الْكِتَابُ لَا رَيْبَ فِيهِ هُدًى لِّلْمُتَّقِينَ الَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِالْغَيْبِ وَيُقِيمُونَ الصَّلَاةَ وَمِمَّا رَزَقْنَاهُمْ يُنْفِقُونَ وَالَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِمَا أُنزِلَ إِلَيْكَ وَمَا أُنزِلَ مِن*

²⁵⁴ İbni Manzûr, *Lisânu l-Arab*, C. II, s. 283.

²⁵⁵ Soyalan, *Elmalılı Tefsirinde Kur’ânî Terimler ve Deyimler*, s. 312.

²⁵⁶ Kurtubî, *el-Câmi’ li Ahkâmi l-Kur’ân*, C. I, s. 407.

²⁵⁷ Hatice Şahin, *Kur’ân’da ‘Takva’ Kavramı*, Etüt Yayınları, Samsun 2011, s. 23.

müttakîler (sakınanlar ve arınmak isteyenler) için bir yol göstericidir. Onlar gayba inanırlar, namaz kılarlar, kendilerine verdiğimiz mallardan Allah yolunda harcarlar. Yine onlar, sana indirilene ve senden önce indirilene iman ederler, ahiret gününe de kesinkes inanırlar.”²⁵⁸

Allah’a ortak koşmamak, büyük günahlardan sakınmak ve şeriata aykırı olan hareketlerden kaçınmak ancak bu Kur’ân’la olur. Peki Kur’ân bütün insanlara beyan için indirilmiş olmasına rağmen müttakî kullara tahsis edilmesindeki hikmet nedir? Bu sorunun cevabı şu şekildedir. Müttakîlere has kılınmasındaki sebep Allah’ın bu âyetinden istifade edip amel edenler onlar oldukları içindir. Allah bu âyetin ardından müttakîlerin vasıflarını şu şekilde sıralamıştır: “Gayba iman ederler. Bunlar Hz. Peygamber’in sahabesi ve onların yolundan gidenlerdir. Gayba imandan sonra müttakîlerin şu özelliğini açıklamıştır. Sana indirilene ve senden önce indirilene iman ederler. Bundan asla şüphe duymazlar. İşte bu şekilde davranış sergileyenler müttakîlerdir.”²⁵⁹

Taberî, bu âyetleri Kur’ân’ın sadece takva sahipleri için hidayet kaynağı olduğu şeklinde tefsir etmiştir. Âyetleri tefsir ederken soru ile başlamıştır: “Şayet şöyle bir soru sorulsa “Kur’ân, sadece takva sahipleri için mi bir nurdur yoksa müminlere de doğru yolu gösterir mi? Ona cevaben denilir ki “Evet, Kur’ân, onun vasıflandırdığı gibidir. Şayet o, takva sahibi olmayanlar için de bir nur olsa ve mümin olmayanlara da doğru yolu gösterecek olsaydı Allah onu, “Takva sahiplerine doğru yolu göstermeye tahsis etmiş olmazdı. Tüm uyarılanlar için böyle olduğunu beyan ederdi. Doğrusu Kur’ân, takva sahiplerine doğru yolu gösteren, müminlerin kalplerinde olan hastalıkları tedavi eden bir kitaptır. Kendisini yalanlayanların kulaklarında bir ağırlık, inkâr edenlerin gözlerini örten bir körlük, kâfirlere karşı Allah’ın kesin delilidir. Mümin, onunla doğru yolu bulur. Kâfir de onunla susturur.”²⁶⁰

Tabatabaî (ö.1212/1797), Bakara sûresinin ilk âyetlerini diğer tefsircilerden biraz farklı yorumlamıştır. O, müttakîlerden maksadın müminler olduğundan bahsetmiş ve ardından şu şekilde açıklama yapmıştır. “Takva, müminlerin herhangi bir sınıfının özelliği ya da özel niteliği değildir. Bunu derken iman derecelerinden

²⁵⁸ Bakara, 2/1-4.

²⁵⁹ Ebu’l-Leys Semerkandî, *Tefsîru’l-Kur’ân*, Mehmet Karadeniz (thk.), C. I, Özgü Yayınları, İstanbul 1993, ss. 62-63.

²⁶⁰ Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, C. I, ss. 235-254.

birini kastediyorum. Yani takva ihsan, ihlas ve huşû gibi bir iman makamı değildir. Aksine takva, imanın tüm makamlarını kapsayan genel bir niteliktir. İman gerçekleşme aşamasına girer girmez, takva belirginleşmeye başlar. Bunun kanıtı ise şudur. Allah değişik niteliği ve aşamaları bulunan mümin gruplardan birini özellikle takva ile nitelendiriyor olmasıdır.”²⁶¹

Allah, başka bir âyette ise müttakileri sevdiğine dair şöyle buyurmaktadır: **إِلَّا الَّذِينَ عَاهَدْتُمْ مِنَ الْمُشْرِكِينَ ثُمَّ لَمْ يَنْفُصُواكُمْ شَيْئًا وَلَا يُمِيزُوا بَيْنَ يَدَيْهِمْ إِلَىٰ مُدَّتِهِمْ إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُتَّقِينَ** “Ancak kendileriyle anlaşma yaptığımız müşriklerden (anlaşma şartlarına uyan) hiçbir şeyi size eksik bırakmayan ve sizin aleyhinize herhangi bir kimseye arka çıkmayanlar (bu hükmün) dışındadır. Onların anlaşmalarını, süreleri bitinceye kadar tamamlayınız. Allah (haksızlıktan) sakınanları sever.”²⁶²

Allah bu âyette anlaşmalara uymayı kendinden korkmaya ve kötülükten sakınanları sevmesine bağlıyor. Böylece bu durumu söze bağlılığı kendisine yönelik bir ibadet ve muhabbetini kazandıracak bir “sakınma” olarak kabul ediyor. İşte İslâm ahlâkının temel dayanağı da budur.²⁶³

Takva sahibi kişiler her zaman verdikleri sözlerin arkasında durmalıdır. Bu şekilde davranış sergileyenler için karşı tarafın farklı bir dine mensup olması, dini inançlarının olmaması ya da münafik olması fark etmez. Takva sahibi olmak bunu gerektirir. **فَمَا اسْتَقَامُوا لَكُمْ فَاسْتَقِيمُوا لَهُمْ إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُتَّقِينَ** “Onlar size dürüst davrandıkları müddetçe siz de onlara dürüst davranın. Çünkü Allah (ahdi bozmaktan) sakınanları sever.”²⁶⁴ Allah bu âyette de açıkça beyan etmiştir. Âyetin ilk kısmında Allah müşrikleri zemmediyor. Zira onlar Allah’ın birliğini ve O’nun resûl’ünü inkâr etmiş ve yaptıkları anlaşmaya sadık kalmamışlardır. Âyetin devamında ise Allah, anlaşmaya sadık kalanları ve sözleşmelerini bozmaktan sakınanları sevdiğini bildirmektedir.²⁶⁵

Sonuç olarak Allah’ın sevdiği kişiler ile ilgili olarak şunu söyleyebiliriz. Allah sevgisi, kişinin sosyal hayatında sevgi ve muhabbetin yerleşmesi açısından önemlidir. Allah, sevdiği insan tiplerini açıklarken insanlar arasında sevgi ve muhabbetin yerleşmesini ve yayılmasını istemektedir. Bu sevgi ve muhabbetten

²⁶¹ Muhammed Hüseyin Tabatabaî, *el-Mizan fi Tefsir’il-Kur’ân*, Vahdettin İnce (thk.), C. I, Kevser Yayıncılık, İstanbul 2001, s. 90.

²⁶² Tevbe, 9/4.

²⁶³ Seyyid Kutub, *fi Zılâli’l-Kur’ân*, C. VII, s. 182.

²⁶⁴ Tevbe, 9/7.

²⁶⁵ Semerkandî, *Tefsîru’l-Kur’ân*, C. III, s. 55.

kastedilen içi boş bir sevgi değil, söylem ile eylemin uyum içinde olduğu sevgi ve muhabbetir.

2.3. Allah'ın Sevmediği Kişilerin Özellikleri

Allah sevdiği kişilerin vasıflarını bildirdiği gibi sevmediği kişilerin özelliklerini de bildirmiştir. Allah, sevmediği kişileri açıklayarak Müslümanın hayatının hangi yönde olması gerektiğini belirtmiş, kullarının sevmediği davranışları yapmaması içinde sevgi ve muhabbetinden mahrum olacağı konusunda onları uyarmıştır. Ayrıca kullarının böyle bir mahrumiyet yaşamamaları adına onlara caydırıcı cezalar vereceğini de buyurmuştur. Allah'ın sevmediği kişileri “haddi aşanlar ve israf edenler, fesatçılar, inkârcılar, kibirliler, hainler ve zalimler” olarak sıralayabiliriz.

2.3.1. Haddi Aşanlar ve İsrif Edenler

حَدُّ sınır koymak, menetmek, vazgeçirmek, iki şeyin birbirine karışmaması için arasına konan engel ve sınır, aşama ve derece demektir. Kur'ân'da dokuz âyette “hudûdullah” (Allah'ın sınırları) tabiri geçmektedir. Hudûdullah; Allah'ın insanlar için koyduğu kural ve yasalar, hüküm ve tavsiyeler, emir ve yasaklar, farzlar, helal ve haramlardır.²⁶⁶

Kur'ân'da Allah'ın sınırlarının korunması ve onların çiğnenmemesi istenmiş bu sınırları koruyanlar övülmüş ve bu konuda taşkınlık yapanları ise sevmediği açıkça belirtilmiştir. يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَحْرَمُوا طَيِّبَاتِ مَا أَحَلَّ اللَّهُ لَكُمْ وَلَا تَعْتَدُوا إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ الْمُعْتَدِينَ “Ey inananlar Allah'ın size helal ve temiz kıldıklarını haram kılmayın hududu da aşmayın doğrusu Allah aşırı gidenleri sevmez.”²⁶⁷ Bu âyetin tefsirinde haddi aşarak Allah'ın haram kıldıklarını helal kılmayınız ibaresi ile buradaki iki nehiy her iki yolu kapsamaktadır. Yani sizin için helal olan bir şeyi haram kılmayınız. Ruhsata kadar götürerek haram olanı da helal kılmayınız. Bu açıklamayı Hasan-ı Basri yapmaktadır.²⁶⁸

“Size karşı savaş سَبِيلِ اللَّهِ الَّذِينَ يُقَاتِلُونَكُمْ وَلَا تَعْتَدُوا إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ الْمُعْتَدِينَ

²⁶⁶ İsmail Karagöz, vd., *Dini Kavramlar Sözlüğü*, s. 266.

²⁶⁷ Maide, 5/87.

²⁶⁸ Kurtubî, *el-Câmi 'li Ahkâmi 'l-Kur'ân*, C. VI, s. 349.

kaçanları sevmez.”²⁶⁹ Müslümanlarla müşrikler arasında yapılan savaşlarda, Müslümanlar genellikle taarruz değil savunma savaşı yapıyorlardı. Müslümanlar henüz Medine’ye göç etmeden önce ilâhî buyruk gereği savaşmaktan alıkonulmuşlardı. Bunun sebebi İslam’la yeni tanışmış olan sahabîleri; sabırlı olmaya, emre itaat etmeye, izin çıkmasını beklemeye alıştırmaktır. Zira Araplar Cahiliyye döneminde çok heyecanlı insanlardı. Hz. Peygamber savaş çağrısında bulunsaydı. Hemen karşılık verecekler ve bu konuda sabırsız davranacaklardı. Oysaki üzerlerine büyük bir görev yüklenmişti. Onlar yıkan değil yapan taraf olmak zorundaydılar.

Bu görev söz konusu eğilimlerin dizginlenmesi gerektiğini bildirmektedir. Bu davranışlar ilerisi için planlar hazırlayan ve önlemlerine uyulması gereken bir liderlik mekanizmasına boyun eğmelerini, hatta herhangi bir savaş çağrısına karşılık hemen heyecana kapılmaya müsait olan kişilere ters düşse bile kendilerini disipline etmeleri gerektiğini vurgulamaktadır.²⁷⁰ Nitekim Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur. “Düşmanla karşılaşmayı temenni etmeyin. Karşılaştığınız zaman da sabır ve sebat gösterin!”²⁷¹ Hz. Peygamber’in hadislerinden ve diğer ayetlerden de anlıyoruz ki bir Müslüman için önemli olan hiçbir şekilde aşırılığa gitmemesidir.

“أَدْعُوا رَبَّكُمْ تَضَرُّعًا وَخُفْيَةً إِنَّهُ لَا يُحِبُّ الْمُعْتَدِينَ” “Rabbimize yalvara yakara ve gizlice dua edin. Bilesiniz ki O, haddi aşanları sevmez.”²⁷² Bu âyet, salih ve temiz bir nefsi ona en uygun olacak şekilde dua etmeye yönlendiriyor. Bağırıp çağırmaktan ziyade gizli ve içtenlikle olan bir yakarıştan bahsediyor. Şüphesiz ki dua kul ile yaratan arasındaki irtibatı sağlayan en etkili iletişim araçlarından biridir. Kur’ân kalplerin yakarışını ve nefislerin reaksiyonunu dikkate alır. Bu yüzdendir ki bağırıp çağırarak dua edip aşırılığa gitmeye gerek yoktur. Çünkü Allah, aşırılığa gidenleri sevmez.

“Rabbimize yalvara yalvara gizlice dua edin” yani kişi Allah’a dua ederken alenen ya da gösteriş yaparak değil de O’na itaat edip boyun eğerek gizlice ve ihlasla dua etmelidir. Ayrıca Allah’a sesini duyurmaya çalışarak bağırmaya gerek duymadan, azabından korkup sevabını umarak dua etmelidir.²⁷³

²⁶⁹ Bakara, 2/190.

²⁷⁰ Seyyid Kutub, *fi Zılâli’l-Kur’ân*, C. I, s. 398.

²⁷¹ Buhârî, Cihad, 112; Müslim, Cihad, 20.

²⁷² Â’raf, 7/55.

²⁷³ Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, C. X, ss. 247-248.

İbn Kesir (ö.774/1373), bu âyeti şu şekilde tefsir etmiştir. “Allah’ım Senden cennet nimetlerini ve benzerini istiyorum. Cehennem zincirlerinden ve kelepçelerinden ise sana sığınıyorum.” demesi gibi Allah’a dua ederken peygamberlerin hakkı olan şeyleri istemeyeceğini, kişinin Hz. Peygamber’in bu duasını yapması gerektiğini bildirmiştir.²⁷⁴

Had kavramı, fıkıh terimi olarak da kullanılır. Bu bağlamda fıkıhta hırsız, eşkiya, yol kesen, zina eden ve içki içen kimselere uygulanan had cezaları vardır. Fıkıhta uygulanan bu cezalar toplumda hiç kimsenin sınırını aşmaması ve insanların huzurlu bir ortamda yaşaması için konulan kurallardır. Bunları aşan kimse Allah’ın koyduğu sınırları aştığı için Allah’tan uzaklaşmış olmaktadır.

Bir diğer konumuz olan israf kavramı ise sözlükte “aşırı gitmek, gafil ve cahil olmak, yanılmak” gibi manalara gelmektedir, dini bir kavram olarak “insanın sahip olduğu nimetleri gereksiz ve aşırı tüketmesi” demektir. İslâm, insanoğlunun yeme içme ve harcama konusunda her zaman dengeli davranmasını istemiştir.²⁷⁵

Allah israf edenleri sevmediğini şu âyette belirtmiştir: يَا بَنِي آدَمَ خُذُوا زِينَتَكُمْ عِندَ كُلِّ مَسْجِدٍ وَكُلُوا وَاشْرَبُوا وَلَا تُسْرِفُوا إِنَّهُ لَا يُحِبُّ الْمُسْرِفِينَ “Ey Âdemoğulları! Her mescide gidişinizde temiz ve güzel elbiselerinizi giyiniz! Yiyiniz, içiniz fakat israf etmeyiniz! Çünkü Allah israf edenleri sevmez.”²⁷⁶ İbn Abbas, şöyle rivâyet etmiştir. “Sende israf ve kibir bulunmadıkça istediğini yiyebilir ve istediğini giyebilirsin.” Ali b. Hüseyin b. Vâkıd (ö.68/687-88) da şöyle demiştir: Allah, tıp ilmini yarım âyette toplamıştır. “Yiyin, için israf etmeyin” demiştir. “Çünkü Allah israf edenleri sevmez” bir başka ifadeyle yaptıklarından razı olmaz demiştir.²⁷⁷

İslâm, israf etmeyi kerih gördüğü gibi elini sımsıkı tutup cimri olmayı da hoş görmemiştir. Allah şöyle buyurmuştur. وَلَا تَجْعَلْ يَدَكَ مَغْلُولَةً إِلَىٰ عُنُقِكَ وَلَا تَبْسُطْهَا كُلَّ الْبَسْطِ فَتَقْعُدَ مَلُومًا مَّحْسُورًا “Elini boynuna bağlayıp cimri kesilme! Büsbütün de açık tutumsuz olma! Yoksa pişman olur açıkta kalırsın.”²⁷⁸ Allah, mümin kullarına nasıl harcama yapmaları gerektiğini şu âyetle bildirmiştir. وَالَّذِينَ إِذَا أَنْفَقُوا لَمْ يُسْرِفُوا وَلَمْ يَقْتُرُوا وَكَانَ بَيْنَ ذَلِكَ قَوَامًا “(O kullar), harcadıklarında ne israf ne de cimrilik ederler; ikisi arasında orta bir yol tutarlar.”²⁷⁹ Hz. Peygamber’e de aynı şekilde davranmasını emretmiştir. Bir

²⁷⁴ İbn Kesir, *Muhtasar Kur’ân-ı Kerim Tefsiri*, C. IV, s. 416.

²⁷⁵ İsmail Karagöz, vd., *Dini Kavramlar Sözlüğü*, s. 328.

²⁷⁶ A’râf, 7/31.

²⁷⁷ Beydavî, *Envâru’t-Tenzîl ve Esrâru’t-Te’vîl*, C. II, s. 227.

²⁷⁸ İsrâ, 17/29.

²⁷⁹ Furkân, 25/67.

başka deyişle “gerek sıla-ı rahim gerekse hayır yolları hususunda hem kendine hem de ehline darlık vermek suretiyle fazla harcama yapmadan infaktan geri durma. Elini açılmaktan men edilmiş yumulu bir el gibi yapma ya da elinde hiçbir şey kalmayacak şekilde aşırı derecede harcama yapma.”

Sözün neticesi şudur: Hukema ahlakla ilgili eserlerde şöyle yazmaktadırlar. Her insan için ifrat ve tefrit olmak üzere iki uç söz konusudur ki bu ikisi de kınanmaktadır. Cimrilik vermemede eli sıkı olma da ifrattır. Tebzir, büsbütün vermek saçıp savurmak da infakta ifrattır ki her ikisi de mezmûm ve kınanmıştır. Asıl üstün huy, adil ve orta olandır.²⁸⁰ Allah, “Böylece sizi, vasat (örnek, mutedil) bir ümmet yapmışızdır.”²⁸¹ buyurmuştur.

2.3.2. Fesatçılar

Fesad, “bir şey önceden düzgün, düzenli ve yararlı iken sonradan bu nitelikleri kaybedip değişmesi, bozulması, çürümesi, bir kimsenin itidal ve doğruluktan sapması, zulüm, karışıklık, kuraklık ve kıtlık” manalarına gelmektedir. Kavram, hem kâinattaki ilahî iradeye uygun olan düzen denge ve kuralların bozulmasını hem de fert ve toplumda Allah’ın istediği nizamın, düzenin bozulmasını ifade eder.²⁸²

Allah’ın yeryüzünde bozgunculuk yapanları sevmediği açıkça belirtilmiştir. وَإِذَا تَوَلَّى سَعَى فِي الْأَرْضِ لِيُفْسِدَ فِيهَا وَيُهْلِكَ الْحَرْثَ وَالنَّسْلَ وَاللَّهُ لَا يُحِبُّ الْفُسَادَ “Dünya hayatına dair konuşması senin hoşuna giden, pek azılı düşman iken kalbinde olana Allah’ı şahit tutan, iş başına geçince bozgunculuk yapmaya ekin ve nesli yok etmeğe çabalayan insanlar vardır. Allah bozgunculuğu sevmez.”²⁸³ Bu âyetin şu olay üzerine nâzil olduğu söylenmektedir. Annes b. Şurayk adında bir kişi Hz. Peygamber’e geldi. Hz. Peygamber, ona İslâm hakkında bilgiler verdi. O da Müslüman olduğunu açıkladı. Hz. Peygamber, buna çok şaşırınca Annes b. Şurayk şöyle dedi. “Allah (c.c.)’ı şahit tutarak O benim doğru söylediğimi biliyor. Ben gerçekten Müslüman oldum” Fakat Hz. Peygamber’in yanından ayrılınca Sakiflilere gece pusu kurdu, ekinlerini yaktı ve davarlarını kırdı. Bu durum üzerine âyet nâzil oldu.²⁸⁴

Yeryüzünde fesatlık yapanlarla ilgili Kârûn’un hayatına da bakmak gerekmektedir. Zira o, hazineleriyle övünen ve bununla insanlara büyüklük taslayan

²⁸⁰ Râzî, *Mefâtihu’l-Ğayb*, C. XIV, ss. 459-460.

²⁸¹ Bakara, 2/143.

²⁸² İsmail Karagöz, vd., *Dini Kavramlar Sözlüğü*, s. 178.

²⁸³ Bakara, 2/205.

²⁸⁴ Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, C. II, s. 189.

biriydi. Üstelik yeryüzünde bozgunculuk yapıyordu. Kârûn ile ilgili olarak Allah şöyle buyurmuştur. *وَابْتَغِ فِيمَا آتَاكَ اللَّهُ الدَّارَ الْآخِرَةَ وَلَا تَنْسَ نَصِيبَكَ مِنَ الدُّنْيَا وَأَحْسِنْ كَمَا أَحْسَنَ اللَّهُ إِلَيْكَ*. Allah'ın sana verdiğinden (O'nun yolunda harcayarak) âhiret yurdunu iste; ama dünyadan da nasibini unutma. Allah sana ihsan ettiği gibi sen de (insanlara) iyilik et. Yeryüzünde bozgunculuğu arzulama. Şüphesiz ki Allah, bozguncuları sevmez.”²⁸⁵ Kârûn'un kavmi onu şu şekilde uyarıyordu. “Yeryüzünde bozgunculuk isteme.” Bir başka ifadeyle azgınlaşarak insanlara zulmetme, bozgunculuk yapma! Allah'ın gözetimini ve ahiret yurdunu hesaba katmaksızın malını harcayıp azgınlaşma.²⁸⁶ Çünkü Allah bozgunculuk yapanları sevmez. Kavminin uyarılarına karşı Karun'un cevabı şu olmuştu. “Bu servet ancak bende ki mevcut bilgi sayesinde bana verildi.”²⁸⁷ “Ben sizin söylediklerinize muhtaç değilim. Zira Allah, benim bu mala layık olduğumu bildiği için benim bilgim sayesinde ve bu malı toplama şeklimdeki tecrübem sayesinde dolayısıyla ben bu mala ehil olduğum için bana verdi.”²⁸⁸

Kur'an'da Yahudilerle ilgili âyetlere baktığımızda onların yeryüzünde bozgunculuk yaptığını dair âyetler olduğunu görmekteyiz. *وَقَالَتِ الْيَهُودُ يَدُ اللَّهِ مَغْلُولَةٌ غُلَّتْ أَيْدِيهِمْ وَلُعِنُوا بِمَا قَالُوا بَلْ يَدَاهُ مَبْسُوطَتَانِ يُنفِقُ كَيْفَ يَشَاءُ وَلَيَزِيدَنَّ كَثِيرًا مِنْهُمْ مَا أَنْزَلَ إِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ طُغْيَانًا وَكُفْرًا وَالَّذِينَ بَيْنَهُمُ الْعَدَاوَةُ وَالْبَغْضَاءُ إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ كُلَّمَا أَوْقَدُوا نَارًا لِلْحَرْبِ أَطْفَأَهَا اللَّهُ وَيَسْعَوْنَ فِي الْأَرْضِ فَسَادًا وَاللَّهُ لَا يُحِبُّ الْمُفْسِدِينَ* “Yahudiler, Allah'ın eli bağıdır (sıktır), dediler. Hay dedikleri yüzünden elleri bağlanası ve lânet olasılar! Bilakis, Allah'ın elleri açıktır, dilediği gibi verir. Andolsun ki sana Rabbinden indirilen, onlardan çoğunun azgınlığını ve küfrünü arttırır. Aralarına, kıyamete kadar (sürecek) düşmanlık ve kin soktuk. Ne zaman savaş için bir ateş yakmışlarsa (fitneyi uyandırmışlarsa) Allah onu söndürmüştür. Onlar yeryüzünde bozgunculuğa koşarlar; Allah ise bozguncuları sevmez.”²⁸⁹

Yahudiler, Allah hakkında yanlış düşüncelere sahipti. Onlardan, Allah yolunda bir harcama yapılması istendiğinde şöyle diyorlardı. “Allah fakir biz zenginiz. Allah'ın eli sıkıdır.” Onların bu tarzda birçok söylemi vardı. Allah onların bu söylemlerine bu âyetle cevap vermiş. Onları yeryüzünde bozgunculuk yapmaması konusunda uyarmıştır.

²⁸⁵ Kasas, 28/77.

²⁸⁶ Seyyid Kutub, *fi Zilâli'l-Kur'an*, C. II, s. 299.

²⁸⁷ Kasas, 28/78.

²⁸⁸ Vehbe Zuhaylî, *Tefsirü'l-Münir*, C. X, s. 451.

²⁸⁹ Mâide, 5/64.

Kur’ân’ın geneline baktığımızda fesatlıkla ilgili âyetler; yeryüzünde bozgunculuk yapmaya çalışanlar, ekini ve nesli helak ederken ahlâkî olmayan davranışlar sergileyenler, insanlar arasında fitne çıkaranlar, toplumu yanlış yönlendirenlerden bahsetmektedir. Âyetlerin devamında ise Allah fesatları sevmediğini bildirmektedir.

Son olarak bir fıkıh terimi olarak fesat, bir ibadet veya hukuki işlemin, vasıf ve şartlarındaki eksiklik ve bozukluk sebebiyle hükümsüz olması demektir. Bir ibadet veya hukukî işlem, kendisinde bulunması gereken rükün ve şartları ihtiva etmesi halinde sahihtir. İşlem rükün veya kurucu unsurlarından birisinin yok olması halinde bâtıl; rükün ve unsurları tamam olduğu halde şartlarının eksik olması halinde ise fâsit olur.²⁹⁰

2.3.3. İnkârcılar

Bir şeyi örtmek, perdelemek, gizlemek, uzak durmak ve nimete nankörlük etmek anlamındaki “كَفَرَ” kökünden türeyen kâfir, sözlükte bir şeyi örten gizleyen, nimete ve iyiliğe karşı nankörlük eden demektir.²⁹¹ Bu sebeple gündüzü örtüp gizlediği için geceye, kılıcı örttüğü için kınına, tohumu toprağa gömdüğü için çiftçiye kâfir denmiştir. “كَمَثَلِ غَيْثٍ أَعْجَبَ الْكُفَّارَ نَبَاتُهُ” “Tıpkı bir yağmur gibidir ki bitirdiği ziraatçıların hoşuna gider.”²⁹² Ebû Mes’ûd (ö.401/1010-11), buradaki “الْكُفَّارَ/örtücüler” kelimesiyle çiftçilerin kastedildiğini söylemiştir. el-Ezherî de kavramla ilgili şöyle bir açıklama yapmıştır. “Arapların, serptiği tohumu yerdeki toprak ile kapattığı için ekiciye kâfir ismini itlak etmişlerdir.”²⁹³ Elmalılı, bu ayette “الْكُفَّارَ” kelimesine örtenler manasını verip ardından şöyle devam etmektedir. Üstü kapatılan otların bitmesi hayvanat ve dolaylı olarak çiftçilerin hoşuna gider. Ancak küffar kelimesinin seçilmesi bilinen tevriyeden uzak değildir. Ahirete inanmayan hayvani bir hayat olduğuna işaret için kullanılmış olabilir.²⁹⁴

Terim olarak ise Hz. Peygamber’i ve onun Allah’tan getirdiği kesinlikle sabit olan şeyleri yalanlayan, tevâtür yoluyla bize ulaşmış hükümlerden birini ya da birkaçını inkâr eden kişiye denir. Küfür, genel olarak Allah’ın kutsallığına halel getirmektir. Küfür, bir puta tapmak ya da dinin olmazsa olmaz kurallarını, inançlarını

²⁹⁰ İsmail Karagöz, vd., *Dini Kavramlar Sözlüğü*, s. 178.

²⁹¹ İsfahânî, *Müfredât*, s. 1283.

²⁹² Hadîd, 57/20.

²⁹³ Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, C. XXI, s. 321.

²⁹⁴ Elmalılı, *Hak Dini Kur’ân Dili*, C. VII, s. 433.

inkâr etmektir. Kûfür, aslında yaratılış sisteminde mevcut her şeyi inkâr etmektir²⁹⁵. Kûfür, fitratına aykırı davranmaktır.

Kur'ân'da birçok âyet kûfür ve nankörlüğün kötülüğünden bahsetmektedir. “Gerçek kendilerine geldiğinde “doğrusu bu bir büyüdür.” Biz bunu inkâr ediyoruz dediler.”²⁹⁶ Bu âyetin tefsirini Beydâvî şu şekilde yapmıştır: “Ateşi artırdılar; şirklerine Hakk'a inadı ve onu hafife almayı eklediler. Kur'ân'a sihir dediler, onu inkâr ettiler ve hor gördüler.”²⁹⁷ Aslında bu âyete baktığımızda kişinin Allah'ı inkâr etmesi fitratında yazılanı inkâr etmesidir. Her insan İslâm fitratı üzere doğmuştur. Dolayısıyla Allah'ı inkâr etmek fitratı inkâr etmektir.

Kâfirin, kâfir olarak nitelendirilmesinin sebebi kalbinin Allah'a imana kapalı olmasından dolayıdır. Kûfür imanın zıddıdır, nimeti inkâr etmek ise şükretmenin zıddıdır. Allah, varlığını inkâr eden kişileri sevmediğini şu âyette bildirmiştir. **قُلْ أَطِيعُوا اللَّهَ وَالرَّسُولَ فَإِنْ تَوَلَّوْا فَإِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ الْكَافِرِينَ** “De ki Allah'a ve Peygamber'e itaat edin eğer yüz çevirirlerse bilsinler ki Allah kafirleri sevmez.”²⁹⁸ Abdullah İbn Übeyy “Muhammed kendine itaati, Allah'a itaat gibi görüyor ve Hristiyanların İsa'yı sevdiği gibi bizim de kendisini sevmemizi emrediyor” dedi. Ardından bu âyet nâzil olmuştur. Sözün özü ise şöyledir: “Münafıklar Muhammed Hristiyanların Hz. İsa hakkında söylediklerinin aynısını kendisi için söylüyor diyerek insanların akıllarında bir şüphe uyandırınca” bu âyet nâzil olmuştur. Peygambere uymaktan kasıt Allah'ın emirlerine uymaktır. Âyetin devamında eğer onlar yüz çevirirlerse onlar için Allah'ın sevgisi asla söz konusu olamaz. Zira Allah, itaat edenleri sevmiş ve methetmiştir. İnkâr edenleri ise hor ve hakir olmaya müstehak kılmıştır.²⁹⁹

Allah'ın sevdiği kişilere baktığımızda karakterlerin birbirleriyle yakından ilişkili olduğunu görmekteyiz. Bu durum sevmediği kişiler içinde geçerlidir. Mesela kûfür ile fasık aynı ayette geçmektedir. “Andolsun ki sana apaçık âyetler indirdik. (Ey Muhammed!) Onları ancak fasıklar inkâr eder.”³⁰⁰ Allah'ın ayetlerini inkâr edenler hüsrân ehli olan fasıklardır. Bunlardan birisi olan Malik b Sayf, “Vallahi,

²⁹⁵ İsmail Karagöz, vd., *Dini Kavramlar Sözlüğü*, s. 357.

²⁹⁶ Zührûf, 43/30.

²⁹⁷ Beydâvî, *Envâru't-Tenzil ve Esrâru't-Te'vil*, C. IV, s. 599.

²⁹⁸ Âl-i İmrân, 3/32.

²⁹⁹ Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, C. VI, s. 262.

³⁰⁰ Bakara, 2/99.

Muhammed'e iman etmemiz için bizim kitabımızda bizden ahd ve misak alınmamıştır.” diye inkâr etmiştir.³⁰¹

Son olarak şunu söyleyebiliriz. Nankörlük edip Allah'ın dininin yayılması konusunda engel koyanların salih amellerinin boşa çıkacağı, tam tersi davranış sergileyenlerin bir başka ifadeyle Allah'a inanıp salih ameller işleyenler için ise altından ırmaklar akan cennetler vad edilmiştir. “İnkâr edenlerin ve Allah yolundan alıkoyanların işlerini Allah boşa çıkarmıştır. İman edip yararlı işler yapanların, Rableri tarafından hak olarak Peygamber'e indirilene inananların günahlarını Allah örtmüş ve hallerini düzeltmiştir. Bunun sebebi, inkâr edenlerin bâtıla uymaları, inananların da Rablerinden gelen hakka uymuş olmalarıdır. İşte böylece Allah, insanlara kendilerinden misallerini anlatır.”³⁰² Allah, bu âyetlerle dinine yardım edenlerin günahlarını bağışladığının müjdesini vermiştir.

2.3.4. Kibirliler

Sözlükte “büyüklük ve büyüklenme” anlamına gelen kibir; bir ahlâkî terim olarak kendini büyük görme, büyüklenme, başkalarını küçük görme demektir. Kur'ân'da tekebbür ve istikbar kelimeleri kibir anlamında kullanılmıştır.³⁰³ Ayrıca “İstikbar” kelimesi küfürde büyük ve önder olanlar için kullanılmaktadır.³⁰⁴ Muhtal ve fehur kelimeleri de kibirli olmayı ifade eden kelimelerdendir. Muhtal “şaşkın salına salına yürüyen ve hayallerinin esiri olmuş kibirli kimse” demektir. Araplar bu yüzden ata “hayl” demişlerdir. Yani bir kişinin muhtal kibirli olmasının sebebi yürürken kasılarak yürümesinden dolayıdır. Fehur kelimesi ise “çok övünen kimse” anlamına gelmektedir. Bu iki sıfat yani çok övünmek ve böbürlenmek mala ve mevkiye düşkünlüğün ve onları aşırı sevmenin ayrılmaz gereklerinden görülmüştür.³⁰⁵

Kibir, Allah tarafından yasaklanmış ve Kur'ân'da kibirli kimseleri Allah'ın sevmediği belirtilmiştir. إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ مَنْ كَانَ مُخْتَالًا فَخُورًا “Doğrusu Allah böbürleneni ve küstahça davrananları sevmez.”³⁰⁶ Kurtubî, bu âyeti şöyle tefsir etmiştir. “Allah'ın bu buyruğu, “onlardan razı olmaz” demektir. Şâni yüce Allah onları sevmeyeceğini,

³⁰¹ Elmalılı, *Hak Dini Kur'ân Dili*, C. I, s. 363.

³⁰² Muhammed, 47/1-3.

³⁰³ İsmail Karagöz, vd, *Dini Kavramlar Sözlüğü*, s. 380.

³⁰⁴ Mukatil bin Süleyman el-Belhi, *el-Eşbah ve'n-Nezâir fî Kur'ân'il-Kerim*, M. Beşir Eryarsoy (thk.), İşaret Yayınları, İstanbul 2004, s. 434.

³⁰⁵ Tabatabaî, *el-Mîzan fî Tefsîr-il-Kur'ân*, C. IV, s. 511.

³⁰⁶ Nisâ, 4/36.

onlardan razı olmayacağını belirtmektedir. Yani bu gibi kişiler üzerinde Allah'ın nimetlerinin etkileri görülmez. Bu da bir nevi tehdittir. Âyette geçen “muhtal” kelimesi kibirli kimse demektir. “Fahr” kelimesi ise yükselip kabarmak, başkalarına karşı haddini aşmak demektir. Bu niteliklerde olan kimse etrafındakilere karşı büyüklük taslayıp yardıma muhtaç olanlara karşı iyilik yapmayı engellediği için kerih görülmüştür.”³⁰⁷

Kur’ân’da Allah kibirlenenlerle ilgili şöyle buyurmaktadır: *لَا جَرَمَ أَنَّ اللَّهَ يَعْلَمُ مَا يُسْرُونَ وَمَا يُعْلِنُونَ إِنَّهُ لَا يُحِبُّ الْمُسْتَكْبِرِينَ* “Onların gizlediklerini de açığa vurduklarını da Allah’ın bildiğinden şüphe yoktur. O büyüklük taslayanları sevmez.”³⁰⁸ Büyüklük taslayan kalbin ikna olması gerçekten güçtür. Zira kendilerini büyük görerek ve kibirlenerek gizli ve açık her türlü davranış sergileyenleri Allah sevmediğini bildirmiştir.³⁰⁹ Allah, “Bana kulluk etmeyi büyüklüklerine yediremeyenler hor ve hakir olarak cehenneme gireceklerdir.”³¹⁰ buyurmuş ve bu âyette de büyüklük taslayanları asla sevmediğini bildirmiştir.³¹¹

Kibirli kimse, toplum tarafından da sevilmeyen kimsedir. Nitekim böyle bir kimse toplumda farklı sınıfsal grupları ortaya çıkarmış ve müminler arasındaki kardeşliği zedelemiştir. Kibirlenen kimse de diğerlerine karşı kendini üstün görme hasleti var olduğu için Allah (c.c.) tarafından da sevilmediği bildirilmiştir. Bununla ilgili âyet şöyledir: “Muhakkak ki Allah yanında en değerli olanınız, O’ndan en çok korkanınızdır.”³¹² Hz. Peygamber’den ise şöyle bir hadis nakledilmiştir. “Allah sizin ne dış görünüşünüze ne de mallarınıza bakar. O, sizin kalplerinize ve işlerinize bakar.”³¹³

Allah, kendisiyle övünenlerle ilgili ise şöyle buyurmuştur: *وَلَا تُصَعِّرْ خَدَّكَ لِلنَّاسِ وَلَا* “Küçümseyerek insanlardan yüz çevirme ve yeryüzünde böbürlenerek yürüme. Zira Allah, kendini beğenmiş övünüp duran kimseleri asla sevmez.”³¹⁴ Bu ayette geçen *مَرَحًا* (Merahan) kelimesini Seyyid Kutub şu şekilde açıklamıştır: “Bu bir yürüme şeklidir. Başkalarına önem vermeden kasıla

³⁰⁷ Kurtubî, *el-Câmi’li Ahkami’l-Kur’ân*, C. V, s. 202.

³⁰⁸ Nahl 16/23

³⁰⁹ Seyyid Kutub, *fi Zilâli’l-Kur’ân*, C. IX, s. 179.

³¹⁰ Mümin, 40/60.

³¹¹ İbn Kesir, *Muhtasar Kur’ân-ı Kerim Tefsiri*, C. IX, s. 4487.

³¹² Hucurât, 49/13.

³¹³ Muslim, Birr, 33; İbn Mâce, Zühd, 9.

³¹⁴ Lokmân, 31/18.

kasıla böbürlenerek yürüyenler için bu kelime kullanılır. Bu tarz yürüyüş hem Allah hem de insanlar tarafından kötü görülen bir davranıştır. Aslına baktığımızda bu durumu hastalıklı bir ruhun dışa yansımalarıdır.”³¹⁵ Neseî, ise şu şekilde açıklamıştır: “Yeryüzünde böbürlenerek yürüme” yani kibirli bir şekilde yürüme demektir. Ya da mastarı hâl makamında getirmiştir. O vakit anlam, kibirli olarak yürüme, şeklinde olur. Ya da taşkınlık ve kibir içinde yürüme olur. “Allah kibirlenenleri sevmez” yani uzun uzun hayat hikayelerini anlatan kişileri sevmez demektir.³¹⁶

Bazı kişiler elinde olmayan dünya malı için üzülp kahrolurlar. Allah, bu konuyla ilgili kulunu ümitsizliğe düşmemesi konusunda uyarmıştır. لَكَيْلًا تَأْسُؤًا عَلَى مَا فَاتَكُمْ وَلَا تَفْرَحُوا بِمَا آتَاكُمْ وَاللَّهُ لَا يُحِبُّ كُلَّ مُخْتَالٍ فَخُورٍ “Allah, (bunu) elinizden çıkana üzülmeyesiniz ve Allah’ın size verdiği nimetlerle şımarmayasınız diye açıklamaktadır. Çünkü Allah, kendini beğenip böbürlenmiş kimseleri sevmez.”³¹⁷ Allah bu âyetle ilgili muradı üzülmeyi ya da şımarmayı mutlak manada yasaklamaktır. Daha iyi anlamak için mana şöyle olabilir. “Sizi, kendinizi helak edecek bir şekilde üzülmekten sakının, elinizden kaçan fırsatlardan elde edeceğiniz, mükâfat ve karların hesabını yapmayın. Keza sizi şımartıp azgınlaştıracak şekilde olan aşırı sevinç ve şımarıklıklara da düşmeyin.” Âyetin devamında gelen “Allah böbürlenenenleri sevmez” ifadesi bunun delilidir. Kişinin iyice şımarıp böbürlendiği bir sevinç Allah katında kınanmıştır. Allah’ın nimetlerine sevinip şükretmek ise kerih görülmemiştir. İkrime (ö.105/723) ve İbn Abbas’dan şöyle bir rivâyet aktarılmıştır. “Sevinmeyen veya mahzunluk duymayan hiç kimse olmaz. Ama siz yine de musibet halinde sabır, nimet ve sevinç halinde ise şükür ile donanın.” Bu âyeti müfessirler benzer şekilde tefsir etmişlerdir.³¹⁸

Kadı Abdul Cebbar (ö.415/1025), bu âyetle ilgili şöyle bir açıklama yapmıştır: “Allah, kulların fiillerinden murad eden olmadığı hususunda istidlalde bulunmuştur.” Buna Ehli Sünnet âlimleri şu şekilde cevap vermiştir. “Sevme ile irade etme farklıdır. Sevme, özel bir irade etmedir. Sevme, mükâfat verme iradesidir. Dolayısıyla bu iradenin olmadığını söylemek, mutlak manada irade olmadığı manasına gelmez.”³¹⁹

³¹⁵ Seyyid Kutub, *fî Zılâli'l-Kur’ân*, C. II, s. 474.

³¹⁶ Neseî, *Medâriku't-Tenzil ve Hakaiku't-Te’vil*, C. IX, s. 270.

³¹⁷ Hadîd, 57/23.

³¹⁸ Elmalılı, *Hak Dini Kur’ân Dili*, C. VII, s. 435.

³¹⁹ Râzî, *Mefâtihi'l-Ğayb*, C. XXI, s. 330.

Allah'ın kaderine inanan bir kimse elindekileri kaçırdığı için asla üzülmaz. Çünkü bilir ki Allah, hakkında bir hayır dilediyse bunun önüne kimse geçemez. Aynı şekilde şer dilediyse de bunun önüne kimse geçemez. Bu tamamen Allah'ın elindedir. Bunun için elinde olanlar için böbürlenip kibirlenmek yerine bunun Allah'ın bir nimeti olduğunu bilerek şükürünü eda etmelidir.

Hz. Peygamber, büyüklenenlerle ilgili olarak şöyle buyurmuştur. “Kalbinde hardal tanesi kadar kibir olan kişi cennete giremez.”³²⁰ Bu hadisten maksat süslenmek ve Allah'ın verdiği nimeti kibirlenerek insanlara göstermek değildir. Hakkı yemek, büyüklenmek onları küçük görmektir.

Allah'ın zatı veya mucizelerinin ululuğu da bazen “كَبِرَ” kökünden gelen kelimelerle ifade edilir. يَا أَيُّهَا الْمَدِينَةُ فَاذْذُرِي رَبَّكَ فَكَبِرَ. “Ey örtüsüne bürünen kalk da uyar! Rabbinin adını yücelt!”³²¹ Bu ayette geçen “فَكَبِرَ” kelimesi onun büyüklüğünü an O'nu yücelt demektir.³²² Ayette geçen “فَكَبِرَ” kelimesini Elmalılı şu şekilde açıklamıştır: “Büyüklik yalnızca O'nun şanıdır ve O'nun yanında her şeyin küçük ve değersiz olduğunu kalben tanıdığım gibi söz ve fiillerinle de anlat, ilan et.”³²³

Kur'an'da büyüklenmek anlamında bir de “uluvv” (عُلُوًّا) kelimesi vardır. Kelime “imana tenezzül etmemek, kibirlenmek kafa tutmak, fesat çıkarmak, Rabbine isyan ile kendini heder etmek” gibi anlamlara gelmektedir.³²⁴ وَجَدُوا بِهَا وَاسْتَيْقَنَتْهَا أَنفُسُهُمْ. “Vicdanları (Musa'ya verilen âyetlerimizin) doğruluğuna kanaat getirdiği halde, sırf zulüm ve böbürlenme yüzünden onları inkar ettiler.”³²⁵ ظُلْمًا وَعُلُوًّا “zulüm ve kibir ile...” ifadesini Razî şu şekilde açıklamıştır: “Âyet ve mucizelerin apaçık Allah katından olduğuna kanaat getirdikten sonra yine aynı şekilde apaçık bir sihir olarak isimlendirmek suretiyle büyüklenen kimsenin zulmünden daha çirkin hangi zulüm vardır?” Ayrıca âyette geçen “uluvv” kelimesi büyüklenerek Hz. Musa'nın getirdiğinden yüz çevirmek manasındadır.³²⁶ Tıpkı şu âyette olduğu gibi “Kibirlerine yediremediler, onlar mükebbir ve müstebit adamlardı.”³²⁷

Kur'an'da kibirlenenlerin yerinin doğrudan cehennem olduğunu bildirilmiştir. “Cehennem kapılarından girin, orada ebedî kalacaksınız. Kibirlenenlerin yeri ne

³²⁰ Müslim, İman, 147.

³²¹ Müddessir, 74/1-3.

³²² Arslan, Kur'an'da “Hubb” Sevgi Kavramı, s. 74.

³²³ Elmalılı, Hak Dini Kur'an Dili, C. VIII, s. 416.

³²⁴ Soyalan, Elmalılı Tefsirinde Kur'ânî Terimler ve Deyimler, s. 335.

³²⁵ Neml, 27/14.

³²⁶ Râzî, Mefâtihu'l-Ğayb, C. XVII, s. 407.

³²⁷ Müminûn, 23/48.

kötüdür.”³²⁸ Başka bir âyette ise “O halde içinde ebedî kalmak üzere cehennemın kapılarından girin. Kibirlenenlerin yeri ne kötümüş!”³²⁹

Sonuç olarak Allah, böbürlenip kibirlenenleri muhabbetin mahrum bırakacağını ve bu tarz davranış sergileyenleri sevmeyeceğini her defasında kullarına uyarı mahiyetinde âyetleriyle bildirmiştir.

2.3.5. Hainler

Hain, kendine verilen emanete ihanet eden, nimeti inkâr eden ve nankörlük eden kimsedir. Böyle davranış sergileyenlerde Allah’ın sevmediği kişiler grubuna girmektedir. Allah, şöyle buyurmuştur. يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَخُونُوا اللَّهَ وَالرَّسُولَ وَتَخُونُوا أَمَانَاتِكُمْ وَأَنْتُمْ تَعْلَمُونَ “Ey iman edenler! Allah’a ve Peygamber’e hainlik etmeyin; (sonra) bile bile kendi emanetlerinize hainlik etmiş olursunuz.”³³⁰

Allah bir âyette müminler ile kâfirlerden birlikte bahsetmekte ve müminler için şöyle söylemektedir: Muhakkak ki müminlerin savunulması gerekmektedir. Çünkü onlar zulme uğramış, saldırgan ve şımarmayan kimselerdir. Kâfirler ise onlar inkar ettikleri ve müminlere düşmanca tavır sergiledikleri için kesinlikle yardımsız kalacaklardır. Bununla ilgili âyet ise şu şekildedir. إِنَّ اللَّهَ يُدَافِعُ عَنِ الَّذِينَ آمَنُوا إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ “Allah, iman edenleri korur. Şu da muhakkak ki Allah, hain ve nankör olan herkesi sevgisinden mahrum eder.”³³¹ Âyette geçen “havvan” kelimesi hıyanetten fa’al veznindedir, bu vezinden olunca mana şu şekilde olur. “Kim Allah’tan başkasının adını anar ve putlara kurban keserse o çok haindir.”³³²

Hz. Peygamber, hainliği münafıkların sıfatlarından saymış ve şöyle buyurmuştur. “Münafığın alameti üçtür. “Konuştuğunda yalan söyler. Söz verdiğinde sözünden döner. Kendisine bir şey emanet edildiğinde ise emanete ihanet eder.”³³³

Kur’ân’da Allah’ın hainleri sevmediğine dair birçok âyet bulunmaktadır. Biz sadece birkaç tane örnek vereceğiz. İlk olarak Allah’a inanmamakla O’na verdiği ahbine sadık kalmamakla ilgili ihanettir. “Allah, iman edenleri korur. Şu da

³²⁸ Mümin, 40/76.

³²⁹ Nahl, 16/29.

³³⁰ Enfâl, 8/27.

³³¹ Hac, 22/38.

³³² İmam Ebu’l-Ferec Cemalüddin Abdurrahman Ali İbn Muhammed Cevzi, *Zadü’l Mesir fi İlmi’t Tefsir*, Abdülvehhab Öztürk (thk.), C. IV, Kahraman Yayınları, İstanbul 2009, s. 295.

³³³ Buhârî, İman, 24.

muhakkak ki Allah, hain ve nankör olan herkesi sevgisinden mahrum eder.”³³⁴ Bu ihanet şu şekilde gerçekleşir. Kişi Allah’ın nimetlerine karşı ihanet eder ya da Allah’ın emir ve nehiyelerine ihanet eder. Allah’a inanıp Resûl’üne itaat konusunda ihanet eder.

Allah’a ihanet, ihanetlerin en büyüğüdür. Çünkü Allah ile kulları arasında ilâhî bir anlaşma yapılmasına rağmen kul bunu unutmuş ya da bu anlaşmaya ihanet etmiştir. Allah, kullarına dünyada belli bir süre kalacağını bildirmiş ve ardından insanların bellerinden zürriyetlerini alıp şöyle sormuştur. “Ben sizin Rabbiniz değil miyim?” Kullar da “Elbette! sen bizim Rabbimizsin bizlerde senin kullarınız.”³³⁵ demiştir. Bu diyalog İslâmi terminolojide Allah ile kulları arasında geçen “ilâhî anlaşma” olarak adlandırılmaktadır. Bu “ilâhî anlaşma” bir tür temsildir, örneklemedir. Bu zaviyeden baktığımızda mana şu şekilde olmaktadır. “Yüce Allah onlara Rab olduğunu vahdaniyetine dair tüm delilleri ortaya koyup göstermiştir. Onlara verdiği akılları da bu deliller çerçevesinde buna tanık kılmıştır. Bunun sayesinde kullar doğru olan yol ile yanlış yolu ayırt eder olmuşlardır. Sanki bu şekilde yapmakla onları kendi kendileri üzerine tanık getirmiş ve ardından onlara: “Ben sizin Rabbiniz değil miyim?” diye sormuştur. Bu soru karşısında sanki onlar da şu şekilde cevap vermişlerdir. “Elbette! Sen bizim Rabbimizsin. Biz bu konuda kendi adımıza tanık bulunuyoruz ve Senin vahdaniyetini, tek ilah olduğunu kabul ediyoruz.”³³⁶ Bu anlaşmaya uyacağımıza dair söz veriyoruz demektir. Dolayısıyla kul bu anlaşmaya ihanet ettiği vakit ihanetlerin en büyüğünü yapmış olmaktadır.

İkinci hainlik şekli ise kişinin herhangi bir anlaşmaya ihanet etmesidir. **وَأَمَّا تَخَافَنَّ** (Antlaşma yaptığın) bir kavmin hainlik yapmasından korkarsan, sen de (onlarla yaptığın ahdi) aynı şekilde bozduğunu kendilerine bildir. Çünkü Allah, hâinleri sevmez.”³³⁷ Bu âyetteki anlaşmadan maksadın ülkeler ve milletler arasındaki anlaşmadır. “Şayet anlaştığımız bir kavmin anlaşmayı bozmasından korkuyorsanız onlara aynı şekilde cevap verebilirsiniz. Onlara anlaşmayı bozduğunuzu söyleyin. O kavim, aranızdaki anlaşmanın devam ettiğini biliyorsa sakın onlara saldırmayın. Şayet böyle bir şey yaparsanız bu onlara en büyük ihanet olur. Elbette Allah ihanet edenleri sevmez. O

³³⁴ Hac, 22/38.

³³⁵ A'râf, 7/172.

³³⁶ Neseî, *Medâriku't-Tenzil ve Hakâiku't-Te'vil*, C. IV, ss. 334-335.

³³⁷ Enfâl, 8/58.

halde sakın senden anlaşmayı bozduğunu gizlemek ya da hilekarlık sadır olmasın!”³³⁸ Râzi’de bu âyeti benzer şekilde tefsir etmiş ve şu eklemeyi yapmıştır: “Allah, peygamberlerine ahdi bozan kimselere karşı kendisinin de en sert ve acımasız bir biçimde ahdi bozmasını ve ahde vefa etmeme hususunda her türlü şeyden de en titiz bir biçimde uzak kalmasını emretmiştir.”³³⁹

Son olarak kişinin kendisine ihanet etmesidir ki bununla ilgili âyet şu şekildedir. “وَلَا تُجَادِلْ عَنِ الَّذِينَ يَخْتَانُونَ أَنفُسَهُمْ إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ مَن كَانَ خَوَّانًا أَتِيمًا” “Kendilerine hıyânet edenleri savunma; çünkü Allah hâinliği meslek edinmiş günahkârları sevmez.”³⁴⁰ Bu âyet şöyle bir olay üzerine nâzil olmuştur. Ensar’ın Beni Zafer kabilesinden olan ve isminin Te’ame olduğu rivayet edilen bir adam yine Ensar’dan olan başka birinin zırhını çalmış ve bir Yahudi’nin evine gizlenmişti. Bu hırsızlıkla ilgili soruşturma başlatılınca zırhın sahibi meseleyi Hz. Peygamber’e götürdü ve Te’ame’den şüphelendiğini söyledi. Fakat Te’ame kabilesiyle iş birliği yaparak suçlu Yahudi’nin üzerine yıktılar. Ve şöyle dediler “Hakkın düşmanı olan, Allah ve Resûl’üne inanmayan bir Yahudi’nin sözüne güvenilmez. Oysa biz Müslümanız ve güvenilir kişileriz, o halde bizim sözüme inanılmalı.” İşte bu âyetle bir taraftan kendi kabilelerinden suçlu olan kişinin suçunu gizlemeye çalışan Müslümanlar, kavmiyetçilikleri sebebiyle sert bir şekilde uyarılıyor, diğer taraftan bütün Müslümanlara kavmiyet ve kabile endişelerinin adaleti engellememesi gerektiği öğretiliyor. Bir kimsenin, haksız olduğu halde kendi grubundan bir kimseyi savunma, haklı olduğu halde karşı gruptan bir kimseyi suçlaması apaçık bir ihanettir.³⁴¹

Kişi, aslında başkalarına ihanet etmiş gibi görünse de, topluma ve Allah tarafından konulan ilahi sisteme ihanet etmiştir. Bir nevi kişinin kendini kandırması söz konusudur. Allah, bu şekilde davrananları sevmediğini bildirerek aslında onlara en büyük cezayı vermiş bulunmaktadır. Ahirette de onları kötü bir son beklemektedir.

2.3.6. Zalimler

Allah’ın sevmediği bir diğer grup ise zalimlerdir. “ظَلَمَ” kelimesi sözlükte “bir şeyi yerine koymamak ya da kendi yerinden başka bir yere koymak, haddi aşmak,

³³⁸ Zemahşerî, *el-Keşşaf*, C. I, s. 1116.

³³⁹ Râzi, *Mefâtihu’l-Gayb*, C. XI, s. 347.

³⁴⁰ Nisâ, 4/107.

³⁴¹ Ebu’l Al’â Mevdûdî, *Tefhimu’l-Kur’ân*, C. I, İnsan Yayınları, İstanbul 1996, s. 403.

doğru yoldan sapmak” gibi anlamlara gelmektedir.³⁴² Zulüm kelimesine, Isfehâni'nin “*Müfredât*” adlı eserinde de hemen hemen aynı anlam verilmiştir. Bir şeyi yerinden başka bir yere koymak, noksan yapmak ya da zaman ve mekanından saptırmaktır.³⁴³

Zulüm kavramı olumsuzluk manasında söylenen bütün kelimeleri içine almaktadır. Diğer bir ifadeyle şöyle söyleyebiliriz. Bir kişinin küçükten büyüğe kadar gerek Allah'a gerek kendisine gerek etrafındaki diğer insanlara karşı zamansız yersiz, uygunsuz, kötü, yanlış ne varsa bununla ilgili söz, fiil ve davranışların hepsini içine almaktadır.³⁴⁴

Kur'an'da Allah'ın zulmün çeşitlerinden bahsettiğini görmekteyiz. Zalimleri sevmediğine dair ise üç âyet bulunmaktadır. *إِنَّ يُمْسَسَكُمْ فَرَحٌ فَفَدَّ مَسَّ الْقَوْمِ فَرَحٌ مِثْلُهُ وَتِلْكَ الْآيَاتُ* “Eğer siz (Uhud'da) bir acıya uğradınızsa, (Bedir'de de düşmanınız olan) o kavim de benzer bir acıya uğramıştır. O günleri biz insanlar arasında döndürür dururuz (zaferi bazen bir topluma bazen öteki topluma nasip ederiz.) Ta ki Allah, iman edenleri ortaya çıkarsın ve aranızdan şahitler edinsin. Allah zâlimleri sevmez.”³⁴⁵ Başka âyette ise şöyle buyurmuştur. *وَجَزَاءُ سَيِّئَةٍ سَيِّئَةٌ مِثْلُهَا فَمَنْ عَفَا وَأَصْلَحَ فَأَجْرُهُ عَلَى اللَّهِ إِنَّهُ لَا يُحِبُّ الظَّالِمِينَ* “Bir kötülüğün cezası, ona denk bir kötülüktür. Kim bağışlar ve barışı sağlarsa, onun mükâfatı Allah'a aittir. Doğrusu O, zulmedenleri sevmez.”³⁴⁶ Neseî (ö.508/1115), bu âyeti şu şekilde açıklamıştır: “Bunlar zulme başlayan yahut intikam alırken haddi aşan kimselerdir.”³⁴⁷ İbn Kesir (ö.774/1373) de âyeti benzer şekilde tefsir etmiş ve şöyle eklemi yapmıştır: “Kim de zulme uğradıktan sonra intikamını alırsa işte onların aleyhine bir yol yoktur. Yani kendilerine zulmedenlerden intikam almalarından dolayı bir vebal yoktur.”³⁴⁸ Yalnız kötülüğe karşı zulümle haddi aşarak karşılık vermeyi Allah yasaklamıştır.³⁴⁹ Son olarak; *وَأَمَّا الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ فَيُوَفِّيهِمْ* “İman edip salih amel işleyenlere gelince, Allah onların mükâfatlarını eksiksiz verecektir. Allah zâlimleri sevmez.”³⁵⁰

³⁴² İbni Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, C. VIII, ss. 623-628.

³⁴³ İsfehâni, *Müfredât*, s. 315.

³⁴⁴ Şahin, *Kur'an'da 'Takva' Kavramı*, s. 309.

³⁴⁵ Âl-i İmrân, 3/140.

³⁴⁶ Şûrâ, 42/40.

³⁴⁷ Saîd Havva, *el-Esâs fi't-Tefsîr*, M. Beşir Eryarsoy (thk.), C. XIII, Şamil Yayınevi, İstanbul 1992, s. 345.

³⁴⁸ İbn Kesir, *Muhtasar Kur'an-ı Kerim Tefsiri* C. IX, s. 601.

³⁴⁹ İbn Kayyim el-Cevziyye, *Bedâi'u't-Tefsîr*, Harun Ögmüş ve Halil Aldemir (thk.), C. III, Polen Yayınları, İstanbul 2011, s. 607.

³⁵⁰ Âl-i İmrân, 3/57.

Bu âyetlerin bağlamına baktığımızda kulun zaferinin de mağlubiyetinin de sahibinin Allah olduğunu görmekteyiz. Böyle günleri kulları arasında döndürdüğünü Rabbimiz bildirmektedir. Allah, başka âyetlerde aşırılığa gideni sevmediğini bildirmektedir. Kötülüğün karşılığı misliyledir. Kim de bağışlarsa onun mükafatını da vereceğini bildirmektedir.

Kur’ân’da zulüm ve zulmün çeşitleri olduğundan bahsedilmiştir. Bununla ilgili birkaç âyet örnek verip konu sonlandırılacaktır. Şüphesiz ki ilk sırada kulun Allah’a ortak koşarak kendi nefesine zulmetmesi vardır. *وَإِذْ قَالَ لُقْمَانُ لِابْنِهِ وَهُوَ يَعِظُهُ يَا بُنَيَّ لَا تُشْرِكْ بِاللَّهِ إِنَّ الشِّرْكَ لَظُلْمٌ عَظِيمٌ* “Lokman, oğluna öğüt vererek: Yavrucuğum! Allah’a ortak koşma! Doğrusu şirk, büyük bir zulümdür, demişti.”³⁵¹ İbn Kesir: Allah’a şirk koşmak “Zulmün türlerinin en büyüğüdür.” demektedir. Neseî: “Çünkü şirk, bütün nimetlerin kendisinden geldiği zat ile hiçbir şekilde hiçbir nimeti bulunmayanları birbirine eşit kılmaktır.” şeklinde tefsir etmiştir.³⁵²

Zulmün çeşitlerinden biri de Allah’ın sınırlarını tanımamaktır. *تِلْكَ حُدُودُ اللَّهِ فَلَا تَعْتَدُوهَا وَمَنْ يَتَعَدَّ حُدُودَ اللَّهِ فَأُولَئِكَ هُمُ الظَّالِمُونَ* “...Bunlar Allah’ın yasalarıdır, onları bozmayın. Allah’ın yasalarını bozanlar ancak zâlimlerdir.”³⁵³ Bu âyetin ilk kısmında boşanmanın çeşitlerinden, kocanın karısına verdiği mehri ancak kadın izin verirse alabileceğinden bahsedilmiş, ardından bunlar Allah’ın yasalarıdır diye uyarıda bulunulmuş ve bu yasaları bozan kişiler ise zalim olarak adlandırılmıştır.

Allah’ın, peygamberi aracılığıyla indirdiği âyetlerinden yüz çevirmek. Allah’a ve Peygamber’ine inanmamak. *وَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنْ دُكِرَ بِآيَاتِ رَبِّهِ فَأَعْرَضَ عَنْهَا وَنَسِيَ مَا قَدَّمَتْ يَدَاؤُهُ* “Kendisine Rabbinin âyetleri hatırlatılıp da ona sırt çevirenden; kendi elleriyle yaptığını unutandan daha zâlim kim vardır...” Bu âyetin devamında, “Biz onların kalplerine ve kulaklarına ağırlık verdik sen onları hidayete çağırırsan da gelemeyecekler,”³⁵⁴ diyerek, yaptıklarına karşılık Allah’ın hidayetinden mahrum kalmışlardır.

İnsanların özel mülkündeki mallarına saldırmak ya da onları haksız yollarla yemek zulüm çeşitlerinden biridir. *يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَأْكُلُوا أَمْوَالَكُمْ بَيْنَكُمْ بِالْبَاطِلِ إِلَّا أَنْ تَكُونَ تِجَارَةً عَنْ تَرَاضٍ مِنْكُمْ وَلَا تَقْتُلُوا أَنْفُسَكُمْ إِنَّ اللَّهَ كَانَ بِكُمْ رَحِيمًا وَمَنْ يَفْعَلْ ذَلِكَ عُدْوَانًا وَظُلْمًا فَسَوْفَ نُصَلِّيهِ نَارًا وَكَانَ ذَلِكَ عَلَى اللَّهِ يَسِيرًا* “Ey iman edenler! Karşılıklı rızaya dayanan ticaret olması hali

³⁵¹ Lokmân, 31/13.

³⁵² Saîd Havva, *el-Esâs fi’l-Tefsîr*, C. XI, s. 263.

³⁵³ Bakara, 2/229.

³⁵⁴ Kehf, 18/57.

müstesna, mallarınızı, bâtil (haksız ve haram yollar) ile aranızda (alıp vererek) yemeyin. Ve kendinizi öldürmeyin. Şüphesiz Allah, sizi esirgeyecektir. Kim haddi aşarak ve zulmederek bunu (haram yemeyi veya öldürmeyi) yaparsa (bilsin ki) onu ateşe koyacağız; bu ise Allah'a çok kolaydır.”³⁵⁵

Bu başlık altında Allah'ın sevmediği kişilerden olan zâlimlerden bahsedildi. Kişinin kendine ve başkalarına zulmetmemesi gerektiği üzerinde duruldu. Ayrıca zâlim olarak adlandırılmamak için Allah'ın koymuş olduğu kurallara dikkat edilmesi gerektiği âyetler bağlamında açıklandı.

2.4. Muhabbet Kavramının Müteradifleri

İsimler bir tek anlamı ifade etmesi yönünden ikiye ayrılmaktadır. Birincisi sadece zat itibariyle aslına delalet eden isimlerdir ki bunlar eş anlamlı kelimeler olarak adlandırılmaktadırlar. Örneğin “hinte, kemh ve burr” kelimelerinin “buğday” manasında kullanılması gibi. Ya da isim, lakap ve yahut künye kelimelerinin herhangi bir övgü ya da yergi manası taşımadan aynı manayı ifade etmesi de bu kategoride ele alınmaktadır. İkinci olarak ise kelimelerin aynı zata değişik sıfatlarla delalet etmesidir. Örnek olarak ise Allah'ın isimleri, Nebi'sinin isimleri ve ahiret gününün isimleri verilmektedir. Böyle isimler zata delalet etmeleri yönünden eş anlamlı fakat sıfatlara delalet etmesi yönünden farklıdır. Rahman, Melik, Kadir sıfatları tek bir zata birçok sıfatla delalet etmektedir. Aynı şekilde Beşir, Nezir, Hz. Peygamber'i; cem günü, baas günü, teğabün günü gibi kelimeler ise ahireti gününü ifade etmek için kullanılmaktadır.³⁵⁶

“Muhabbet kavramı” da bu şekilde eş anlamları olan kelimelerdendir. Bir başka ifadeyle asıl itibariyle farklı olup mana yönünden aynı şeyi ifade eden kelimelerdendir. Bu durum, aynı manayı ifade edip farklı kavramların geçtiği âyetlerin bağlamına göre ele alınmaktadır. Bu başlıkta “Muhabbet” kavramıyla eş anlamlı olan kelimelerden birkaçı açıklanacaktır.

2.4.1. Meveddet

Sevmek, temenni etmek arzu etmek, dilemek anlamındaki meveddet kavramı “وَدَّ” kökünden türemiştir. Cevherî (ö.400/1009), “vidd, vüdd, vedd ve meveddet”

³⁵⁵ Nisâ, 4/29-30.

³⁵⁶ İbnu'l Kayyim el-Cevziyye, *Âşıklar Ravdatu'l-Muhibbîn*, s. 59.

kelimelerini kavramın mastarı olduğunu ifade etmektedir.³⁵⁷ Allah'ın doksan dokuz isminden biri olan “vedûd” mümin kullarını çok seven; onlara şefkat gösterip hoşnut olan; güzel amelleri sebebiyle onlardan razı olan; onlara ihsanda bulunan ve onları öven anlamının yanında Allah sevimye ya da dostluğu kazanılmaya layık tek varlık olan anlamını da içerir.³⁵⁸ Bununla beraber “vedûd” kelimesi için iki görüş ileri sürülmüştür. İlk olarak vedûd kelimesinin “vadd” manasında fail biçiminde geldiğini; ikinci olarak ise vedûd kelimesi “habib” çok sevilen manasında olduğu ileri sürülmüştür. Buharî (ö.256/870), *Sahîh*'inde bu manayı kabul etmiştir. Lakin birinci görüş daha baskındır.³⁵⁹ Çünkü vedûd ayetlerde Ğafûr ve Rahîm kelimeleriyle ile birlikte kullanılmıştır.³⁶⁰ “Meveddet” kelimesi, tertemiz samimi bir sevgi demektir. Bu kelime sevgide çokluğu, sevilene duyulan arzuyu ifade eder.³⁶¹

وَدُّ: kelimesi, herhangi bir şeyi sevmek, onun olmasını istemek anlamına gelir. Bu her iki anlamdan her biri için de kullanılır. Çünkü istemek de sevmek manasını içerir. İstemek sevilen şeyin gerçekleşmesini arzu etmektir. Bu anlamları dışında “vûd” kelimesinin her türlü iyiliğe vesile olan sevgi anlamı da vardır.³⁶² Sufilerin tanımında da “el-Vûd” kelimesi sevgide sebat etmektir.³⁶³

Mukatil b. Süleyman, “Meveddet” kelimesini şu şekillerde açıklamıştır.

1. Sevgi beslemek, sevmek anlamında muhabbet kavramında olduğu gibi akla gelen ilk anlamdır. Bu anlamıyla ilgili Kur'ân'da şöyle geçmektedir: “... Onlar için çok merhametli olan Allah, bir sevgi yaratacaktır.”³⁶⁴ “...Muhakkak ki Rabbim çok merhametlidir, (müminleri) çok sever.”³⁶⁵ “...Kendi içinizden eşler yaratıp aranızda sevgi ve merhamet peyda etmesi de O'nun varlığının delillerindendir...”³⁶⁶

2. Nasihat ve öğüt anlamında kullanılmıştır. Bu şekliyle geçen âyetler ise şu şekildedir: “...Günahı, düşmanlığı ve Hz. Peygamber'e karşı gelmeyi fısıldamayın. İyilik ve takvayı konuşun...”³⁶⁷ “Hayır! Andolsun iyilerin kitabı İlliyyûn'dadır.”³⁶⁸

³⁵⁷ İbnu'l Kayyim el-Cevziyye, *Âşıklar Ravdatu'l-Muhibbîn*, s. 52.

³⁵⁸ İsmail Karagöz, vd., *Dini Kavramlar Sözlüğü*, s. 687.

³⁵⁹ İbnu'l Kayyim el-Cevziyye, *Âşıklar Ravdatu'l-Muhibbîn*, s. 52.

³⁶⁰ Burûc, 85/14; Hûd, 11/96.

³⁶¹ İbni Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, C. III, s. 896.

³⁶² Isfehânî, *Müfredât*, s. 1143.

³⁶³ İbnu'l-Arabî, *el-Futûhâtu'l-Mekkiyye*, C. III, s. 236.

³⁶⁴ Meryem, 19/96.

³⁶⁵ Hûd, 11/90.

³⁶⁶ Rûm, 30/21.

³⁶⁷ Mücadele, 58/9.

³⁶⁸ Mütaffîfîn, 83/18.

Bu âyetlerde geçen “birr” kelimesini Mukatil b. Süleyman “meveddet” kelimesi bağlamında almış ve bu kelimeyi nasihat olarak yorumlamıştır.

3. Akrabalık bağı, yakınlık ve ilişki anlamında kullanılmıştır. Kur’ân’da şu şekilde geçmektedir. “Sevdiği şeylerden Allah yolunda harcamadıkça iyiye eremezsiniz...”³⁶⁹ Mukatil b. Süleyman bu âyeti yakın akrabalık olarak yorumlamıştır.³⁷⁰

Allah’ın, kullarına olan sevgisi; onları gözetmesidir. Rivâyet edildiğine göre Allah Hz. Musa’ya şöyle buyurmuştur: “Ne küçük olması sebebiyle küçükten ne de büyük olması sebebiyle büyükten gâfil olmadım. Şüphesiz ben çok sevenim ve şükre çok karşılık verdim.”³⁷¹ Bu rivâyet şu âyetle açıklandığında daha iyi anlaşılacaktır. ... فَسَوْفَ يَأْتِي اللَّهُ بِقَوْمٍ يُحِبُّهُمْ وَيُحِبُّونَهُ... “Allah’ın sevdiği ve onlarında kendisini sevdiği bir toplum getirecektir.”³⁷²

“وَدًّا” kelimesi Nûh sûresi 23. âyette put ismini için kullanılmıştır. Bu şekilde isimlendirilmesinin sebebi müşriklerin putlara aşırı derecede olan düşkünlüğü olarak yorumlanır. Bununla birlikte Allah ile onun arasında özel bir sevgiden dolayı bu ismi almıştır. Yine bu kelimenin kazık anlamı da vardır. Bağlanan nesnenin bağımlılığı sebebiyle ya da yerinde sabit kalmasından dolayı kelime muhabbet kavramının tarifi için kullanılmıştır.³⁷³

Soyut sevgiyi içeren “meveddet” kelimesi Kur’ân’da şu şekilde geçmektedir. “De ki: Ben bu tebliğime karşı sizden akrabalık sevgisinden başka bir şey istemiyorum.”³⁷⁴ Bu âyette “meveddet” kavramı hiçbir ücret olmadan, salt ve samimi bir sevgi anlamında kullanılmıştır.

2.4.2. Velâ

“İki ya da daha fazla şeyin aralarında kendilerinden olmayan herhangi bir şeyin bulunmayacağı şekilde husule gelmesi”³⁷⁵ “bir şeye çok yakın olmak, bir kimseyle yan yana bulunmak” gibi anlamlara gelen “vela” kavramı “وَلَى” kökünden türemiştir. Bu kavramla aynı kökten gelen kelimelerden bazılarının anlamları ise şöyledir. وَلَايَةٌ kelimesinin “destek olma, yardım isteme” anlamı وَلَايَةٌ kelimesinin “idareyi

³⁶⁹ Âl-i İmrân, 3/92.

³⁷⁰ Mukatil b. Süleyman el-Belhî, *el-Eşbâh ve’n-Nezâir fî Kur’ân’il-Kerim*, s. 309.

³⁷¹ Isfehânî, *Müfredât*, s. 998.

³⁷² Maide, 5/54.

³⁷³ Isfehânî, *Müfredât*, s. 999.

³⁷⁴ Şûrâ, 42/23.

³⁷⁵ Isfehânî, *Müfredât*, s. 1590.

üstlenmek” anlamı, مَوْلَاهُ kelimesinin ise “O’nun mevlası, kelimesi ve velisi” gibi anlamları vardır.³⁷⁶

Kur’ân’da kavram şu şekilde geçmektedir. اللَّهُ وَلِيُّ الَّذِينَ آمَنُوا “Allah iman edenlerin velisidir.”³⁷⁷ Kavram, bu anlamıyla farklı âyetlerde de geçmektedir.³⁷⁸ Mevlâ, kelimesi insanlar için kullanıldığında sevgi ve dostluğa dayalı bir ilişkiyi ifade eder. Bu ilişki, kimi zaman zorunlu kimi zamanda isteğe bağlıdır. Kölelik, efendilik, kardeşlik zorunlu ilişkiler bağlamında değerlendirilirken arkadaşlık ve sırdaşlık isteğe bağlı ilişkiler bağlamında ele alınır.³⁷⁹

Mukatil b. Süleyman “vela” kavramının müştakı olan “veli” kelimesini şu şekilde açıklamıştır: “Veli kelimesi ile ilahlar kastedilmiştir” “Kazandıkları da Allah’ı bırakıp edindikleri veliler de (ilahlar da) onlardan hiçbir şey def edemez.”³⁸⁰ Veli, şu âyette olduğu gibi asaba manasındadır: “Doğrusu ben arkamdan gelecek velilerden (yani asabe olan akrabalarım) korkuyorum.”³⁸¹ Veli lafzı ile kişiyi kölelikten kurtarmak anlaşılmaktadır.³⁸² “Eğer babalarını bilmiyorsanız, dinde kardeşleriniz ve mevalinizdirler (yani azad ettiğiniz Mevlalarınızdır).³⁸³

وَالْيَٰ وَ تَوَالِي kelimeleri iki şey arasında kendilerinden olmayan bir durumun ortaya çıkmasına denir. Bu yakınlık anlamına gelir. Yakınlık; mekan, soy, din ve dostluk dayanışma/yardımlaşma ve inanç sistemi açısından olabilir. وَا لِي ve مَوْ لِي formları da fail yani işi yapan olarak kullanılır. Aynı kelimeler mef’ul, eylemden etkilenen olarak kullanıldığında عَزَّ جَلَّ هُوَ وَلِيُّ اللَّهِ “O, Yüce Allah’ın velisidir” denir.³⁸⁴

اللَّهُ وَلِيُّ الَّذِينَ آمَنُوا يُخْرِجُهُمْ مِنَ الظُّلُمَاتِ إِلَى النُّورِ وَالَّذِينَ كَفَرُوا أُولِيَاءُ هُمُ الطَّاغُوتِ “Allah, inananların dostudur. Onları karanlıklardan aydınlığa çıkarır. İnkâr edenlere gelince, onların dostları tağuttur.”³⁸⁵ Bu âyette veli/evliyâ kelimesi fâil olarak kullanılmıştır.

³⁷⁶ Bekir Topaloğlu, “Veli”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, c. 43, İstanbul 2013, s. 24.

³⁷⁷ Bakara, 2/257.

³⁷⁸ A’râf, 7/196; Âl-i İmrân, 3/68; Muhammed, 47/11.

³⁷⁹ Arslan, *Kur’ân’da “Hubb” Sevgi Kavramı*, s. 11.

³⁸⁰ Câsiye, 45/10.

³⁸¹ Meryem, 19/5.

³⁸² Mukatil b. Süleyman el-Belhî, *el-Eşbâh ve’n-Nezâir fi Kur’ân’il-Kerim*, ss. 252-253.

³⁸³ Ahzâb, 33/5.

³⁸⁴ Isfehânî, *Müfredât*, s. 1028.

³⁸⁵ Bakara, 2/257.

“Veli,” Allah’ın isimlerinden biridir. Allah; yarattığı varlıkların ihtiyaçlarını karşılayan, onları koruyan, gözeten, seven ve onları idare eden anlamındadır.³⁸⁶

2.4.3. Ülfet

Sözlükte “alışmak birleşip kaynaşmak sevmek” anlamındaki “ألف/elf” kökünden türeyen ülfet insanların birbirine ilgi ve sevgi duymasını, destek olmasını sağlayan toplumsal uyum, birlik ve beraberliği güçlendiren kaynaşma ve birlikte yaşama eğilimini ifade eder.³⁸⁷ Sayısal değeri olan bin Arapça’da “ألف” kelimesi ile ifade edilir. Görüldüğü üzere sayısal ifade için aynı kökten gelen kelime kullanılmıştır. Bunun sebebi, bütün sayılar bu kelimedeki toplandığı içindir. Sayılar; birler, onlar, yüzler ve binler olarak gruplara ayrılırlar. Sayılar bin kelimesine ulaştığında bu sayıda toplanır. Bundan sonrası tekrardan ibarettir. Bütün sayıları topladığı için bin kelimesini ifade etmek üzere aynı kökten gelen kelime kullanılmıştır.³⁸⁸

Ülfet kavramının, “bir şeye ya da bir insana bağlanmak onu yabancı olarak görmemek” anlamı da vardır. “Ayrıca dağılık uçların toparlanması, bir şeyin kesintiye uğramadan sürekliliğinin yani takibiyetinin sağlanması” anlamına gelmektedir.³⁸⁹ Bu tanım, “ألف” kelimesiyle ifade edilir ki Kureyş sûresinde bu anlamıyla ifade edilmiştir.³⁹⁰

Tasavvufta, “samimi olmak, insanlarla ünsiyet etmek, iyi geçinmek herkesle anlaşmak” demektir. İnsan sosyal bir varlıktır ve toplum içinde hoşça geçinerek hayatını sürdürmelidir. Hz. Peygamber insanlardan kaçmamış, tam aksine onlarla beraber yaşamış, ayrıca mümin kişinin de böyle olmasını arzu etmiştir.³⁹¹

İslam dininde zekat verilmesi gereken kişiler arasında geçen “Müellefe-i Kulûb” tamlamasındaki “müellef” kelimesi “ألف” kökünden türemiştir. Mana itibarıyla “kalplerini İslâm’a ısındırmak” demektir. Bu kullanım şekli kavramın kelime anlamıyla uyumaktadır.

Ülfet, Allah’ın müminlerin kalbini birbirine ısındırmak ve yumuşatmak için onlara verdiği bir nimettir. Allah şöyle buyurmaktadır: *إِذْ كُنْتُمْ أَعْدَاءَ فَأَلَّفَ بَيْنَ قُلُوبِكُمْ* “Hani

³⁸⁶ Kemal Yavuz, vd., *Dini Terimler Sözlüğü*, C. II, İhlas Gazetecilik, İstanbul t.y., s. 290.

³⁸⁷ Mustafa Çağrı, “Ülfet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, c. 42, İstanbul 2012, s. 286.

³⁸⁸ İsfahânî, *Müfredât*, s. 82.

³⁸⁹ İbni Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, C. I, s. 180.

³⁹⁰ Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, C. VIII, s. 689.

³⁹¹ İsmail Karagöz, vd., *Dini Kavramlar Sözlüğü*, s. 670.

siz birbirinize düşman idiniz de kalplerinizi kaynaştırdı.”³⁹² Bu âyette Allah’ın dinine sarılıp tefrikadan kaçınmaya başlandıktan sonra Evs ve Hazreç kabilelerinin arasında Allah’ın ülfet yarattığına dair bir âyettir. Yine Enfâl sûresinin 63. âyetinde Hz. Peygamber’e hitaben “Dünyanın bütün servetini harcasaydın yine onların kalplerini birleştiremezdin.” buyrulmuştur. Bu ifadeyle de bu iki kabile arasındaki çatışmaya ve ardından Allah’ın kalplerine yerleştirdiği ülfete dikkat çekilmiştir.³⁹³ Kavram, kelime anlamı olarak muhabbetin anlamlarını desteklemesinin yanında, bu muhabbetin gerçekleşebilmesi için kaynaşma ve güven telkin etme ilkelerini gündeme taşıması bakımından önemlidir.

2.4.4. Şeğaf

Kur’ân’da geçen sevgi ve muhabbeti ifade eden kelimelerden biri de “şeğaf” kavramıdır. Bu kavram, “شَغَفَ” kökünden türemiştir. Kelime sözlük anlamı itibariyle “kalbin zarı ve sevginin kalbe işlemesi” anlamında kullanılmıştır. Bu anlamıyla Kur’ân’da Yusuf (a.s.) ile Züleyha kıssasında geçmektedir. Züleyha’nın Yusuf’a (a.s.) olan tutkulu aşkını ifade etmek için bu lafız kullanılmıştır. وَقَالَ نِسْوَةٌ فِي الْمَدِينَةِ امْرَأَةٌ الْعَزِيزِ تُرَاوِدُ فَتَاهَا عَنْ نَفْسِهِ قَدْ شَغَفَهَا حُبًّا إِنَّا لَنَرَاهَا فِي ضَلَالٍ مُّبِينٍ “Şehirdeki bazı kadınlar dediler ki Azizin karısı, delikanlısının nefsinden murat almak istiyormuş; sevgisi yüreğine işlemiş. Biz onu apaçık sapıklık içinde görüyoruz dediler.”³⁹⁴ Hasan-ı Basri âyette geçen “şağafe” kelimesini “şeafe” şeklinde okumuştur. İbn Abbas bu âyeti okuduktan sonra “onun sevgisi kalbin iç zarının altına kadar girdi” şeklinde açıklama yapmıştır. Kavramın kara sevda anlamı da vardır.³⁹⁵

Bu kelime “hubb” kavramıyla birlikte kullanıldığında “aşk ve muhabbet” yüreğine indi kalbinin zarını deldi, içini yaktı anlamına gelmektedir.³⁹⁶ Ebu Zeyd (ö.215/830), kelimeye “kalbini hastalandırdı” anlamı vermektedir. Kelime öznesi belirsiz olan şekliyle “şuife ve meş’uf” şeklinde de okunur.³⁹⁷ Tefsir kaynakları, genel itibariyle kelimeye aynı anlamı vermiş olsalar da aralarında farklı anlam verenler de vardır. İmam Şabî (ö.104/722), “şağaf” kelimesinin sevgiyi; “şaaf” kelimesinin ise buğzu ifade ettiğini belirtir.³⁹⁸ Bu iki kelime genel itibariyle bu

³⁹² Âl-i İmrân, 3/103.

³⁹³ Çağrı, “Ülfet”, c. 42, s. 286.

³⁹⁴ Yusuf, 12/30.

³⁹⁵ İbnu’l Kayyim el-Cevziyye, *Âşıklar Ravdatu’l-Muhibbîn*, s. 33.

³⁹⁶ Muhammed b. Ebi Bekr Râzî, *Muhtaru’s-Sihah*, Daru’l-Kalem, Beyrut 1980, s. 290.

³⁹⁷ İbnu’l Kayyim el-Cevziyye, *Âşıklar Ravdatu’l-Muhibbîn*, s. 33.

³⁹⁸ Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, C. XIII, s. 118.

şekilde tefsir edilmiştir. “şağaf” kelimesinin sevgiyi; “şaaş” kelimesinin ise deliliği ifade ettiğini belirtmişlerdir.³⁹⁹ Kavramın anlamına bakıldığında sevginin aşırı derece de olması anlaşılmaktadır.

2.4.5. Hullet

Muhabbet kavramının müteradiflerinden olan “hullet” kavramı, “خَلَلٌ” kökünden türemiştir. Sözlük anlamı itibariyle sevgide tekliği ve ortaklık kabul etmeyen bir sevgiyi ifade eder.⁴⁰⁰ “Halîl,” sevgisini mahubunda birleştiren ve bu sevgisi kalbinin her yerine yayılan samimi dost demektir. Hiçbir eksikliği olmayan sevgi anlamı da vardır.⁴⁰¹

Peygamberler tarihine baktığımızda Hz. İbrahim için Allah’ın dostu anlamında kullanılan “halîl” kelimesi de bu kökten türemiştir. “وَأَتَّخَذَ اللَّهُ إِبْرَاهِيمَ خَلِيلًا” “Allah İbrahim’i halîl (dost) edindi.”⁴⁰² Dostluk ancak kalbin sevgi ile dolmasıyla mümkündür. Hulletin en büyük özelliği Allah’ın seçtiği kişiler dışında hiç kimsenin o makama ulaşamamasıdır. Âlemde çok sayıda şehit ve siddik olmasına rağmen âyet ve hadislerde Allah’ın “halîl” olarak Hz. İbrahim’i seçtiği bildirilmektedir. Hz. Ebu Bekir bile makam olarak en yüksek seviyede olmasına rağmen Hz. Peygamber’e ortak olması uygun görülmemiştir. Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur. “Eğer insanlardan birini halîl (dost) edinecek olsaydım. Ebu Bekir’i dost edinirdim. Fakat sizin arkadaşınız Allah’ın dostudur.” buyurmuştur.⁴⁰³ Halîlden başka bir de habîb kelimesi vardır. Halîl daha özel, habîb ise daha geneldir. Hz. Peygamber herhangi bir halîlinin olmamasını belirtmesine rağmen eşlerinden Hz. Aişe için habîb, O’nun babası olan Hz. Ebu Bekir için ise halîl kelimesini kullanmıştır.⁴⁰⁴

“Hullet,” asla ortaklık kabul etmez bir merteye olduğu içindir ki Hz. İsmail babasının kalbinde yer edinince Allah, Hz. İbrahim’i oğlunu boğazlamakla imtihan etmiştir. Bundan muradı ise Hz. İsmail’i babasının kalbinden kesip atmaktır. Her ikisi de emre itaat etmiş ve teslim olanlardan olmuştur. Hz. İbrahim Allah’ın muhabbetini evlat sevgisinin önüne koymuş ve imtihanı kazananlardan olmuştur.⁴⁰⁵

³⁹⁹ Kurtubî, *el-Câmi’li Ahkâmî’l-Kur’ân*, C. IX, s. 267.

⁴⁰⁰ İbni Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, C. III, s. 896.

⁴⁰¹ Soyalan, *Elmalılı Tefsirinde Kur’ânî Terimler ve Deyimler sözlüğü*, s. 135.

⁴⁰² Nisa, 4/125.

⁴⁰³ Buharî, Feraiz, 8; Tirmizî, Menakıb, 15.

⁴⁰⁴ İbnu’l Kayyım el-Cevziyye, *Âşıklar Ravdatu’l-Muhibbîn*, s. 55.

⁴⁰⁵ İbnu’l Kayyım el-Cevziyye, *Âşıklar Ravdatu’l-Muhibbîn*, s. 53.

“Hullet” kavramının, muhabbet kavramının müteradifleri arasında olmasında “abdest alırken suyun saç sakal diplerine ve parmakların arasına iyice girmesi anlamının da etkisi vardır. تَخْلِيلٌ (tahlil) kelimesi, “sevgisi kalbe nüfuz etmiş olan, dostluğu içe sindirilen sevgili ve dost” anlamıyla uyum içerisindedir. Meralarda yetişen otlardan tatlı olana da “hulle” ismi verilmiştir. Dikenli olan ağaç da bu isimle anılır.⁴⁰⁶

Burada şöyle bir yorum yapılabilir. “Muhabbet” yolunda acı, tatlı ve dikenli yol bir aradadır. Dostluk ve muhabbete ulaşmak isteyen bu yolda her şeye katlanır. Bu dostluk âhirete yönelik olan bir dostluktur. Bu bağlamda Allah şöyle buyurmaktadır: “O gün müttakîler hariç olmak üzere, dostların kimi kimine düşmandır.”⁴⁰⁷

Dünyevî çıkarlara yönelik kurulan dostlukların âhirette hiçbir faydasının olmayacağını altı çizilmiştir. Bu konuyla ilgili Allah buyurmuştur: “Ey iman edenler! Kendisinde alışveriş dostluk ve kayırma bulunmayan gün (kıyamet) gelmeden önce, size verdiğimiz rızıktan hayır yolunda harcayın. Gerçekleri inkâr edenler elbette zalimlerdir.”⁴⁰⁸ Bu ayetten de anlıyoruz ki önemli olan kıyamet günündeki dostluktur.

2.4.6. Rahim

Merhamet etmek, acımak, esirgemek, affetmek, bağışlamak, nimet vermek, ikamet etmek ve kadının rahminden şikayet etmesi anlamlarındaki “رحم” kökünden türeyen “rahim” kelimesi sözlükte çok merhametli olan demektir.⁴⁰⁹ Sıfat-ı müşebbehe ya da mübalağa ile ism-i fâil olarak “rahman”dan sonra kullanılan ikinci bir sıfattır.⁴¹⁰ Rahmet kavramı, kapsayıcılık ve kuşatma anlamına gelmektedir.⁴¹¹ Allah’ın kullarına merhamet göstermesi, onları koruması da rahmet sıfatından gelmektedir. Bir şeye karşı yufka yürekli olmak, ona karşı duyarlı olmayı ve sevgi göstermeyi gerektirir. İşte bu anlamı itibariyle rahmet kavramı muhabbetin müteradifleri arasındadır.

⁴⁰⁶ İbni Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, C. III, s. 896.

⁴⁰⁷ Zuhuf, 43/67.

⁴⁰⁸ Bakara, 2/254.

⁴⁰⁹ İsmail Karagöz, vd., *Dini Kavramlar Sözlüğü*, s. 543.

⁴¹⁰ Soyalan, *Elmalılı Tefsirinde Kur’ânî Terimler ve Deyimler Sözlüğü*, s. 262.

⁴¹¹ Ebü'l-Feyz Muhammed el-Murtazâ b. Muhammed b. Abdirezzâk el-Bilgrâmi el-Hüseyni ez-Zebîdî, *Tâcü'l-Arûs*, C. XII, Daru'l-İlmiyye, Beyrut 1971, s. 90.

Rahmet kavramıyla neredeyse aynı anlama gelen “re’fe” kavramına ayrı başlık açmak yerine bu başlık altında ele almayı uygun gördük. “Yufka yüreklilik ve acıma” anlamına gelen “re’fe” kavramı “رُفْتُ” kökünden türemiştir. Re’fe aşırılık içerir. Daha şiddetli acıma ve yufka yürekliliğin adıdır. Daha iyi anlaşılması için şu şekilde açıklanabilir. Aşırı acımanın olduğu bir yerde karşı tarafın iyiliği için bile olsa hiçbir zarar ve kötülük yapılmasına imkân yoktur.⁴¹² Bazen karşı tarafa yapılan iyilik, dışarıdan bakıldığında ona zarar veriliyor gibi algılanabilir. Allah’ın sevdiği bir kulunu ikaz etmek olarak görülen rahmet tokadı aslında merhametin bazen iyilik için bile sert bir hal aldığını gösterir.⁴¹³

رَجَمَ : “Kadın rahmi/döl yatağı” anlamından yola çıkarak istiâre yoluyla akrabalar içinde aynı anlam kullanılmıştır. Çünkü akrabalarda aynı rahimden gelmektedir. Bu bağlılık sebebiyle birbirlerine karşı rahmet ve muhabbet duymak zorundadırlar. “Rahim” kelimesi Allah’ın sıfatlarından biridir. Sadece sıfat olarak kullanılır. Yani mevsufsuz tek başına kullanılmaz. Allah’ın diğer ismi olan ve genellikle rahim sıfatıyla kullanılan rahman kelimesi ise sıfatı galibe ve özel isim olmayıp Allah’tan başkası içinde kullanılır ve bu kullanımıyla fiil işlevi görür. Başında harfi tarif geldiğinde ise bilinen zat içindir.⁴¹⁴

رَحْمَةً : Rahmet edilene bir iyilik yapmayı gerektiren bir duyarlılıktır. Bu kelime bazen sadece “rikkat/duyarlılık” bazen de “rikkatten soyutlanmış duyarlılık” manasında kullanılmıştır. Örneğin: رَحْمَةُ اللَّهِ فُلَانًا “Allah falan kişiye rahmet etsin.” Bu kelime Allah’ın sıfatı olarak geldiğinde onunla rikkat incelik değil sadece ihsan kastedilir. Bu anlamda rivâyet edilmiştir. Rahmet, Allah’tan olursa nimet ve lütf, insanlardan gelirse incelik ve şefkattir.⁴¹⁵

2.4.7. Hanân

Muhabbet kavramının müteradiflerinden biri de “hanân” kavramıdır. Rahmet muhabbet, yumuşaklık ve ta’zîm gibi anlamlarının yanında “aşırı arzu, ruhun arzuya coşması, kalp yumuşaklığı” gibi anlamlara gelmektedir.⁴¹⁶ Kavram “حَنَّ” kökünden türeyip mastar kalıbındadır. “Hanân” kavramı, sadece ruhsal bir duygu olarak değil aynı zamanda “kişinin içindeki duygunun sesli olarak dışarı yansıtılması” anlamında

⁴¹² İbni Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, C. II, s. 567.

⁴¹³ Arslan, *Kur’ân’da “Hubb” Sevgi Kavramı*, s. 14.

⁴¹⁴ Soyalan, *Elmalılı Tefsirinde Kur’ânî Terimler ve Deyimler sözlüğü*, s. 262.

⁴¹⁵ Isfehânî, *Müfredât*, s. 420.

⁴¹⁶ İbni Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, C. II, s. 588.

da kullanılır. Ayrıca “devenin içindeki sevgiyi” ifade etmek içinde bu kelime kullanılır. Hanân kavramı sadece ruhsal bir duygu olmayıp aynı zamanda “ses” şeklinde dışa yansımaktır.⁴¹⁷

Kavram, Kur’ân’da Hz. Yahya için kullanılır. وَحَنَانًا مِنْ لَدُنَّا وَرِكَاءَ وَكَانَ تَقِيًّا “Tarafımızdan ona kalp yumuşaklığı ve temizlik de (verdik). O, çok sakınan bir kimse idi.”⁴¹⁸ Kavram sadece bu âyette geçmektedir. Kurtubî, âyetteki şekliyle rahmet, muhabbet ve şefkat şeklinde tefsir etmiş ve eserinde İbn Abbas’tan nakledilen bir rivâyeti aktarmıştır: “Hanân” kelimesi “ya Allah’ın rahmeti” ya da “Allah’ın insanları şirk ve küfürden kurtarmasıdır.” Ayrıca kavram “bereket ve rızık” anlamına da gelmektedir.⁴¹⁹ Razî ise “حَنَانٌ/Hanân” kelimesinin aslının “حَنِينٌ/Hanin” olduğunu belirtmiş ve “sevinçten veya ayrılıktan dolayı feryat etmek, inlemek” veya “bir kimsenin başka birine acıyarak şefkat göstermesi” anlamında kullanıldığını belirtmiştir.⁴²⁰

Arap edebiyatında da rahmet ve şefkat şeklinde kullanılmıştır. Ayrıca kişinin “hâneti (eşi)” anlamında da kullanımları vardır. Kavramın kullanıldığı tüm yerlerde kişinin kalbinde sonsuz bir sevgi ve muhabbet anlamındadır.⁴²¹

2.4.8. Alâka

“Bir şeye gönül verme, bağlanma ve nefret etme”⁴²² veya “bir kimseye sevgi ve aşk duyma” anlamlarında kullanılmaktadır. “Alâk” kelimesine “Alıka” da denmiştir. “Kalbi onun sevgisine tutuldu” manasındadır. Alâka olarak isimlendirilmesinin sebebi kalbin mahbuba bağının olmasındandır. “عَلَقَ” kökünden türeyen kavram Kur’ân’da 96. sûrenin adıdır ve başka âyetlerde de geçmektedir.⁴²³ Alak sûresinde ana rahmine sülük gibi yapışan; insanın yaratılış aşamalarından biri olan aşılınmış yumurtadan (embriyo) bahsedilmektedir. Bu yapışma kelimesinin manasına da yansır. Alâka kelimesi, “yapışma, ilgi, alaka, sevgilisine ayrılmamak üzere tutku ile bağlanma” gibi anlamlara gelmektedir.⁴²⁴

⁴¹⁷ Isfehânî, *Müfredât*, s. 259.

⁴¹⁸ Meryem, 19/13.

⁴¹⁹ Kurtubî, *el-Câmi’li Ahkâmî’l-Kur’ân*, C. XI, ss. 173-174.

⁴²⁰ Râzî, *Mefâtihu’l-Ğayb*, C. XI, s. 163.

⁴²¹ İbnu’l Kayyım el-Cevziyye, *Âşıklar Ravdatu’l-Muhibbîn*, s. 46.

⁴²² Süleyman Uludağ, “Alâka”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, c. 2, İstanbul 2003, s. 334.

⁴²³ Mü’min, 40/67; Mü’minûn, 23/17; Hac, 22/5.

⁴²⁴ İbnu’l Kayyım el-Cevziyye, *Âşıklar Ravdatu’l-Muhibbîn*, s. 31; Soyalan, *Elmalılı Tefsirinde Kur’ânî Terimler ve Deyimler Sözlüğü*, s. 51.

Bizim sülük dediğimiz varlığa Araplar “alak” adını vermişlerdir. Embriyo da tıpkı sülüğe benzemektedir. Sülük kişinin vücuduna yapışır onun kanını emer. Yapıştığı yerden yeterli miktarda kan emmeden ayrılmaz. Embriyoda ana rahmine yapışık biçimde durur. Bu rahim duvarına bağlılık doğuma kadar sürer. Fakat maddî olarak embriyonun bu bağlılığı doğumdan sonra da devam eder. Ana rahmindeyken maddî olan bu bağlılık doğumdan sonra manevî bir boyut kazanır. İşte bu manevî boyuta “muhabbet” denilmektedir.⁴²⁵

Elmalılı, yukarıda yaptığımız benzetmeyi teyit eder şekilde açıklamalar yapmıştır. Kavramın “Yapışıp ilişmek” manasına geldiğini beyan etmiş ve açıklamasına şöyle devam etmiştir. “Yapışkanlığından dolayı sülüğe ve kuyu makarasına, makaranın iliştilirip ipi geçirilen takıntısına “alak” denilir. Bütün bunlar manevî olan anlamıdır.⁴²⁶

Gönülden hissedilen ve sevgiyle ayrılamamak üzere bağlanılan sevgi için Allah şöyle buyurmuştur: “Üzerine düşüp uğraşsanız da kadınlar arasında âdil davranmaya güç yetiremezsiniz Bari birisine tamamen kapılıp da diğerini askıya gibi bırakmayın. Eğer arayı düzeltir, günahtan sakınırsanız Allah şüphesiz çok bağışlayıcı ve esirgeyicidir.”⁴²⁷ Zemahşerî, ayette geçen مُعَلَّقَةٌ (askıya alınmış) ifadesini şöyle açıklamıştır: “O, öyle bir kadındır ki ne kocalıdır. Ne de boşanmıştır.”⁴²⁸

2.4.9. Sabve

صَبْوَةٌ kavramı, muhabbetin müteradiflerinden olup sevginin aşırı derecede olmasını ve düşkünlük safhasına ulaşmış bir sevgiyi ifade etmek için kullanılmıştır. Çoğulu ise “sabaya”dır.⁴²⁹ Daha ziyade “aşk ve âşık olmak” manasında kullanılmaktadır. Gönülün sevgiliye odaklanmasıdır. Kur’ân’daki kullanımının ise meyil manasındadır.⁴³⁰ وَالْأَنْصَابُ مِنَ الْجَاهِلِينَ وَأَكُنْ مِنَ الْجَاهِلِينَ “...Onların tuzaklarını benden uzaklaştırmazsan onlara meyleder ve cahillerden olurum.”⁴³¹

Belirtildiği üzere kavramın Arapça’da birçok müteradifi vardır. Biz çalışmamızda konunun dışına çok fazla çıkmamak adına yukarıda açıkladığımız

⁴²⁵ Gezgin, *Kur’ân’da Sevgi*, s. 147.

⁴²⁶ Elmalılı, *Hak Dini Kur’ân Dili*, C. VIII, s. 5950.

⁴²⁷ Nisâ, 4/129.

⁴²⁸ Zemahşerî, *el-Keşşaf*, C. I, s. 288.

⁴²⁹ İbnu’l Kayyım el-Cevziyye, *Âşıklar Ravdatu’l-Muhibbîn*, s. 32.

⁴³⁰ İbni Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, C. VII, s. 51.

⁴³¹ Yûsuf, 12/33.

kavramları yeterli gördük. Fakat daha detaylı bilgi elde etmek isteyenleri dil bilimcilerin eserlerine ve kavram sözlüklerine havale ediyoruz.

2.5. Muhabbet Kavramının Zıt Anlamları

Muhabbet kavramının müteradifleri olduğu gibi zıt anlamları da vardır. Kavramın zıt anlamlarını belirlemek, bunların semantik anlamlarını daha iyi kavramamızı sağlayacaktır. Kavramın daha iyi anlaşılması adına bu başlık altında zıt anlamlarına değinilecektir.

2.5.1. Buğz

“Muhabbet” kavramının zıt anlamları bağlamında ilk olarak “buğz” kelimesi ele alınacaktır. Kavram “بَغْضٌ” kökünden türemiş olup nefret kin, düşmanlık, tikslenme gibi anlamlara gelmektedir. Bir kişiye yapmış olduğu kötülükten dolayı kin beslemektir. Rağbet edilen şeyden nefsin uzaklaşmasıdır.⁴³² Buğz kelimesinin, “hoşlanılmayan bir şeye karşı gönlün duyduğu nefret” anlamı da vardır.⁴³³

Kavram her ne kadar nefret, kin ve düşmanlık gibi anlamlara da gelse de İslâm ahlâkı bu tür davranışları hiçbir zaman tasvip etmemiştir. Hz. Peygamber de her defasında müminleri bu tür davranışlardan kaçınmaları konusunda uyarılmış kardeşlik bağlarını kuvvetlendirmeleri hususunda nasihat vermiştir. “Birbirinize buğz etmeyiniz, birbirinize haset etmeyiniz, birbirinize sırt çevirmeyiniz. Ey Allah’ın kulları kardeş olunuz. Bir Müslümana, üç günden fazla (din) kardeşi ile dargın durması helal olmaz.”⁴³⁴ Bu Hadis-i şerifle de Hz. Peygamber’in sevgi ve kardeşliğe ne kadar önem verdiği anlaşılmaktadır.

Buğz, nefreti; nefret de düşmanlığı doğurur. Bu yüzden Müslüman kişi sevgi ve nefrette ölçülü olmalıdır. Aynı bağlamda Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur. “Sevdiğini ölçülü sev, gün gelir düşmanın olur. Buğz ettiğin kişiye de ölçülü buğz et; gün gelir dostun olur.”⁴³⁵ Hz. Peygamber Bâğiz et-Temimîn adındaki bir sahabinin adını “Habîb” olarak değiştirmiştir. İnsanların taşıdıkları negatif isimler belli bir zaman sonra karakterine yansıdığı için Hz. Peygamber sahabînin ismini değiştirmiştir. Sevgi ve barış dininin en büyük temsilcisi olan Hz. Peygamber

⁴³² İsmail Karagöz, vd., *Dini Kavramlar Sözlüğü*, s. 73.

⁴³³ İsfahânî, *Müfredât*, s. 147.

⁴³⁴ Buhârî, Edeb, 57.

⁴³⁵ Tirmizî, Birr, 60.

sahabînin ismini değiştirmesi de onun sevgi ve muhabbete ne kadar değer verdiğinin göstergelerinden biridir.⁴³⁶

“Buğz” nefsin arzulamadığı, uzak durduğu, çekindiği veya imtina ettiği şeyden kaçması ve ona yaklaşmama konusunda ihtimam göstermesidir. Bu durumda muhabbette nefsin istediği arzu ettiği ve yaklaşmaya çalıştığı şeydir.

Fiil olarak “bir nesnenin nefret edici veya nefret edilen iğrenilen olması” manasındadır. Bu bağlamda Allah şöyle buyurmuştur: *وَالْقَيْنَا بَيْنَهُمُ الْعَدَاوَةَ وَالْبَغْضَاءَ إِلَى يَوْمِ* *إِنَّمَا*⁴³⁷ “Biz onların arasına kıyamete kadar devam edecek kin ve nefreti bıraktık.”⁴³⁷ *إِنَّمَا*⁴³⁸ “Şeytan ancak aranızda kin ve nefret düşürmek ister.”⁴³⁸ Bu âyetlerde de buğzun muhabbetin tam tersi bir anlam içerdiiği görölmektedir.

2.5.2. Kerih

“Beğenmemek, iğrenmek, nefret etmek, zorlamak, zorlanmak” gibi anlamları olan kavram; Kur’ân’da geçen fiil ve isim kalıplarında da bu anlamlara gelmektedir.⁴³⁹ *كِرْه* kökünden türeyen kelime; Kur’ân’da kırk yerde geçmektedir. Bazı dilciler kavramın iki anlamı olduğunu ileri sürmüşlerdir. Birincisi, “İnsana dışarıdan uygulanan baskı nedeniyle zorla yaptırılan işler” ikincisi de “Kişinin kendi isteğiyle yaptığı iğrenç ve tiksinti veren işlerdir.” Bizim konumuzla alakalı olan ikinci anlamıdır. Bu çerçevede Allah şöyle buyurmuştur: *كُتِبَ عَلَيْكُمُ الْقِتَالُ وَهُوَ كُرْهٌ لَّكُمْ* *وَعَسَى أَنْ تَكْرَهُوا شَيْئاً وَهُوَ خَيْرٌ لَّكُمْ وَعَسَى أَنْ تُحِبُّوا شَيْئاً وَهُوَ شَرٌّ لَّكُمْ* “Savaş hoşunuza gitmediği halde size farz kılındı, olur ki bir şey sizin için hayırlı iken, siz onu hoş görmezsiniz. Yine olur ki bir şey sizin kötü iken siz onu seversiniz.”⁴⁴⁰ Bu âyette muhabbetin zıddı olarak size hoş görünmemesi yani onu sevmemeniz anlamında kullanılmıştır. Zemahşerî, “Hoşunuza gitmese de...” ibaresini şu şekilde açıklamıştır. “Âyette geçen kürh kerahetten gelme olup bunun delili “bir şey hoşunuza gitmediği halde” ifadesidir. Sonra bu ya mübalağa amaçlı olarak mastarın sıfat yerine konması esasına göre kerahat anlamına gelir. Ya da meful manasında bir fiil olmaktadır.”⁴⁴¹

⁴³⁶ Arslan *Kur’ân’da “Hubb” Sevgi Kavramı*, s. 15.

⁴³⁷ Mâide, 5/64.

⁴³⁸ Mâide, 5/91.

⁴³⁹ Okuyan, *Çok Anlamlılık Bağlamında Kur’ân Sözlüğü*, s. 719.

⁴⁴⁰ Bakara, 2/216.

⁴⁴¹ Zemahşerî, *el-Keşşaf*, C. I, s. 689.

“Kerih” kelimesinin ikrah kalıbındaki manası insanı sevmediği, istemediği bir şeye zorlamaktır. Bu konuda Allah şöyle buyurmuştur: لَا إِكْرَاهَ فِي الدِّينِ “Dinde zorlama yoktur.” Yine aynı kelimenin mekruh kalıbı ise istenilmeyen bir şey olarak fıkıh literatürüne geçmiştir. Bir başka ifadeyle yapılması kesin olarak haram değil lakin dinî bakımdan hoş karşılanmayan şeydir.

2.5.3. Kala

“Kala” kavramının قَلَوُ kökünden türediğini söyleyen dilciler olduğu gibi قَلَى kökünden türediğini söyleyenlerde vardır. قَلَوُ kökünden “atma” anlamı taşımaktadır. “Nefret edilen kişinin kalpten sökülüp atılması” anlamına gelmektedir. قَلَى kökünden ise “bir şeyi tavada kavurmak” anlamına gelmektedir. Arapların “Hurma ve unu tavada kavurdum,” sözünden yola çıkarak kelimeye böyle bir anlam verilmektedir. Asıl itibarıyla “kala” kelimesi aşırı derecede nefret etmek anlamına gelmektedir.⁴⁴²

Bu konuda Allah şöyle buyurmuştur. مَا وَدَّعَكَ رَبُّكَ وَمَا قَلَى “Rabbin sana darılmadı ve seni bırakmadı.”⁴⁴³ Allah’ın bırakmaması dargınlıktan ve öfkeden değil, rahmet ve yardımından dolayıdır. Nitekim bırakmamak iki şekilde olur. Birincisi lütf, diğeri ise helak etme kahretme ifadesidir. Yoksa “İnsan başıboş bırakılacağını mı zannediyor.”⁴⁴⁴ Âyetinde olduğu gibi hiçbir insan başıboş bırakılmaz. Rablığın gerektirdiği bir sonuç olarak mükellef olma sırrıyla ya rahmet eserinin ya da gazap eserinin hükmü altında bulunur. Bundan dolayıdır ki bırakılmamakta bir gazap ve öfke akla gelmemesi için “darılmadı” diye buğz ve öfkenin bulunmadığını belirterek rahmeti devam ettirme manası vurgulanmıştır.⁴⁴⁵ Bir başka âyette ise “kala” kavramı şu şekilde geçmektedir. قَالَ إِنِّي لِعَمَلِكُمْ مِنَ الْقَالِينَ “Allah, şüphesiz ben sizin fillerinizden nefret edenlerdenim” buyurmuştur.⁴⁴⁶

2.5.4. Ğalel

“Ğalel” kavramı genel itibarıyla “bir nesneyi kuşanmak ya da ona bir zırh gibi bürünmek ve onun ortasında kalmak” anlamına gelmektedir. Arap dilinde “ağaçların arasından akan suyu” ifade etmek içinde bu kelime kullanılmaktadır. Çoğulu “اَغْلَالٌ”dır. Esirin bağlandığı ortasına boynunun veya boynu ile ellerinin yerleştirildiği

⁴⁴² Isfehâni, *Müfredât*, s. 810.

⁴⁴³ Duhâ, 93/3.

⁴⁴⁴ Kıyamet, 75/36.

⁴⁴⁵ Elmalılı, *Hak Dini Kur’ân Dili*, C. IX, s. 270.

⁴⁴⁶ Şuâra, 26/168.

kelepçe ya da halka türünden şeylere de bu isim verilmiştir. Bu anlamından dolayı kişinin cimriliğini ifade etmek مَغْلُولُ الْيَدِ denilmiştir. Kavramın; “hıyaneti ve düşmanlığı zırh gibi giyinmek, kin tutmak” anlamı da vardır.⁴⁴⁷ “Bir peygambere, emanete hıyanet yaraşmaz.”⁴⁴⁸ Bu âyet münafıkların Bedir savaşında kaybolan ganimetlerden Hz. Peygamber’i suçlamalarından dolayı nazil olduğuna dair rivayetler vardır. “Onların derunlarında kin ve kibirden ne varsa atmışızdır.”⁴⁴⁹ Bu âyette Allah, dünyada birbirinden incinmiş ve birbirlerine kin beslemiş müminlerin kalplerinden o kini çıkaracak ve tertemiz bir ruh halinde birbirlerine karşı sevgi ve dostluk içinde yaşayacaklardır. Hz. Ali’nin “Ben, Osman, Talha ve Zübeyr’in bu kimselerden olacağımızı ümit ediyorum.” dediği nakledilmiştir.⁴⁵⁰

2.5.5. Nefret

“Dehşet ve korkudan dolayı bir nesneye kaçmak, bir şeyden rahatsız olmak, rahatı bozulmak, hayvanın ürküp kaçması” anlamlarına gelen kavram نَفَرَ kökünden türemiştir. Fiilin kullanıldığı harf-i cerlerle anlamı da değişmektedir. نَفَرَ مِنْ veya نَفَرَ لِيْ ile “bir şeyden hoşlanmamak bir şeyi sevmemek” anlamına gelirken, نَفَرَ لِيْ ile kullanıldığında “acele etmek, acele davranmak” anlamında kullanılmaktadır.⁴⁵¹

Muhabbet kavramının zıddı olarak bahsettiğimiz kavram Kur’ân’da dört yerde geçmektedir.⁴⁵² “Onlara Rahman’a secdeye varın dendiğinde Rahman da neymiş? Bize emrettiğine secde mi ederiz? derler. Bu, onların nefretini artırır.”⁴⁵³ Bu âyette de “نُفُورًا” kelimesi, “sevmemeye hoşlanmama ve nefret etme” anlamlarındadır. “... sen Kur’ân’da Rabbinizi tek olarak andığınız zaman nefretle arkalarını dönüp giderler.”⁴⁵⁴ Bu âyette geçen “نُفُورًا” kelimesi inanmayanların tavrını sergilemesi açısından önemlidir. Kelimenin anlamında geçen “bir şeyden uzaklaşma, onu itici bulma” manasında gelmiştir.

⁴⁴⁷ Isfehânî, *Müfredât*, s. 1094.

⁴⁴⁸ Âl-i İmrân, 3/161.

⁴⁴⁹ A`râf, 7/43.

⁴⁵⁰ Zemahşerî, *el-Keşşaf*, C. I, s. 2046.

⁴⁵¹ Isfehânî, *Müfredât*, s. 1471.

⁴⁵² Fâtr, 35/42; İsrâ 17/41-46; Furkân, 25/60.

⁴⁵³ Furkân, 25/60.

⁴⁵⁴ İsrâ 17/46.

SONUÇ

En son ve i'câz yönünden en üst seviyede olan Kur'ân'ın insanlık âlemine sunduğu ilahî kanunlar ve ahlakî kurallar insanların dünya ve âhîret saadetine ulaşmak için takip etmeleri gereken en önemli yoldur. Allah, kullarını iyiye ve güzele teşvik etmiştir. Bunu peygamberler ve kitaplar aracılığıyla yapmıştır. Peygamberler önderliğinde açılan yolda ilerleyenler en sağlam ipe tutunmuşlardır.

İki ya da daha fazla insanın yakınlaşması, ortak hareket etmesi anlamında kalbî bir bağ oluşturması ve sevgi esasına dayalı muhabbet kavramıyla ilgili yaptığımız araştırmada, kavramın çift yönlü olduğu görüldü. Bunlardan birincisi aşkın bir yaratıcının muhabbetidir. Bu Allah'ın kullarını sevmesi bir başka ifadeyle “Muhabbetullah” olarak tanımlanmaktadır. İkincisi ise kulun kendisini yaratanı sevmesidir. Bununla beraber kavramın “meyletmek, sevmek, tercih etmek” manaları vardır. Ayrıca “eğilim, meyil” manasında iradenin eş anlamlısı olup “kişinin iyi bildiği veya zannettiği şeyi istemesi” olarak tarif edilmiştir.

Muhabbet kavramının lügat ve ıstılah anlamları dışında Kur'ân'da geçen müteradif ve zıt anlamları da vardır. Meveddet, ülfet, velâ, şeğaf, hullet ve rahim kavramın müteradif anlamlarındandır. Buğz, kerih, kala, ğalel ve nefret kelimeleri ise zıt anlamlarındandır.

Kur'ân ve hadislerde de muhabbet kavramı farklı kalıplarda gelmiştir. Toplam seksen üç âyette geçmektedir. Kavram, farklı kalıplarıyla beraber bilhassa Kur'ân'da büyük bir yer tutmaktadır. Bu âyetlerde ön planda olan Allah sevgisidir. Allah (c.c.), sevdiği kişilerin vasıflarını açıklamış bu şekilde davrananlara muhabbetini ve cennetini vâd etmiştir. Ayrıca sevmediği kişileri de açıklayıp bu şekilde davrananları sevgisinden mahrum bırakacağını bildirmiştir.

Kur'ân'ın geneline baktığımızda insanların kâfir ve mümin olarak ayrıldığı görülmektedir. Kâfirler, Allah'ın sevmediği, bir başka ifadeyle Allah'ın muhabbetinden mahrum olanlar grubundadır. Ayrıca bu grupta haddi aşanlar, fesatçılar, kibirliler ve inkarcılar yer almaktadır. Müminler ise Allah'ın sevdiği yani Allah'ın muhabbetini hak edenler grubundadır. Bu grupta ise muhsinler, adil olanlar, tevekkül edenler, sabredenler ve müttakîler yer almaktadır.

İslam âlimleri insanlar arasındaki sevmeye ve sevilmeye dair olan bağı daha iyi ifade etmek için muhabbet kavramını seçmişlerdir. Kur'ân'dan ve Hz. Peygamber'in hadislerinden yola çıkarak muhabbet kavramını açıklamışlardır.

Kavram, her ne kadar birçok âlim tarafından yorumlansa da kavramın bütün halinde tanımını yapma konusunda güçlük çekilmiştir.

Allah sevgisi “hubbullah;” peygamber sevgisi ise “hubbü’n-nebi” olarak tanımlanmaktadır. Allah’ı sevmenin bir sonucu olarak peygamber sevgisinden bahsedilmiştir. Ayrıca hadislerde iman etmenin muhabbetle birlikte olduğunu kişinin hakkıyla iman etmiş olması için mümin kardeşini gerçekten sevmiş olması gerektiği bildirilmiştir. Hadislerde kişinin sevdiğini yalnızca Allah için sevmesi konusuna da vurgu yapılmıştır.

Netice itibariyle şu söylenebilir: Muhabbet, Kur’ân’ın soyut şekilde ifade edilen önemli kavramlarından biridir. Kur’ân’da sevilen ve sevilmeyen insanlardan bahsedilmiş; iyi ve kötü gösterilmiştir. Bu şekilde açıklanmasının sebebi ise kişinin kendi iradesiyle iyiye, doğruya yönelmesi ve toplumda iyiliğin, muhabbetin yayılması konusunda etkin olması içindir. Kişi muhabbet ve nefret eğilimleriyle donatıldığına göre Kur’ân’daki muhabbet olgusunu doğru bir şekilde anlayıp sosyal hayatta gereğini yapmalıdır.

KAYNAKÇA

- ABDULBÂKÎ, Fu'âd Muhammed, *Mu'cemu'l-Müfehres li-Elfazı'l-Kur'âni'l Kerim*, Darul Hadis, Kahire 2017.
- ABDULQADER, Abubaker Duraid, *Kur'ân-ı Kerim'de Sevgi Kavramı* (Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri (Tefsir) Anabilim Dalı, 2014.
- ARSLAN, Emine, *Kur'ân'da "Hubb" Sevgi Kavramı*, (Yüksek Lisans Tezi), Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimler Anabilim Dalı Tefsir Bilim Dalı, 2010.
- BAYRAKLI, Bayraktar, *İslâm ve Eğitim*, Düşün Yayınları, İstanbul 2016.
- BEYDÂVÎ, Kadı Nasırüddin Ebu Said Abdullah b. Ömer b. Muhammed eş-Şirâzî, *Envaru't-Tenzil ve Esraru't-Te'vil*, (Thk. Abdülvehhab Öztürk), C. V, İstanbul Kahraman Yayınları, 2013.
- BİLGİN, Abdülcelil, "Din, Dindar ve Dindarlık: Özeleştiril Bir Değerlendirme" *Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2/2, 2014, ss. 75-84.
- BUHÂRÎ, Muhammed ibn İsmail, *el-Câmiu's-Sahîh*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 1990.
- BURSEVÎ, İsmail Hakkı, *Rûhu'l-Beyân-Kur'ân Meâli ve Tefsiri*, C. X, Osmanlı Yayınevi, İstanbul t.y.
- CEVİZCİ, Ahmet, *Empedokles Kimdir?*, www.kimdirhayatieserleri.com, (27.04.2014).
- ÇAĞRICI, Mustafa, "Adalet", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, c. 1, İstanbul 1988, ss. 341-343.
- _____, "Sabır", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, c. 35, İstanbul 2008, ss. 337-339.
- _____, "Ülfet", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, c. 42, İstanbul 2012, ss. 286-287.
- _____, "Tevekkül", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, c. 41, İstanbul 2012, ss. 1-2.
- _____, "Temizlik" *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, c. 40, İstanbul 2013, ss. 427-428.
- ÇELİK, İbrahim, *Kur'ân'da Ana Konular*, b.y., Bursa 2001.

- ÇUBUKÇU, Hatice, *Ebû Talib el-Mekkî ve Ebû Hamid Muhammed el-Gazali'de Muhabbet Anlayışı*, (Doktora Tezi), Ondokuz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslami Bilimler Anabilim Dalı, 2010.
- DEREK, Malcolm, *Ahlak Kutsal Kitap'a Göre Etik*, (Çev. Turgay Üçal), Bayblon Kitaplığı, İstanbul 2003.
- DİMYÂTÎ, Ahmed b. Muhammed Bennâ, *İthâfu Fudalâi'l-Beşer fi'l-Kıraati'l-Erbeate Aşer*, (Thk. Enes Mihre), C. II, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2011.
- DUMAN, Zeki, *Beş Sûrenin Tefsîri (Fatıha, Ahzab, Nûr, Hucurât, Mümtetine)*, Fecr Yayınevi, Ankara 1999.
- EBÛ DÂVÛD, Süleyman İbnü'l Eş'as el-Ezedi es-Sicistânî, *Sünen*, Hikmet Neşriyat, İstanbul 1992.
- EBUSSUÛD EFENDÎ Şeyhülislam, *Ebussuûd Tefsiri*, (Thk. Ali Akın), C. XII, Boğaziçi Yayıncılık, İstanbul 2006.
- ELMALILI, Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, C. X, His Matbacılık, İstanbul 1970.
- ERGİNLİ, Zafer, *Metinlerle Tasavvuf Sözlüğü*, Kalem Yayınevi, Trabzon 2006.
- ESED, Muhammed "Kur'an Mesajı", (Çev. Cahit Koytak ve Ahmet Ertürk), İşaret Yayınları, İstanbul 2002.
- EZHERÎ, Ebu Mansur Muhammed b. Ahmed, *Tehzîbü'l-Lüğa*, C. XII, Daru'l Marife, Beyrut-Lübnan 2001.
- FROM, Erich, *Sevme Sanatı*, Say Yayınları, İstanbul 1984.
- GAZZÂLÎ, Ebu Hâmid Muhammed b. Muhammed, *İhyâu Ulûmi'd-Din*, (Thk. Ali Arslan), C. IV, Yayıncılık Matbası, İstanbul 1974.
- _____, *Kalperin Keşfi*, (Thk. Hüseyin S. Erdoğan) Hisar Yayınevi, İstanbul 1975.
- GEZGİN, Ali Galip, *Kur'an'da Sevgi*, Rağbet Yayınları, İstanbul 2010.
- HANBEL, Ahmed b., *Müsned*, Ocak Yayıncılık, İstanbul 1992.
- HAVVA, Saîd, *el-Esâs fi't-Tefsîr*, (Thk. M. Beşir Eryarsoy), C. XVI, Şamil Yayınevi, İstanbul 1992.

- HÖKELEKLİ, Hayati “Türkiye’de Din, Dindarlık ve Din Psikolojisi Araştırmaları: Psikolojide Yerellik ve Evrensellik Tartışmaları Bağlamında Bir Değerlendirme”, *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Özel Sayı, 2016, ss. 311-333.
- HUCVİRÎ, Ali b. Osman Cüllâbî, *Keşfu’l-Mahcub*, (Thk. Süleyman Uludağ) Dergah Yayınları, İstanbul 1996.
- İBNU’L-ARABÎ, Muhyi’-d- din Muhammed b. Ali, *el-Futûhâtu’l- Mekkiyye*, (Thk. Ekrem Demirli), C. XVIII, Litera Yayıncılık, İstanbul 2007.
- _____, *Tefsir-i Kebir Te’vilât*, (Thk. Vahdettin İnce), C. II, Kitsan Yayınları, İstanbul t.y.
- İMAM EBU’L-FEREC, Cemalüddin Abdurrahman Ali İbn Muhammed Cevzi, *Zadü’l-Mesir fi İlmi’t-Tefsir*, (Thk. Abdülvehhab Öztürk), C. VI, Kahraman Yayınları, İstanbul 2009.
- İBN KAYYIM EL-CEVZİYYE, Şemsuddîn Muhammed b. Ebî Bekr, *Medâricu’s-Sâlikin*, C. III, İnsan Yayınları, İstanbul 1990.
- _____, *Bedâi’u’t-Tefsir*, (Thk. Harun Öğmüç ve Halil Aldemir), C. IV, Polen Yayınları, İstanbul 2011.
- İBNİ MANZÛR, Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrim, *Lisânu’l-Arab*, C. X, Dâru’l Hadîs, Kâhire 1990.
- İBN MİSKEVEYH, *Tezhibü’l-Ahlâk Ahlak Eğitimi*, (Thk. Abdulkadir Şener ve İsmet Kayaoğlu), Büyüyen Ay Yayınları, İstanbul 2015.
- İBN MÂCE, Muhammed bin Yezid el- Kazvinî, *Sünen*, Haydar Yayıncılık, İstanbul 1992.
- _____, *Âşıklar Ravdatu’l-Muhibbîn*, (Thk. Feyzullah Demirkıran ve Savaş Kocabaş), Şule Yayınları, İstanbul 2013.
- İBN KESİR, *Hadislerle Kur’ân-ı Kerim Tefsiri*, (Thk. Arif Erkan), C. VI, Çağrı Yayınları, İstanbul 1985.
- İBN TEYMİYYE, Takıyyu’d-Din, *Mecmû’u Fetavâ*, Daru’l-Âlemi’l Kütüb, C. VII, Riyad 1991.
- İSFEHÂNÎ, Ebü’l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. el-Mufaddal er-Râgıb, *el-Müfredât fi Ğarîbi’l-Kur’ân*, Çıra Yayınları, İstanbul 2010.
- KARAMAN, Abdullah, vd., *Resâilu İhvâni’s-Safa ve Hullâni’l-Vefâ*, C. III, Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2014.
- KARAMAN, Hayrettin, vd., *Kur’ân-ı Kerim Yüce Meâli*, TDV Yayınları, Ankara 2006.

_____, *Kur'ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, C. V, DİB Yayınları, Ankara 2008.

KÂŞÂNÎ, Abdürrezzak, *Tasavvuf Sözlüğü*, İz Yayıncılık, İstanbul 2004.

KAYADİBİ, Fahri, “Sevgi Faktörünün Eğitim Verimliliği Üzerine Etkisi”, *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 5/5, 2002, ss. 36-49.

KAYNAK, Mesut, *Kur'ân'da Sevgi*, Yay Matbacılık, İstanbul 2003.

Kitab-ı Mukaddes Eski ve Yeni Ahit (Tevrat, Zebur ve İncil), Kitabı Mukaddes Şirketi Acar Matbacılık, İstanbul 2000.

KINALİZÂDE, Ali Çelebi, *Ahlâk-ı Alâiye*, (Thk. Mustafa Koç), Klasik Yayınları, İstanbul 2007.

KURTUBÎ, Muhammed b. Ahmed, *el-Câmi'li Ahkami'l-Kur'ân*, (Thk. M. Beşir Ersoy), C. XX, Buruc Yayınları, İstanbul 1999.

KUŞEYRÎ, Ebu'l-Kasım Abdu'l-Kerim b. Hevâzin b. Abdi'l-Melik, *Letâifu'l-İşârât*, (Thk. Ali Sabih), C. VI, İlk Harf Yayınları, İstanbul 2013.

_____, *er-Risâletü'l-Kuşeyriyye fi İlmi't-Tasavvuf*, (Thk. Ali Sabih), Mektebetü ve Matbaatu Muhammed, Kahire 1966.

KUTLUER, İlhan, “İlmü'n-Nefs” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopesi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, c. 20, İstanbul 2000, ss. 148-151.

KUTUB, Seyyid, *fi Zılâli'l-Kur'ân*, (Thk. M. Emin Saraç, Hakkı Şengüler vd.), C. XVI, Hikmet Yayınları, İstanbul 1976.

KÖYLÜ, Mustafa, *Gelişimsel Basamaklara Göre Din Eğitimi*, Nobel Akademik Yayıncılık Eğitim ve Danışmanlık, Ankara 2017.

MAŞALI, Mehmet Emin vd., *Cami Sohbetleri Ayet Hadis Dini Bilgiler*, DİB Yayınları, İstanbul 2019.

MEKKÎ, Ebû Tâlib, *Kûtu'l-Kulub fi Muâmeleti'l-Mahbûb ve Vasfı Tariki'l-Murîdi ilâ Makâmi't-Tevhid*, C. IV, İz Yayıncılık, İstanbul 1999.

MEVDÛDÎ, Ebu'l Al'â, *Tefhimu'l-Kur'ân*, C. VII, İnsan Yayınları, İstanbul 1996.

MUKATİL B. SÜLEYMAN, Belhi, *el-Eşbah ve'n-Nezair fi Kur'ân'il-Kerim*, (Thk. Abdullah Muhammed Şehatih), el-Heyetu'l-Mısriyye, Beyrut 1994.

_____, *Tefsîr-i Kebîr*, C. IV, Daru'l-Kütübü'l İlmiyye, Beyrut t.y.

- MÜSLİM, Ebü'l- Hüseyin b. Haccâc, *el-Câmu's-Sahîh*, Darusselam, İstanbul 1992.
- NECATİ, Osman, *Kur'ân ve Psikoloji*, Fecr Yayınevi, (Thk. Hayati Aydın), Ankara 2004.
- NESEFÎ, Ebü'l-Muîn Meymun b. Muhammed b. Muhammed b. Mutemid, *Medâriku't Tenzil ve Hakaiku't-Te'vil*, C. XX, (Thk. Harun Ünal), Ravza Yayınları, İstanbul 2006.
- OKUYAN, Mehmet, *Çok Anlamlılık Bağlamında Kur'ân Sözlüğü*, Düşün Yayıncılık, İstanbul 2015.
- PLATON, *Şölen*, (Çev. A. Erhat ve S. Eyüboğlu) Bütün Yayınları, İstanbul 1961.
- RAZÎ, Muhammed b. Ebi Bekr, *Muhtaru's-Sihah*, Daru'l-Kalem, Beyrut 1980.
- RÂZÎ, Ebû Abdillâh (Ebü'l-Fazl) Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin, *Mefâtihu'l-Gayb*, C. XXIII, Akçağ Yayınları, Ankara 1993.
- SAFER, el-Muhibbî el-Cerrâhî, *Istilâhât-ı Sofiyye Fî Vatan-ı Asliyye*, Kırk Kandil Yayınları, İstanbul 1998.
- SÂBÛNÎ, Muhammed Ali Vâhidî, “*Safvetü't-Tefâsîr*” (Thk. Sadrettin Gümüş ve Nedim Yılmaz), C. VII, Ensar Neşriyat, İstanbul 1995.
- SEMERKANDÎ, Ebu'l-Leys, *Bahru'l-Ulûm*, C. VI, Daru'l Kütübü'l İlmiyye, Beyrut 2006.
- _____, *Tefsîru'l-Kur'ân*, (Thk. Mehmet Karadeniz), C. VI, Özgü Yayınları, İstanbul 1993.
- SEMÎN, Şeyh Ahmed b. Yusuf, *Umdetü'l-Huffaz fi Tefsîr-i Eşrafi'l-Elfâz*, İlmü'l-Kütüb, Halep 756.
- SÜHREVERDÎ, Şihâbüddin, *İşrak Felsefesi Hikmetü'l-İşrâk*, İz Yayıncılık, İstanbul 2009.
- SÜLEMÎ, Ebû Abdirrahman Muhammed b. Huseyn, *Hakâiku't-Tefsir*, C. II, Daru'l Kütübü'l İlmiyye, Beyrut h.283.
- SOYALAN, Mehmet Yaşar, *Elmalılı Tefsirinde Kur'ânî Terimler ve Deyimler*, Ağaç Yayınları, İstanbul 2003.
- ŞAHİN, Hatice, *Kur'ân'da 'Takva' Kavramı*, Etüt Yayınları, Samsun 2011.
- ŞENKÎTÎ, Muhammedu'l Emin b. Muhammed, *Advâu'l-Beyân fi İzâhi'l-Kur'ân'i bi'l-Kur'ân*, C. X, Daru'l Fikr, Beyrut 1983.

- TABATABAÎ, Muhammed Hüseyin, *el-Mîzan fî Tefsîri'l-Kur'ân*, (Thk. Vahdettin İnce), C. XIV, Kevser Yayıncılık, İstanbul 2001.
- TABERÎ, Ebu Cafer Muhammed b. Cerir, *Câmiu'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân*, C. XII, Daru'l Alimu'l-Kütüb, Riyad 2003.
- TİRMİZÎ, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre (Yezîd), *es-Sünen*, Kitap Dünyası, İstanbul 2018.
- TOPALOĞLU, Bekir, "Veli", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C.43, İstanbul 2013, ss. 15-24.
- TÜSTERÎ, Muhammed b. Sehl b. Abdullah, *Tefsîri't-Tüsteri*, Dâru'l Kütübi'l-Arabîyyeti'l-Kubrâ, Mısır 1329.
- TÜMER, Günay, "Din" *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, c. 9, İstanbul 1994, ss. 345-349.
- ULUDAĞ, Süleyman, "Muhabbet" *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, c.30, İstanbul 2005, ss. 386-389.
- _____, "Alâka", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, c.2, İstanbul 2005. ss. 334.
- YAVUZ, Kemal, vd., *Dini Terimler Sözlüğü*, C. II, İhlas Gazetecilik, İstanbul t.y.
- YAVUZ, Kerim, *Çocukta Dini Duygu ve Düşüncenin Gelişmesi*, DİB Yayınları, Ankara 1983.
- YAZGAN, Banu ve Ercüment Yerlikaya, *Kişilik Kuramları*, Pegem Akademi, Ankara 2014.
- YİĞİT, İsmail, "Tevvabin", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, c. 41, İstanbul 2012, ss. 49-50.
- YILDIRIM, Muhammed Emin, *Nebevî Eğitim Modeli Darü'l-Erkam*, Siyer Yayınları, İstanbul 2018.
- ZEMAŞERÎ, Ebu'l Kasım Muhammed b. İmran, *el-Keşşâf' an Hakâ'ik-Tenzil ve Uyûni'l-Ekâvil fî Vücûhi't-Te'vîl*, C. VI, Mektebetü'l-Abkan, Riyad 1998.
- ZEBİDÎ, Ebü'l-Feyz Muhammed el-Murtaza b. Muhammed Abdirrezzak el-Hüseyinî, *Tâcu'l-Arûs*, C. XII, Daru'l-İlmiyye, Beyrut 1971.
- ZUHAYLÎ, Vehbe, *Tefsîri'l-Münir*, (Thk. Ahmed Efe), C. XV, Risale Yayınları, İstanbul 2005.

WENSINCK, A. J., Mensing J. P., *el-Mu'cemu'l-Müfehres li Elfâzı'l-Hadisî'n-Nebeviyye*, C. VIII, Dâ'ru'-da've, İstanbul 1988.

WEBER, Alferd, *Felesefe Tarihi*, (Ed. H. Vehbi Eralp) Sosyal Yayınlar, İstanbul 1998.

ÖZ GEÇMİŞ

Hülya YÜCER 01.06.1992 yılında Gümüşhane'nin Kelkit ilçesinde doğdu. Üsküdar İmam Hatip Lisesini 2011 yılında bitirdikten sonra Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nden 2016 yılında mezun oldu. Aynı yıl OMÜ SBE Yüksek Lisansa başladı. Mezuniyetinden bu yana Kur'ân Kursu Öğreticisi olarak görev yapan YÜCER, orta derecede Arapça bilmektedir.

İletişim Bilgileri

E-posta: hulyayucer11030130@hotmail.com

Telefon : 05344577906